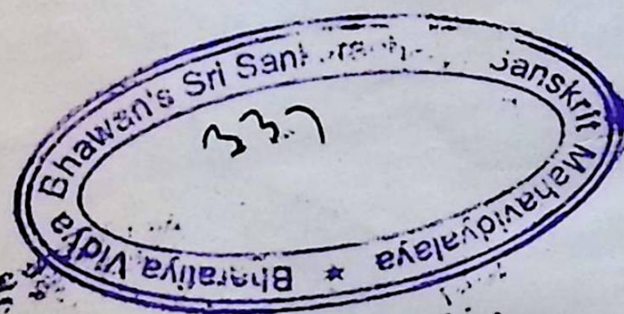
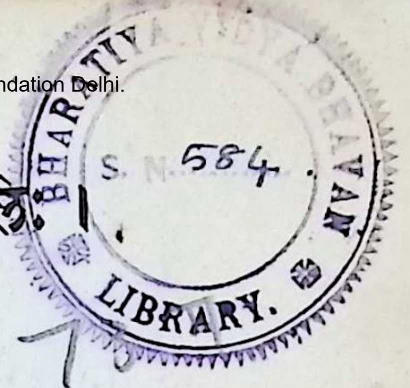
धर्म

काश्यपशिल्पम्

Bhawan's Sri San
Sanskrit
Mahavidyalaya
Bharatiya Vidya
337

आनन्दाश्रमसंस्कृतग्रन्थावलिः ।

ग्रन्थाङ्कः ९५

महेश्वरोपदिष्टं

काश्यपशिल्पम् ।

तच्च

गार्ग्यगोत्रोत्पन्नेन वझे इत्युपनामकेन विनायकसूनुना
कृष्णशर्मणा शिल्पकलानिधिना संशोधितम्

एतत्पुस्तकं

बी. ए. इत्युपपदधारिभिः

विनायक गणेश आपटे

इत्येतैः

पुण्याख्यपत्तने

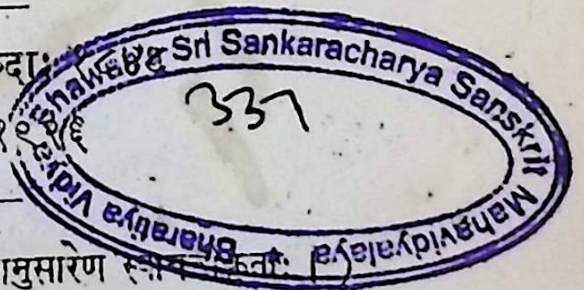
आनन्दाश्रममुद्रणालये

आयसाक्षरैर्मुद्रयित्वा

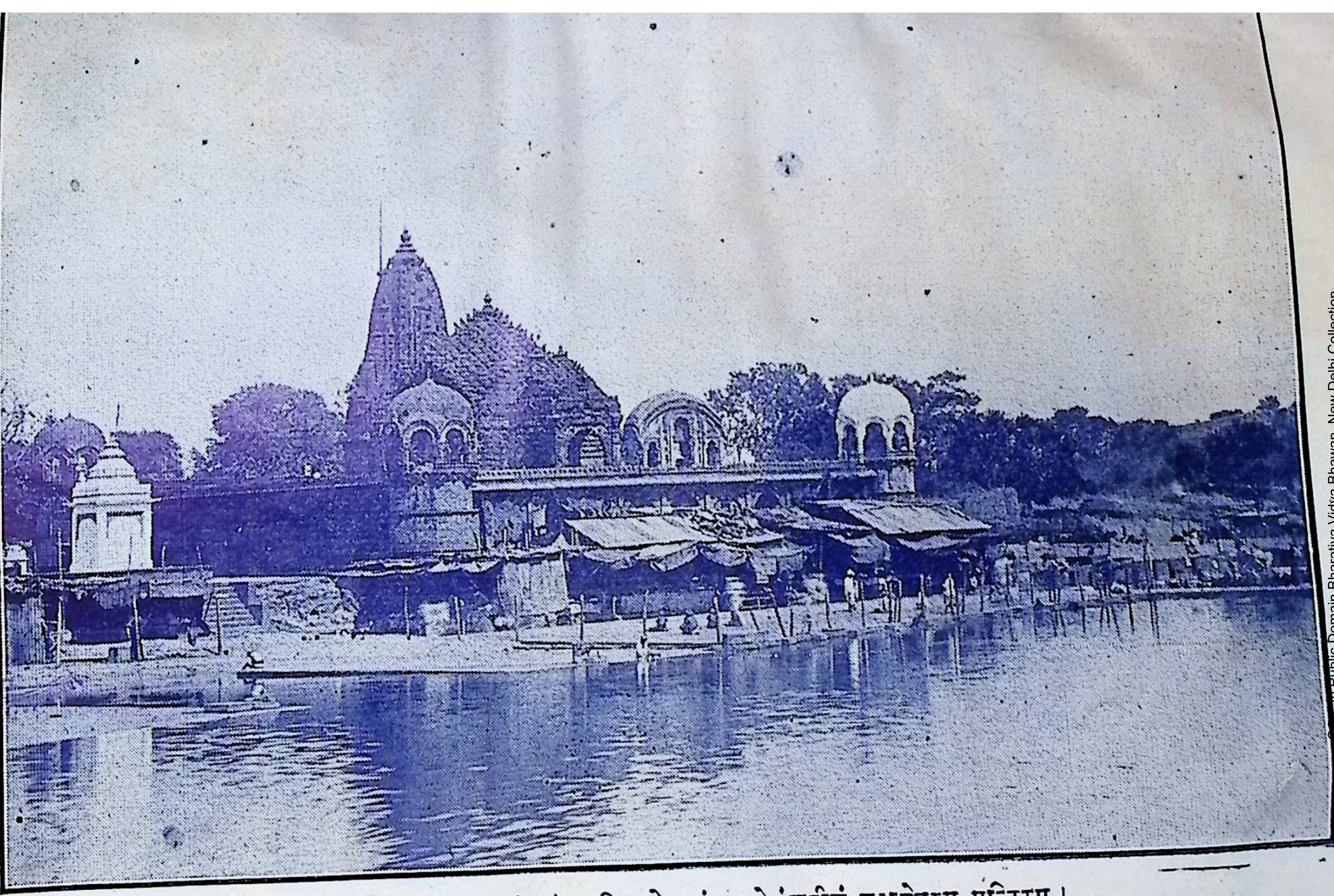
प्रकाशितम् ।

शालिवाहनशकाब्दाः १८४८

खिस्ताब्दाः १९२६

मूल्यमेकाणकाधिकं रूपकत्रयम् (३=१) ।

कश्यपसंहितामनुसृत्यावास्थितं नाशिकक्षेत्रस्थं नारोशंकरीयं महादेवस्य मन्दिरम् ।

काश्यपशिल्पसंबन्धि निवेदनम् ।

अयि भो गीर्वाणवाणीरसिकाः प्राचीनविद्यारहस्याभिज्ञा अत एव तत्र दृढबद्धादराः प्राच्यार्वाचीनविद्याविशारदा आनन्दाश्रमसंस्कृतग्रन्थावलीप्रकाशितग्रन्थग्राहकमहाशयाः शृणुतेदानीं निवेदनीयमस्ति किंचित् । अतोऽत्रावधानं दीयमानमाशासे । काश्यपशिल्पनामा शिल्पशास्त्रीयग्रन्थोऽद्यावधि देवनागर्यां लिपौ क्वाप्यमुद्रितोऽत्र मुद्रणालये मुद्रणायोपक्रान्तः । उपक्रान्तस्य च तस्य दश द्वादश वा मासाः संवृत्ताः । संप्रति परिसमाप्तमुद्रणोऽयं ग्रन्थो विदुषां दृष्टिपथमवतरतीति प्रमोदावहमेतत् । काश्यकशिल्पेति नाम्नैवास्य ग्रन्थस्य विषयः कर्ता चावगतो भवति । कलाकौशल्यादिकं कर्म शिल्पमित्युच्यते । तदुक्तममरसिंहेनामरकोशे द्वितीयकाण्डे शूद्रवर्गे--शिल्पं कर्म कलादिकमिति । आदिशब्देन सुवर्णकारगृहकारादीनां कर्म ग्राह्यमिति तट्टीकायामुक्तम् । तादृशं शिल्पमधिकृत्य प्रणीतं शास्त्रमपि लक्षणया शिल्पशब्देनोच्यते । यथा वासवदत्तामधिकृत्य कृताऽऽख्यायिकाऽप्यभेदोपचाराद्वासवदत्तेत्युच्यते तद्वत् । तच्च शिल्पं तक्षणं वास्तुविज्ञानमलंकारघटनं तन्तूनां वयनं माल्यग्रन्थनं काचवलयादिकरणमालेख्यकरणं ताम्रपट्टनं गीतं नृत्तं चेत्याद्यनेकभेदभिन्नम् । तथा तत्प्रतिपादकं शास्त्रमप्यनेकभेदभिन्नम् । तत्र शिवविष्णुब्रह्मस्कन्दगणेशपार्वतीलक्ष्मीसरस्वत्यादिमूर्तिनिर्माणसहिततत्तद्देवतालयप्रासादहर्म्यगृहशालाद्यनेकप्रकारकवास्तुनिर्माणप्रकारप्रतिपादकमिदं शास्त्रम् । अर्थाद्वास्तुशास्त्रमिति विशेषनामास्य फलति। वसन्ति प्राणिनोऽत्रेति वास्तुशब्दव्युत्पत्तिः । प्रासादहर्म्यादिकं गृहं तदर्थः । गृहं च सर्वसुखोपभोगस्य मुख्यं साधनम् । तदुक्तम्—

स्त्रीपुत्रादिकभोगसौख्यजननं धर्मार्थकामप्रदम् ।
जन्तूनां लयनं सुखास्पदमिदं शीताम्बुघर्मापहम् ॥
वापीदेवगृहादिपुण्यमखिलं गेहात्समुत्पद्यते ।
गेहं पूर्वमुशन्ति तेन विबुधाः श्रीविश्वकर्मादयः ॥ इति ।

अस्य च कर्ता कश्यप ऋषिः । तत्र काश्यपेति विशेषणात् । कश्यपेन प्रोक्तं काश्यपं तच्च तच्छिल्पं चेति । अयं चर्षिर्विष्णोर्नाभिकमलात्समुद्भूतस्य

ब्रह्मणो नप्ता यज्ञे सोमरसपानात्कश्यपेत्यभिधानं प्राप्तवान् । तदुक्तं मार्कण्डेय-पुराणे —

ब्रह्मणस्तनयो योऽभून्मरीचिरिति विश्रुतः ।
कश्यपस्तस्य पुत्रोऽभूत्कश्यपानात्स कश्यपः ॥ इति ।

कश्यं सोमादिरसं पिबतीति कश्यप इति तद्व्युत्पत्तिः । कर्ता च यः खलु यं कंचिदर्थविशेषं प्रतिपादयितुं स्वातन्त्र्येण पदवाक्यसंदर्भमारचयति स उच्यते लोके । एवं च व्यासेन प्रोक्तं वैयासिकं भारतमित्यादौ भारतस्य व्यास इवास्य शिल्पशास्त्रस्य कश्यपेन प्रोक्तत्वात्कश्यपः कर्ता सिध्यति । नन्वयं शिल्पशास्त्रार्थः किं कश्यपस्य तपःप्रभावादिना स्वयंभातः किमुत केनाचिदुपदिष्टः स्यात् । स्वयंभातश्चेद्युज्यते कश्यपस्यैतच्छिल्पशास्त्रकर्तृत्वम् । अन्येन केनापि उपदिष्टश्चेद्य एवोपदेष्टा स एवास्य शास्त्रस्य कर्ता भवेन्न कश्यपः । यतो यादृशानुपूर्वीघटितवाक्यसंदर्भोऽन्येनोच्चारितस्तं तथैवाहमुच्चारयामीति मनसि कृत्वा यः किलोच्चारयति नासौ कर्ता लोके प्रोच्यते, किं त्वनुवादकः स भवति । तत्र स्वयंभात इत्येतद्विषये न किंचित्प्रमाणमुपलभ्यते । उपलभ्यते त्वन्येनोपदिष्ट इत्यर्थे प्रमाणम् । यतः किल ग्रन्थोपक्रम एवं श्रूयते—

प्रणम्य देवचरणमेवं ब्रूयात्स कश्यपः ।
महार्थमल्पग्रन्थं च कर्षणाद्यर्चनान्तकम् ॥
अंशुमन्तमहातन्त्राद्यत्त्वयोक्तं पुरार्थकम् ।
तन्त्रं तद्वद देवानां रुद्राणामधिकारिणाम् ॥
अल्पायुष्याद्धिधर्माणां नराणां त्वाधिकारिणाम् ।
अनुग्रहार्थं त्वेतेषां संक्षेपाद्वद मे प्रभो ॥ इति ।

एवं च सर्वप्राणिसुखसाधनमेतद्वास्तुशास्त्रं कश्यपेन महर्षिणा लोकोपकारार्थं देवाधिदेवाय श्रीशंकराय पृष्टं ततश्च चराचरगुरुणा परमेश्वरेण पार्वतीरमणेन सर्वविद्यानामीशानेन जिज्ञासवे कश्यपनाम्ने महर्षये उपदिष्टमिति गम्यते । ततश्च महेश्वर एवास्य कर्ता कश्यपस्तु केवलं प्रकाशक इति कथं कश्यपस्यैतद्वास्तुशास्त्रकर्तृत्वं साध्यत इति चेदुच्यते । यद्वद्भगवता श्रीकृष्णेन शिष्योत्तमाय पार्थाय गीताशास्त्रमुप-

दिष्टमपि न तावता गीतायाः कर्ता श्रीकृष्ण उच्यते किंतु वेदव्यासः एव तत्कर्ता स्मर्यते लोके । अत एवोक्तं भगवद्गीताशांकरभाष्य आचार्यचरणैः-तं धर्मं भगवता यथोपादिष्टं वेदव्यासः सर्वज्ञो भगवान्गीताख्यैः सप्तभिः श्लोकशतैरुपनिबबन्धेति । तद्वदेतच्छिल्पशास्त्रार्थो भगवता महेश्वरेणोदीरितोऽपि न तावताऽस्य शिल्पशास्त्रस्य महेश्वरः कर्ता भवितुमर्हति किंतु लोकप्रसिद्ध्या कश्यप एव कर्तेत्युच्यते । प्रतिपटलसमाप्तौ च काश्यपशिल्पे, इत्युल्लेखदर्शनेनापि तथैवानुमीयते । अत एवास्य शास्त्रस्य काश्यपसंहिता काश्यपशिल्पमिति च व्यवहरन्ति तज्ज्ञाः । किंच योऽयं शिल्पशास्त्रार्थो महेश्वरेण कश्यपायोदीरितः सोऽतिसंक्षिप्तयैव गीर्वाणवाण्योपदिष्ट इति मन्ये । संक्षिप्तत्वं च बहुलार्थवत्त्वविशिष्टसंकुचितपदवाक्यघटितत्वम् । वचनार्थकशब्दसमभिव्याहारे संक्षेपशब्दस्य तादृशार्थकत्वस्यैव बहुशो दृष्टत्वात् । तादृशी च वाणी सूत्ररूपा । तथाच श्रूयते—

अल्पाक्षरमसंदिग्धं सारवद्विश्वतोमुखम् ।
अस्तोभमनवद्यं च सूत्रं सूत्रविदो विदुः ॥ इति ।

एवं च सूत्रीभूतभाषया शिल्पशास्त्रार्थो महेश्वरेणोदीरितः । युज्यते चैषा कल्पना । यतः—महार्थमल्पग्रन्थं च संक्षेपाद्वद मे प्रभो, इति ग्रन्थारम्भे ग्रन्थकारेण स्वयमेवोक्तत्वात् । ततश्च संक्षिप्तपदवाक्यघटितात्सूत्रौघात्कुशाग्रधिषणानां बोद्धॄणां यद्यपि निःसंदिग्धतया सुलभतया च यथावदर्थावबोधः संजायेत तथाऽपि मन्दमतीनां तेषां तस्मात्तथाऽर्थावबोधो न स्यादित्यनुसंधाय लोकोपकृतये कश्यपमहर्षिणा तादृशार्थानुसंहिता सुबोधपदवाक्यघटिता सुविस्तृताऽनुष्टुप्छन्दोमयी गीर्वाणवाणी व्यरचीत्यमुष्य शिल्पशास्त्रस्य कर्तृत्वं कश्यपे स्थिरी भवति ।

अथेदमिदानीं चिन्त्यते कदाऽस्य शिल्पशास्त्रस्यास्मिञ्जगति प्रवृत्तिरभूदिति । तत्र अल्पायुष्यादिधर्माणां नराणामित्युक्तत्वान्मुख्यतो मनुष्यप्राणिनां सुखसाधनमिदं शास्त्रम् । अनुभवश्चात्र साक्षीति न कश्चिद्विवादः । यद्यप्येतच्छास्त्रप्रतिपाद्यो वास्तुरूपोऽर्थः पशुपक्ष्यादीनां तिरश्चामपि सुखसाधनं भवितुमर्हति तथाऽपि न तेषां सुखसाधनत्वेन नियतः । यतस्तेऽयत्नसिद्धतरुगुल्मवृक्षजालगिरिकन्दर्यादि-

संश्रयणेनापि वर्षातपौ निवारयन्ति । न चैते शास्त्रार्थावगमक्षमबुद्धयः । नैव वा तादृशशिल्पकरणे कदाऽपि शक्ताः । तस्मान्मनुष्यप्राणिसृष्ट्युत्तरकालमस्य शास्त्रस्य जगति प्रवृत्तिः सिध्यति ।

अथ मनुष्यप्राणिसृष्टिः सृष्टिक्रमेण कदाऽभूत्किं तिर्यक्प्राणिसृष्ट्युत्तरं मनुष्यप्राणिसृष्टिरथवा मनुष्यप्राणिसृष्ट्युत्तरं तिर्यक्प्राणिसृष्टिरिति विचार्यते । तत्र कार्यकरणसंघातस्य देहस्य भौतिकत्वान्महाभूतोत्पत्त्यनन्तरं प्राणिसृष्टिरिति तावन्निर्विवादम् । यद्यपि सृष्टिप्रतिपादकश्रुतिषु पञ्चमहाभूतोत्पत्तिविषये—आत्मन आकाशः संभूतः । आकाशाद्वायुः । वायोरग्निः, इत्यादिना क्रमः श्रूयते तथाऽपि भौतिकसृष्टिविषये विशेषतः प्राणिसृष्टिविषये न श्रुतौ क्रमः स्पष्टं प्रतीयत इति ब्रुवाणास्तूष्णीमासते । नवीनास्तु युक्तिमालम्ब्य तिर्यक्सृष्ट्युत्तरं तत्रापि वानरसृष्ट्युत्तरं मनुष्यसृष्टिं प्रतिपादयन्ति । तदित्थम्—प्राणिषु गण्डूपदमारभ्योत्तरोत्तरं क्रमेण महत्सु अधिकाधिकं बुद्धितारतम्यमनुभूयते । तारतम्यस्य परा काष्ठा च मनुष्येषु । यद्यपि केचित्पशवः सिंहव्याघ्रगजादयो मनुष्यापेक्षयाऽपि स्थूलाः संलक्ष्यन्ते तथाऽपि तदपेक्षया मनुष्या एव महान्तः । यतस्ते सिंहव्याघ्रादीन्पराक्रमशालिनोऽपि युक्तिप्रयुक्त्यादिभिः स्ववशमानयन्तीति लोके दृश्यते । एवं स्थिते यदा भगवतः परमेश्वरस्य बहु स्यां प्रजायेयेति सिसृक्षा समजनि तदा स्वनाभिकमलात्स्रष्टारमुद्भाव्य तमाज्ञापितवान्प्रभुः प्रजाः सृजेति । स च विधाता सर्वास्वपि दिक्षु दृष्टिं दत्त्वा सर्जनोपायमन्विष्यमाणो गिरिनदीसमुद्रादिकां सुविशालां पञ्चमहाभूतसृष्टिं विलोक्य बभ्राम । यदा तु न लेभे सर्जनोपायमथ शोकाकुलो भूत्वा भगवन्तं शरणमुपगम्य सर्वथा मूढोऽहं बालकस्ते त्रायस्व मां भ्रान्तमिति प्रणिपत्य व्यजिज्ञपदज्ञोऽहं न जाने सर्जनमार्गं कथं प्रजाः सृजेय तत्प्रसीदतु मह्यं भगवानिति । संतुष्टः परमेश्वरस्तस्मै साङ्गोपाङ्गं वेदराशिं समर्पितवान् । ततस्तदर्थमनुसंधाय सृष्टिं विरचयितुं प्रथमत एव प्रवृत्तः स्रष्टा न साधीयसीं सृष्टिं निर्मातुं शशाक । लोकेऽपि पटादीन्निर्मातुं प्रवृत्तः कुविन्दादिरभ्यासपाटवाभावान्न प्रथमतः साधीयसः पटानुत्पादयितुं शक्नोतीति दृश्यते । क्रमेण चाभ्यासपाटवातिशयवशात्तत्तत्कार्यविशेषकरणसमर्थान्पटान्महार्हान्निर्मिमीते । तथाऽयमपि विधातोत्तरोत्तरमभ्यासपाटवातिशयवशाद्वेदशास्त्रेतिहासार्थानुसंधानेन तत्प्रतिपाद्यार्थभूतशिल्पाद्यनुष्ठानसमर्थां मनुष्यसृष्टिं

चकारेत्यवगम्यते। तत्राभ्यासापाटवावस्थायां या प्राणिसृष्टिः सृष्टा सा न समीचीना। यतः प्रथमत एवानुष्ठितं किंचिदसमीचीनमिव भवति। सा च सृष्टिः गण्डूपदादि-वानरपर्यन्ता शिल्पशास्त्रार्थज्ञानानुष्ठानाक्षमेति मे मतिः। कथमन्यथा तां सृष्टिं तिर्यगिति व्यवहरेयुर्लोका विचारशीलाः। एवं क्रमेणेयं सृष्टिरुत्क्रान्ता। तदुत्तरं च तत्तच्छिल्पविशेषप्रयोगपटीयसी मनुष्यप्राणिसृष्टिरित्यर्थाद्वानरसृष्ट्युत्तरभावित्वं मनुष्यसृष्टेर्वदन्ति। अत एव वानरजातीयेषु नरसादृश्यं दरीदृश्यमानमुपपद्यते। वानरशब्दोऽपि अमुमेवार्थमभिधत्ते। तत्र नरशब्दो मनुष्यवाची। वाशब्दश्च सादृश्यार्थकः। नर इव वानरः। तथा च मनुष्येषु यादृशो हस्तपादाद्यवयव-रचनाकारो दृश्यते तादृश आकारो यत्र स वानरशब्दभाक्। स च वानरो मनुष्यत्वावस्थायाः पूर्वावस्थेति च वदन्ति। अत्र युक्तायुक्तं त एव जानन्ति।

मनुष्यप्राणिजातिषु मुख्यतश्चत्वारो भेदाः श्रूयन्ते ब्राह्मणक्षत्त्रियवैश्यशूद्रा इति। तत्र ब्राह्मणाख्यवर्णेन वेदशास्त्राध्यापनादिकर्मोपजीविकानिर्वाहकत्वेनोररी-कृतम्। क्षत्त्रियैः शौर्यादिना दुष्टनिग्रहसष्टनुग्रहरूपपृथ्वीपरिपालनादि। वैश्यैः क्रयविक्रयादि कर्म। शूद्रैः पूर्वोक्तवर्णत्रयशुश्रूषा कारुकर्म च जीविका-साधनत्वेनाङ्गीकृतम्। तदुक्तं भगवद्गीतायाम्—

चातुर्वर्ण्यं मया सृष्टं गुणकर्मविभागशः, इति।

तत्र यैः कारुकर्मोपजीविकासाधनत्वेन परिगृहीतं ते शिल्पिन इत्युच्यन्ते। ते च शिल्पानामनेकविधत्वादनेकविधाः। तत्र केचित्तत्तच्छिल्पविशेषस्य नियतमङ्गीकरणात्स्थपतिसुवर्णकारकुलालकुविन्दादितत्तज्जातीयत्वेन व्यवह्रियन्ते। तेषां केषांचिल्लक्षणमुत्पत्तिश्च यथा श्रूयते—

वास्तुविद्याविधानज्ञो लघुहस्तो जितश्रमः।
दीर्घदर्शी च शूरश्च स्थपतिः परिकीर्तितः॥ इति।

स्थपतिर्मुख्यतक्षा। तथा—

विश्वकर्मा च शूद्रायां वीर्याधानं चकार सः।
ततो बभूवुः पुत्राश्च नवैते शिल्पकारिणः॥
मालाकारः कर्मकारः शङ्खकारः कुविन्दकः।

कुम्भकारः कंसकारः षडेते शिल्पिनां वराः ॥
सूत्रधारश्चित्रकरः स्वर्णकारस्तथैव च । इति ।

स्थपतिकुविन्दकंसकारादिनाम्ना प्रसिद्धैस्तैस्तैः शिल्पिभिस्तत्तच्छिल्पविशेषस्य जीविकानिर्वाहकत्वेनाङ्गीकरणात्तत्प्रतिपादकेषु शिल्पशास्त्रीयग्रन्थेषु ब्राह्मणैरुदासितम् । अतः कारणाद्ब्राह्मणजातीयेषु शिल्पशास्त्राध्ययनाध्यापनप्रचारो लुप्तप्रायोऽभूदिति शिल्पग्रन्था अपि शिल्पिहस्तगता अभवन् । स्थपत्यादयस्ते च शिल्पिनः स्वस्वशिल्पानुष्ठाने यद्यपि कुशलाः संलक्ष्यन्ते तथाऽपि प्रायस्ते गीर्वाणवाणीपराङ्मुखाः । नैतावदेव किंतु स्वनामोल्लेखनपर्याप्ताक्षराणामप्यनभिज्ञाः । प्रयत्नेन कतिपयाक्षराणि ग्राहितास्तदपि स्वयमपि लिखितं स्वयं न वाचयतीत्याभाणकस्योदाहरणभूता भवन्ति । तत्र तादृशाक्षरार्थाकलनस्य कैव वार्ता । न च ग्रन्थार्थज्ञानेन तेषां किंचित्प्रयोजनम् । तदन्तरेणैव शिल्पप्रयोगकरणे समर्थास्ते । स समय एव तादृश आसीत् । यत्र शिल्पग्रन्थानां पठनपरम्परा तज्जातीयेष्वपि विलयं गताऽभूत् । परंतु एतावति कालेऽद्ययावत्तद्धस्तगतानां शिल्पग्रन्थानां कीदृशी दुरवस्था संजाता स्यादिति तत्रभवद्भिर्भवद्भिरेव कल्पनीयम् । संप्रत्युपलब्धस्य काश्यपशिल्पग्रन्थस्यैकमपि प्रत्यन्तरं महाराष्ट्रदेशे नोपलभ्यते । सौराष्ट्रादिदेशे स्थपतिनामकानां शिल्पिनां समीपे क्वचिदस्तीति श्रूयते । तद्देशादेव एकं वा द्वे वा प्रत्यन्तरे वझेकुलोत्पन्नैः शिल्पकलानिधिकृष्णरायैः संपाद्य नागरलिप्यां विलेख्य मुद्रणार्थमेतन्मुद्रणालये समर्पितम् । तच्चाशुद्धिप्रचुरं स्थले स्थले त्रुटितं वर्णविपर्यासस्य तु परां काष्ठामापन्नम् । तत्रापि विदेशीयलिपौ येन केनापि अक्षरस्याप्यनभिज्ञेन हस्तेन लिखितम् । किं वक्तव्यं प्रभाते नक्षत्रसंततिरिव लिङ्गवचनसंगतिरपि दुर्दर्शा । अत्र सर्वत्र संकुलीकरणे लेखकपरम्परयाऽपि प्रभूतं साहाय्यमाचरितं दृश्यते । संशये तादृशो लेखकः शैशवे शालां प्रविश्य स्थूलाक्षराणि शिक्षितो वा न वेति । मन्ये चैतादृशस्य बहुलाशुद्धिस्थलसंकीर्णस्य सर्वात्मना विपर्यासं गतस्यास्य संशोधनं वर्षाकालीनात्यन्तकलुषपयःपूरपतितार्थस्येव दुष्करम् । तर्कयामि यः कोऽपि ग्रन्थः सहायभूतानि त्रिचतुराणि प्रत्यन्तराण्यन्तरा नार्हति संशोधनं यथा तथाऽयमपि सहायभूतांस्त्रिचतुरांस्तज्ज्ञान्संशोधकान्विना न क्षमः परिशोधितुमिति । एवं च मुद्रणपथाद्विगलितोऽपि यद्ययं मुद्रणाय नोपक्रम्येत चेदुत्तरोत्तरं लेखकपरम्परयाऽधिका-

धिकमेव विपार्यासभावं गतः स्यात्। तथा च महर्षिकश्यपप्रणीतस्यास्य लोकोपयुक्तस्य शिल्पग्रन्थस्य विलय एव जायेत। इत्यालोच्य प्राचीनसंस्कृतग्रन्थोद्धारबद्धपरिकरैरेतत्संस्थाध्यक्षैस्तदुद्धरार्थोऽयं प्रयत्नोऽङ्गीकृतः। स्थपतिसंज्ञकैश्च कर्मकरैरप्युपकृतं मन्ये यैर्यादृशतादृशाक्षरैरुल्लिख्यायं मनोरञ्जकः शिल्पशास्त्रीयग्रन्थः संगृहीतः। येनैतादृग्दुरवस्थो ग्रन्थो विदुषामग्रे संस्थाधिपतिभिः प्रस्थापितोऽभूत्। तदेनं ग्रन्थमुद्दिधीर्षवः प्राच्यार्वाचीनशिल्पशास्त्रविशारदाः पण्डिताः सादरं विलोक्य त्रिचतुराद्यशुद्धिस्थलपरिमार्जनसंसूचनेनाशंतोऽप्येतद्ग्रन्थोद्धारजनितश्रेयोभागिनो भवन्त्विति प्रार्थयते श्रीसच्चिदानन्दचरणकमलयोः—

आनन्दाश्रमस्थप्रधानसंस्कृतग्रन्थावलीसंशोधनकर्ता—
मारूलकरोपाह्वः शंकरशास्त्री।

उपोद्घातः ।

—×+×—

अस्ति मानवजातेरुत्पत्तिक्षणादेव शिल्पस्य जन्म । विविधपरिस्थितिषु नानाविधयोजनाभिर्दुःखपरिहारपूर्वकं सुखोत्पादनप्रयत्न एव मनुष्यत्वपशुत्वयोर्विशेषः । न केवलं जगतो भिन्नभागेषु परमेकस्मिन्भागेऽपि विभिन्नकालेषु, तथा चैकस्मिन्कालेऽपि पारिस्थितिभेदेषु मनुष्येषु यथा भोगवैचित्र्यं दृश्यते न तथा पशुषु । पूर्वकाले काकवृकादयो यथाऽवर्तन्त तथैव सद्यःकालेऽपि वर्तन्ते । आङ्ग्लदेशास्थिताः काकवृका भरतभूमिस्थितेभ्यः काकवृकेभ्योऽसदृशवेषभोगाः । भरतभूमावपि षट्सु ऋतुषु काकवृकानामेका स्थितिः । तथा कृतयुगकालीनमनुष्याणां स्थितिः कलियुगकालीनमनुष्याणां स्थितेर्भिन्ना । आङ्ग्लदेशास्थितानां मनुष्याणां भोगवेषादयो भरतभूमिस्थितानां मनुष्याणां भोगवेषेभ्यो विसदृशाः । भरतभूमावपि ग्रीष्मशरद्धेमन्तऋतुषु मनुष्याणां भोगवेषा भिन्नाः । एकस्थाने निवसत्सु चैककालीनेषु मनुष्येषु संपन्नविपन्नानां भोगवेषा नैकरूपाः । एष सर्वः शिल्पस्य प्रभावः । अत एव पराशरादयो महर्षयो मनुष्यसृष्टिं पशुसृष्टेर्भिन्नरूपां मन्यन्ते । स्मर्यते च भृगुसंहितायाम्—

आसीदिदं तमोभूतमप्रज्ञातमलक्षणम् ।
अप्रतर्क्यमविज्ञेयं प्रसुप्तमिव सर्वतः ॥
तस्मिन्विकारः संभूतस्त्वधोगमननामकः ।
यस्मात्सर्वं च संजातं चराचरमिदं जगत् ॥ इति ।

पराशरीयकृषौ—

कालद्रव्यगुणैस्तस्मात्त्रिविधः प्रतिसंक्रमः ।
आद्यस्तु महतः सर्गो गुणवैषम्यमात्मनः ॥
द्वितीयस्त्वहमः सर्गो ज्ञानद्रव्यक्रियात्मकः ।
भूतसर्गस्तृतीयश्च तन्मात्रो द्रव्यशक्तिमान् ॥
चतुर्थ ऐन्द्रियः सर्गो यस्तु ज्ञानक्रियात्मकः ।
वैकारिको देवसर्गः पञ्चमो मन्मयं मनः ॥
षष्ठस्तु तमसः सर्गो यस्त्वबुद्धिकृतः सदा ।
ऊर्ध्वस्रोतः सप्तमस्तु षड्विधस्तथुषां चयः ॥
तिरश्चामष्टमः सर्गो योऽष्टाविंशतिधा स्मृतः ।
अर्वाक्स्रोतस्तु नवमः केवलैकविधो नृणाम् ॥ इति ।

अस्य जगत उत्पतेः प्रागिदं विश्वं तमःप्रायमप्रज्ञातमलक्षणं सर्वतः प्रसुप्तमिव शान्तमासीत् । तस्मिन्विकारः संभूतः । अस्य विकारस्य चाधोगमनं (गुरुत्वं) नाम । अस्याऽऽकर्षणात्सर्वं वस्तुजातमधो गच्छति तस्मात्सोऽधोगमननाम्ना ज्ञायते। पदार्थानामधःपतनकारणत्वात्स गुरुत्वमित्यप्यभिधीयते ।

अस्य विकारस्य प्रादुर्भावक्षणादेव कालो गण्यते । विष्णोराज्ञया प्रवर्तमानस्याद्य ब्रह्मण इति । दिगपि तदनुसारेण ज्ञायते ! श्रूयते च—

दश प्राचीर्दश दक्षिणा दश प्रतीचीर्दशोदीचीर्दशोर्ध्वाः, इति । एवं सर्वा दिशोपदिशास्त्वधोविन्दुसापेक्षतयैव ज्ञायन्ते । महदल्पादिगुणा अपि तस्याऽऽकर्षणाद्धनीभूतस्य तत्त्वस्याधिकन्यूनपरिमाणतया मीयन्ते । तारतम्येनानुभूयन्ते च । द्रव्यज्ञानक्रियासु चैकैकाधिकतया पञ्च महाभूतानि, पञ्च ज्ञानेन्द्रियाणि, पञ्चगुणग्रहणसमर्थं मनश्च प्रादुर्भूतम् । भूतानि द्रव्यविशेषात्, इन्द्रियाणि क्रियाविशेषात्, मनश्च ज्ञानविशेषात्, इति । भूतादीनां संमिश्रणेन साशनानशना सृष्टिर्जाता । तथा च श्रूयते पुरुषसूक्ते—

तस्माद्विश्वं व्य(तो विष्वङ्व्य)क्रामत्साशनानशने अभि, इति । तयोः साशनपदार्थाः स्रोतोभेदतस्त्रिविधाः । ऊर्ध्वस्रोतसस्तिर्यक्स्रोतसश्चार्वाक्स्रोतस इति । ऊर्ध्वस्रोतसां वनस्पत्योषधिलतादयः षट्प्रकारा भवन्ति । तिर्यक्स्रोतसां च पशुपक्षिमत्स्यादयोऽष्टाविंशतिप्रकाराः । अर्वाक्स्रोतसस्तु केवल एक एव प्रकारो नृसंज्ञकः । अर्वाक्स्रोतस एव क्वचिदूर्ध्वमूला इत्यपि कथ्यन्ते । इत्थं विकारप्रादुर्भावात्परम्परया चराचरात्मिकाऽखिला सृष्टिरुत्क्रान्ता । मनुष्याणामुत्क्रान्तेरनुसारेण शिल्पस्याप्युत्क्रान्तिरिति ।

मनुष्यशब्दो मनसः—विचारशक्तेः—उष्यं—वसतियोग्यं स्थानमिति निरुच्यते। शिल्पशब्दस्तु पुनः शील समाधौ, इति धातोर्मनसः समाधानकारकं वस्तुजातमिति उत्पद्यते । स्मर्यते च भृगुसंहितायाम्—

नानाविधानां वस्तूनां यन्त्राणां कल्पसंपदाम् ।
धातूनां साधनानां च वास्तूनां शिल्पसंज्ञितम्, इति ।

शिल्पे नानाविधान्नपानादिग्रामगृहाच्छादनादिसर्वस्य वस्तुजातस्य संग्रहो भवतीति भृगुसंहितायाम् । श्रूयते च—

यत्ते शिल्पं कश्यप रोचनावद् ।
इन्द्रियावत्पुष्कलं चित्रभानु ॥
यस्मिन्त्सूर्या अर्पिताः सप्त साकम् ।
तस्मिन्राजानमधिविश्रयेनम् ॥

इति तैत्तिरीयसंहितायां कश्यपस्य प्राकारे राज्ञ आश्रयो याचितः । एवं शिल्पं जगतः प्रारम्भत उत्पन्नं दृश्यते । विद्यमानग्रन्थास्तु कादा केन वा ग्रथिता इति स्पष्टं न ज्ञायते । कश्यपसंहिता तु भगवता कश्यपेन स्वपुत्राय नैध्रुवय उपदिष्टा भवति ।

भारतवर्षीयाणां धर्मादयः सर्वे पुरुषार्थाः श्रुतिस्मृतिपुराणोक्ताः । श्रुतिषु सर्वेषां शास्त्राणां मूलम् । स्मृतिषु तस्य विस्तारः । पुराणेषु कथोपकथादृष्टान्तैस्तस्य विशदीकरणं भवति । उक्तं च—

' इतिहासपुराणाभ्यां वेदं समुपबृंहयेत् ' इति ।

वैदिकमेकं सूक्तं स्मृतिषु प्रकरणरूपमेति । तच्च पुराणेषु ग्रन्थतामायाति । नद्याः प्रवाह इव शास्त्रं विस्तरमुपैति ज्ञानसागरे चालीयते । शिल्पसंहितायां दश शास्त्राणि द्वात्रिंशद्विधाश्चतुष्षष्टिश्च कला भवन्ति । तेषां शास्त्राणां श्रुतिस्मृतिपुराणोक्तत्वं स्वल्पेन स्पष्टी क्रियते । तद्यथा सौरसूक्ते—

१ कृषिशास्त्रम्—शुकेषु मे हारिमाणं रोपणाकासु दध्मसि ।
अतो(थो) हारिद्रवेषु मे हारिमाणं निदध्मसि ॥ इति ।

हे सूर्य मम निःश्वासतो निःसृतं हारिमाणसंज्ञकं वायुं त्वं शुकेषु (वृक्षेषु) च रोपणाकासु (लतासु) च दध्मसि (निदधासि) । इत्थं मम हारिमाणेन त्वं वनस्पतीन हारितद्रवयुक्तान्करोषि । वनस्पतिषु यद्धारितं द्रव्यं दृश्यते तत्सूर्यप्रकाशेन हारिमाणवायुतः संभवति । हारितद्रव्यस्योत्पत्तिसामर्थ्यात्स वायुर्हारिमाण(हरितीकुर्वाणः) इति उच्यते—

(२) शुनं नः फाला विकृषन्तु भूमिम् ।
शुनं किनाशा अभियन्तु वाहैः ॥
शुनं पर्जन्यो मधुना पयोभिः ।
शुनासीराः शुनमस्मासु धत्तम् ॥ (ऋ० ४ । ५७ । ८) ।

यजुर्वेदे चाथर्ववेदे च समानार्थको मन्त्रो लभ्यते । फाला अस्माकं भूमिं सुकर्षन्तु, कृषीवला बलीवर्दाननुयान्तु, मेघा मधुराणि पयांसि वर्षन्तु, अस्मासु धनधान्यसमृद्धिर्भवतु ।

(३) अग्निश्रियो मरुतो विश्वकृष्टयः ।
आ त्वेषमुग्र अव ईमहे वयम् ॥

ते स्वानिनो रुद्रिया वर्षनिर्णिजः ।
सिंहा न हेषक्रतवः सुदानवः ॥ (ऋ० ३ । २६ । ५) ।

ग्रीष्मे सूर्यस्य प्रखरकिरणैस्तप्ता वायवः सर्वं लघुवस्तु हिमालयादिशीतं प्रदेशं नयन्ति। ते मेघा भयंकरं गर्जन्तो भीषणा जलवर्षावसमर्था वायुभिरुत्क्षिप्यन्ते । वयं च तन्मेघवृष्टितः पुष्पफलजलसमृद्धिं प्राप्नुवाम। इत्यादिषु श्रुतिवाक्येषु कृषिर्व्याख्याता भवति। एवमन्येषामपि शास्त्राणां ज्ञातव्यम् ।

२ जलशास्त्रम्—वातत्विषो मरुतो वर्षनिर्णिजो यमा इव सुसदृशः सुपेशसः ।
पिशङ्गाश्वा अरुणाश्वा अरेपसः प्रत्वक्षसो महिना द्यौरिवोरवः ॥
(ऋ० ५ । ५७ । ४) ।

जलवर्षणसमर्थाः कृष्णवर्णा वायुना नीयमानाः केचन पिशङ्गरङ्गाः केचनारुणरङ्गा अश्वारूढा इव द्यौरिव दानशूरा भवन्ति । यथा द्यौः सर्वत्र प्रकाशं ददाति तथा मेघाः सर्वत्र जलमिति ।

(२) या आपो दिव्या उत वा स्रवन्ति खनित्रिमा उत वा याः स्वयंजाः ।
समुद्रार्था याः शुचयः पावकास्ता आपो देवीरिह मामवन्तु ॥
(ऋ० ७ । ४९ । २)

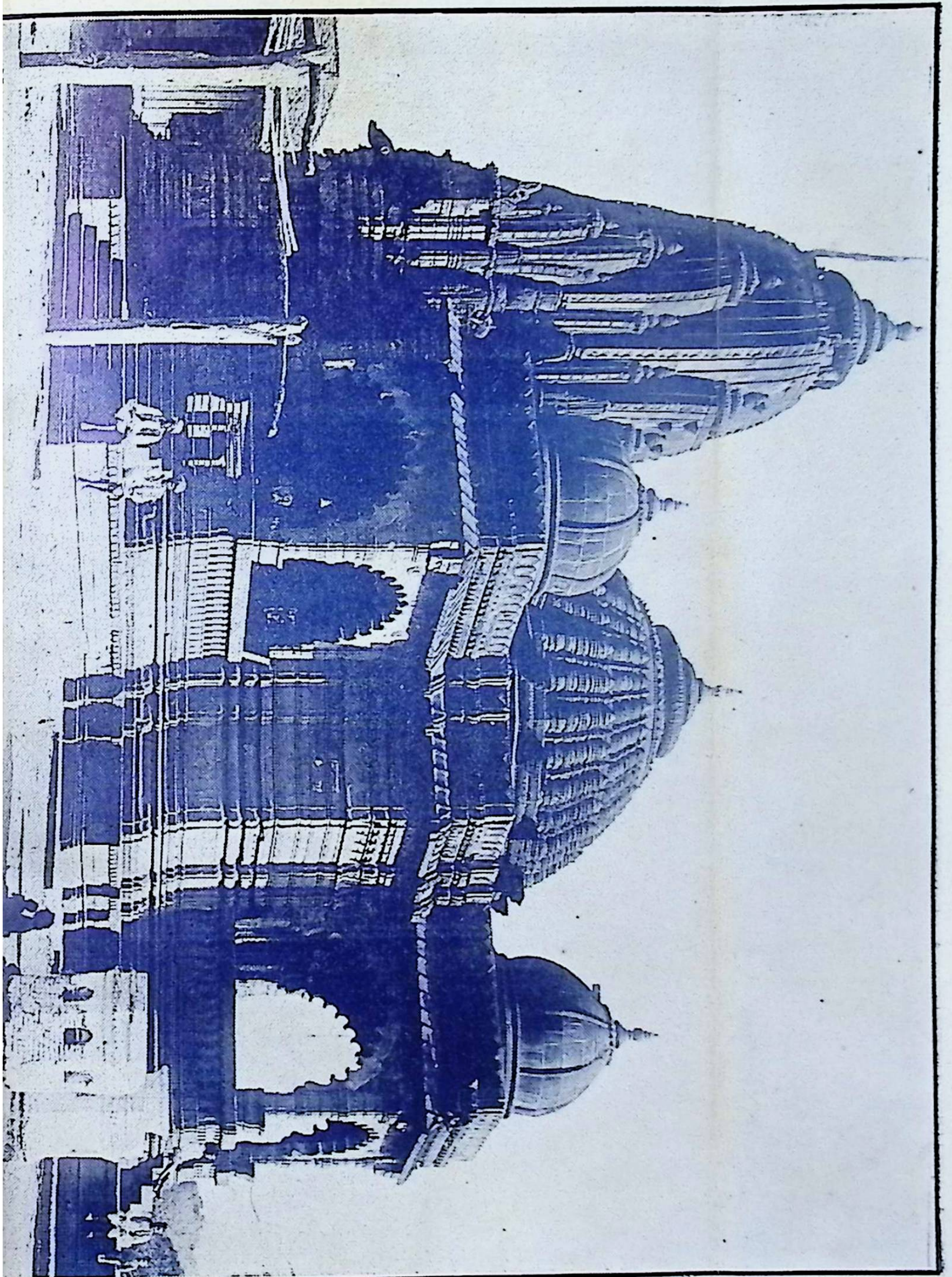
या आपो दिव्या दिवश्च्युता वा या भूमौ स्वतः स्रवन्त्यो याः खनिषु लब्धा वा भूपृष्ठे निःसरन्त्यस्ताः सर्वाः समुद्रमेव गच्छन्ति । ता आपः स्वयंशुद्धा अन्यपदार्थाञ्शुद्धान्कुर्वन्ति । ता मां स्तोतारं रक्षन्तु ।

(३) शं न आपो धन्वन्याः शमु सन्त्वनूप्याः ।
शं नः खनित्रिमा आपः शमु याः कुम्भ आभृताः ॥
शिवा नः सन्तु वार्षिकीः ॥ अथर्व (१ । ६ । ४) ।

मरुदेशस्थिता बहुजलदेशस्था वा कूपेषु स्थिता वा कुम्भेषु गृहमानीता वा वृष्टिषु नभस्तः पतिता वा सर्वा आपो नः कल्याणाय भवन्तु ।

३ खनिशास्त्रम्—अगस्त्यः खनमानः खनित्रैः प्रजामपत्यं बलमिच्छमानः ।
उभावर्णावृषिरुग्रः पुपोष सत्या देवेष्वाशिष आजगाम ॥
(ऋ० १ । १७९ । ६)

धनधान्यपुत्रादिकमिच्छन्नगस्त्यो वसुधां खनित्रैश्चखान हारिद्रवान्वनस्पतीन्रक्तद्रवान्पशुपक्ष्यादीन्वपुपोष । तेजःसंपन्नेषु स्थिरां कीर्तिं च प्राप । खनिभ्यो विविधं वस्तुजातं कीर्तिं च संपादितवानिति ।

(२) मह्यं त्वष्टा वज्रमतक्षदायसम् । (ऋ० १० । ४८ । ३)

इन्द्रः कथयति- मदर्थं त्वष्टाऽयोलोहस्य वज्रं चकारेति । 'पहार' इति ख्यातमृजुलोहितं वज्रं भवेत् । तेनेन्द्रेण गिरयो विदीर्णास्तेषामुदरे स्थिता आपः स्रोतोरूपेण मुक्ताश्च ।

४ नौकाशास्त्रम्- यमेन ततं परिधिं वयन्तोऽप्सरस उपसेदुर्वसिष्ठाः (ऋ०७।३।३।९)

कर्णधारस्य वशे स्थिता अप्सु संचरन्त्यो नौका धीवरेण स्थापितं जालमाजग्मुः । मत्स्यान्भीषयन्त्य इतस्ततो भ्रमन्त्यो नौका जालमुपससर्पुः (सृपुः) ।

(२) सुत्रामाणं पृथिवीं द्यामनेहसं सुशर्माणमदितिं सुप्रणीतिम् ।
दैवीं नावं स्वरित्रामनागसमस्रवन्तीमारुहेमा स्वस्तये ॥
ऋ० १० । ६३ । १०

वातापी (शिड इति महाराष्ट्रीयभाषायां ख्यातं) युक्तामाकाशमिव मनोहरां, विस्तारवतीं, अरित्रैः (वल्हे इति महाराष्ट्रभाषायां ख्यातं) प्रचोदितां, जलमस्रवन्तीं नौकां वयं स्वकल्याणार्थमारोहाम ।

५ रथशास्त्रम्–(१) स्थिरा वः सन्तु नेमयो रथा अश्वास एषाम् ।
सुसंस्कृता अभीशवः ॥ ऋ० १ । ३८ । १२ ॥

युष्माकं रथानामश्वाश्चक्राणां नेमयश्च स्थिराः सन्तु । अभीशवो वाजिरश्मयश्चोत्तमाः संस्कारयुक्ता भवन्तु ।

(२) रथं ये चक्रुः सुवृतं सुचेतसो विह्वरन्तं मनसस्परिध्यया ॥
ऋ० ३ । ७ । २ । २८

यावश्विनीकुमारौ स्वबुद्धिसामर्थ्यात्सुन्दरं यथेष्टगमनसमर्थं रथं चक्रतुः । तस्मै रथाय वलयाकृतीनि चक्राणि युयुजतुः ।

६ विमानशास्त्रम्- मित्रं हुवे पूतं दक्षं वरुणं च रिषादसम् । धियं घृताची साधन्ताम् ।
(ऋग्वेद)

घृताच्यां-घृतसंग्रहणयोग्ये कुम्भे मित्रश्च वरुणश्च द्वौ देवौ तेजोयुक्तौ पदार्थौ जायेते । तयोर्मित्रः पूतो दक्षश्च भवति वरुणस्तु रिषादा नीचधातुभक्षणकर्ता भवति । विद्युतो धनऋणसंज्ञकौ द्वौ प्रकारौ । तयोर्धनसंज्ञको मित्र इति ऋणसंज्ञको वरुण इति प्रकीर्त्यते । मित्रावरुणाभ्यां जलस्य प्राणोदानवायुषु पृथक्करणं भवति ।

(२) आविद्युन्मद्भिर्मरुतः स्वर्कैरथेभिर्यात वृष्टिमद्भिरश्वपर्णैः ॥ ऋ०

विद्युता संपादितेन 'उदान' नाम्ना वायुना पूरितैरर्कफलाकृतिभिर्भाजनैः कृतेषु रथेषु स्थित्वा यूयं पर्णरूपैरश्वैरधऊर्ध्वगामिभिरायात ।

७ वास्तुशास्त्रम्–इहैव ध्रुवां निमिनोमि शालाम् । क्षेमे तिष्ठतु घृतमुक्षमाणा ।
अश्वावती गोमती सूनृतावती । उच्छ्रयस्व महते सौभगाय ।

अस्मिन्स्थले स्वीयां शालां करोमि । सा मम कल्याणं ददातु । तस्यामश्वा गावो बालकाश्च महदैश्वर्याय भवन्तु ।

८ प्राकारशास्त्रम्–यत्ते शिल्पं कश्यप रोचनावद् । इन्द्रियावत्पुष्कलं चित्रभानु ॥
यस्मिन्त्सूर्या अर्पिताः सप्त साकम् । तस्मिन्राजानमधिविश्रयेनम् ॥
तैत्तिरीयसंहिता ।

हे कश्यप यत्त्वया निर्मितं सुन्दरं बलिष्ठं विस्तृतं तेजोयुक्तं च शिल्पं प्राकारः स्तस्मिन्नमुं राजानमाश्रयं यच्छेति ।

कश्यपेन निर्मिते दुर्गे कवचे वा राजाऽऽश्रयमिच्छति । तस्य मन्त्रिण इयं प्रार्थना ।

९ नगररचनाशास्त्रम्–ये पन्थानो बहवो देवयाना अन्तरा द्यावापृथिवीं संचरन्ति ।
ते मा जुषन्तां पयसा घृतेन यथा क्रीत्वा धनमाहराणि ॥
अथर्व ३ । १९ । २

पृथ्वीजलवायुषु त्रिषु भुवनेषु ये रथगमनयोग्याः पन्थानः सन्ति ते मां तर्पयन्तु । क्रयविक्रययोग्यान्घृतपयआदिपदार्थान्क्रीत्वाऽहं धनं संपादयामि ।

(२) समानीव आकूतिः समाना हृदयानि वः ।
समानमस्तु वो मनो यथा वः सुसहासति ॥

युष्माकं हृदयानि, शरीराणि, मनांसि चैकरूपाणि सन्तु । तेन यूयं परस्परं भावयन्तः क्षेममवाप्स्यथ । आचारविचारव्यवहारेषु ये समाः सन्ति तेषां संगतिः सुखाय भवतीति ।

१० यन्त्रशास्त्रम्–तक्षन्धेनुं कामदुघाम् । ऋग्वेद०

शिल्पज्ञा यद्यदिष्टं तत्तत्साधयितुं समर्थां धेनुं निर्ममुः । अनेन कामधेनुनाम्ना प्रसिद्धं किंचिन्महायन्त्रं भवतीति तर्कयामि । विशेषतस्तक्षधातोः प्रयोगात्कृत्रिमत्वं लक्ष्यते ।

(२) पुनर्ये चक्रुः पितरो युवानाः सनायूपेव जरणा शयानाः ।

ये शिल्पनो जरया जर्जरीकृतान्स्वपितॄन्पुनर्यौवनसंपन्नांश्चक्रुः । विकलस्थितिं प्राप्ता नीन्द्रियाणि कृत्रिमसाधनैः पुनः कर्मक्षमाणि कृतानीत्यर्थः ।

(३) त्वष्टा दुहित्रे वहतु कृणोति । इतीदं विश्वं भुवनं समेति ।

त्वष्टा स्वदुहितरं तापं ददानं सूर्यं तक्षित्वा लघीयांसमकरोत् । तथाऽपि सूर्यः सकलं विश्वं स्ववशं वर्तयति ।

श्रुतिषु त्वष्टा, ऋभु, नासत्यादीनां तत्पूर्वकालीनानां शिल्पिनां कर्माणि तु अनद्यतनप्रयोगेण वर्णितानि भवन्ति । कश्यप, अगस्त्य, वसिष्ठप्रभृतयस्तत्कालीनशिल्पज्ञानां कार्याणि वर्तमानप्रयोगेण वर्णितानि सन्ति । यथा धर्मशास्त्रे मनुयाज्ञवल्क्यादयो धर्मस्मृतिकाराः सन्ति तथा शिल्पशास्त्रे भृग्वादयोऽष्टादश शिल्पस्मृतिकारा भवन्ति । उक्तं च—

भृगुरत्रिर्वसिष्ठश्च विश्वकर्मा मयस्तथा ।
नारदो नग्नजिच्चैव विशालाक्षः पुरंदरः ॥
ब्रह्मा कुमारो नन्दीशः शौनको भर्ग एव च ।
वासुदेवोऽनिरुद्धश्च तथा शुक्रबृहस्पती ॥
अष्टादशैते विख्याताः शिल्पशास्त्रोपदेशकाः ॥

(मत्स्यपुराण अ० २९२)

भरतवासीयानामध्ययनपद्धतिषु कण्ठज्ञानस्य प्राधान्यम् । तेषामनेका ग्रन्था मुखोद्गता भवन्ति । अध्ययनकाले किमपि ज्ञानस्यापूर्वं मनोहारि वाक्यादि शिष्यैः सूत्ररूपेण संगृहीतम् । तैश्च पुनरध्यापनप्रसङ्गेन स्वसूत्राणां भाष्यरूपेण शिष्याणां ग्रहणसामर्थ्यानुरूपो विस्तारः कृतः । एवं प्रायशोऽखिलं शास्त्रजातं सूत्रभाष्यरूपेण सांप्रत लभ्यते । तत्तद्देशोत्पन्नान्धनधान्यधातुपाषाणादिपदार्थानुपयुञ्जानाः शिल्पज्ञाः स्वप्रचारानष्टादशभिः संहिताभिः संकुलीकृतवन्तः । भरतखण्डस्याष्टादशभागानां परिस्थितिः शिल्पग्रन्थानुसारेणात्र कोष्ठे संगृहीता जिज्ञासूनां परिचयार्थं विद्यते । अष्टादशसु मयाऽद्यतावत्तिस्रः संहिता उपलब्धाः । तास्तु कश्यपभृगुमयविरचिताः एतच्छिल्पसंहितात्रयानुसारेण बद्धानां नाशिकक्षेत्रस्थानां त्रयाणां देवालयानां छायाचित्राणि संनिहितानि सन्ति । कश्यपसंहिता हिमाद्रिविन्ध्ययोरन्तर उपयुज्यते । भृगुसंहिता विन्ध्याद्दक्षिणतः कृष्णातुङ्गभद्रापर्यन्तम् । तुङ्गभद्रादक्षिणत आसेतु मयसंहितायाः प्रचारः । भरतखण्डस्यैते त्रयो मुख्या विभागा एतास्तिस्रः प्रमुखाः संहिताश्च । इतरासां संहितानामपि एतादृश एव

संबन्धः स्याद् । एते त्रयो भागाः सात्त्विकराजसतामसनामभिः प्रसिद्धाः । शिल्परत्नंकाराणामपि संमतये तत् । यथा च—

हिमाद्रिकन्ययोरन्तर्गतो देशस्तु भारतः ।
सोऽपि देशास्त्रिधा भिन्नस्तत्तद्देशभवैर्गुणैः ॥
यथैव देहिनां देहो वातपित्तकफात्मकः ।
तथैवेदं जगत्सर्वं विज्ञेयं त्रिगुणात्मकम् ॥
त्रियुगं तत्त्रिवर्णं च त्रिचक्रं च क्रमात्स्मृतम् ।
हिमवद्विन्ध्ययोर्मध्यं सात्त्विकं भूतलं स्मृतम् ॥
विन्ध्यशैलादिकृष्णान्तं राजसं परिकीर्तितम् ।
पुनः कृष्णादिकन्यान्तं तामसं भूतलं भवेत् ॥
नागरः सात्त्विको देशो द्राविडो राजसो भवेत् ।
वेसरस्तामसो देशः क्रमेण परिकीर्तिताः ॥ (शिल्परत्न अ० १६)
कलिः शयानो भवति संजहानस्तु द्वापरः ।
उत्तिष्ठंस्त्रेता भवति कृतः संपद्यते चरन् ॥ (ऐतरेयब्राह्मणम्)

भरतवर्षं कृतत्रेताद्वापरेषु त्रिषु युगेषु समुत्पन्नम् । कृतयुगे तु प्रथमं कृष्णाया दाक्षिणभागो धरास्वरूपतां गतः । नूतनो घनीभूतोऽयं भूभागोऽतीव चञ्चल आसीत् । प्रथममेव घनीभूतत्वाच्छायायुक्तोऽयं भूभागः । तस्मात्स 'वेसरः' सरणशीलः 'तामसः तमःसंपन्न इति कथ्यते । त्रेतायुगे च बहुभ्यो ज्वालामुखिभ्यो निःसृताद्द्रवरूपपाषाणादिरसाद्विन्ध्यात्कृष्णापर्यन्तो भूभागः संजातः । अस्मिन्भागे रजोरूपद्रव्यस्य च समृद्धिः । तस्मादेष भूभागो द्रवीभूतत्वाद्द्राविड इति रजोधारणाद्राजस इति च स्मर्यते । अनन्तरं द्वापरयुगे विन्ध्यहिमालययोर्मध्यगतो भूप्रदेशः समुद्रतलादुत्थितः । अस्मिन्प्रदेशे शिलासु सत्त्वानामवशेषा लभ्यन्ते । सत्त्वावशेषादयं भागः सात्त्विकः, नगरस्थापनायोग्यत्वान्नागरः, गुडोत्पादककृषिसंभवाद्गौड इति च कीर्त्यते । अनन्तरं कलौ युगे भरतभूमिः सुप्ता भवति । एतेषां चतुर्णां युगानां पुनरपि त्रीणि त्रीणि चक्राणि भवन्ति । एषां भूभागानां सामान्यवर्णा अपि भिन्नाः सन्ति । सात्त्विकप्रदेशः श्वेतप्रायः, राजसो लोहितकृष्णः, तामसस्तु पीतश्वेतो भवति । कृतयुगे रत्नचक्रं, धातुचक्रं, पाषाणचक्रं चेति त्रीणि चक्राणि । त्रेयामां स्फटिकचक्रं, तीक्ष्णचक्रं मृदुचक्रं चेति त्रीणि चक्राणि । द्वापरे शङ्खचक्रं, वृक्षचक्रं, पशुचक्रं चेति, संनिहितो वर्णचक्रयुगदर्शकश्चित्रलेपे भरतखण्डस्य स्थितिं दर्शयति । एवं भरतवर्षस्य पृथग्विधानां भागानां भूरचना, ओषधिवनपस्पतिलाभः, पशुपक्षिणां जातिगुणविशिष्टत्वं, मनुष्याणामाचारव्यवहाराश्च भिन्ना भवन्ति ।

मयसंहितामनुसृत्यात्रस्थितं नाशिकक्षेत्रस्थं श्यामलरामस्य (काळ्या रामाचें) मन्दिरम् ।

तस्मात्तत्तद्देशयोग्या शिल्परचनाऽपि भिन्ना भवितुमर्हति । परिस्थितिभिन्नत्वानुसारेण भारतीयसंस्कृतेः सर्वेषां भागानामष्टादशधा विभागः।

संहितीकरणादनन्तरं शिल्पविषये ये ग्रन्था जातास्ते शिल्पस्य पुराणग्रन्थाः । तेषां मुख्यानां नामान्यधो लिखितानि सन्ति।

१ खिस्ताब्दस्यैकादशे शतके भोजनृपतेः संनिधौ वसता समरङ्गणनाम्ना सूत्रधारेण रचितः ' समरङ्गणसूत्रधारः '।

२ खिस्ताब्दस्य द्वादशे शतके पैठणस्थितेन सुखानन्दयतिवर्येण विरचितो ' वास्तुशास्त्र ' नामा ग्रन्थः।

३ खिस्ताब्दस्य द्वादशे शतके कोऽपि " सूत्रधारः ' शिल्पदीपकनामानं ग्रन्थं लिखितवान्।

४ खिस्ताब्दस्य पञ्चदशे शतके मेवाडदेशे कुम्भे राज्यं शासितारि मण्डनाख्यः सूत्रधारः ' राजवल्लभ, प्रासादमण्डन, वास्तुमण्डन, रूपमण्डन, कोदण्डमण्डनादीन्ग्रन्थान्ग्रथितवान्।

५ खिस्ताब्दस्य षोडशे शतके ' कुमार ' नामकेन शिल्पज्ञेन शिल्परत्नाख्यो ग्रन्थः कृतः।

६ अन्येऽपि बहवश्चतुःशतसंख्यादेशीया ग्रन्था अस्मिन्विषये लिखिता ज्ञायन्ते। इमे ग्रन्थाः शिल्पि, सूत्रधार, गजधर,स्थपतिनामधारिणां कर्मकाराणां समीपे सर्वत्र विकीर्णा लभ्यन्ते । कर्मकाराणां गीर्वाणभाषानैपुण्याभावात्पठनपाठनपरम्परालोपाच्च विद्यमानेषु शिल्पग्रन्थेषु बहवोऽशुद्धप्रचारा दृश्यन्ते । पद्यरचनानियमबन्धनादपि केचिद्दोषा जाताः। केचित्तु पुनर्लेखकप्रमादादपि संभवन्ति।

अयं कश्यपसंहिताग्रन्थो नन्दभूपतीनां कालादनन्तरं जातो दृश्यते नन्दशब्दस्य नववाचकप्रयोगेण ! भृगुसंहितायां नन्दानामुल्लेखो नास्ति तथाऽपि तस्यां भगवतः कश्यपस्य सन्मानपुरःसरेणोल्लेखेन भृगुसंहिता कश्यपादनन्तरं जातेति मे मतिः । भगवतः कश्यपस्य शिल्पप्रभावेणेयं वसुधा ' काश्यपी ' इति स्मर्यते । कश्यपस्य श्रुतिष्वपि शिल्पज्ञ इति ख्यातिः। तस्मात्कश्यपः प्राचीनतमः शिल्पज्ञ इति तर्कयामि।

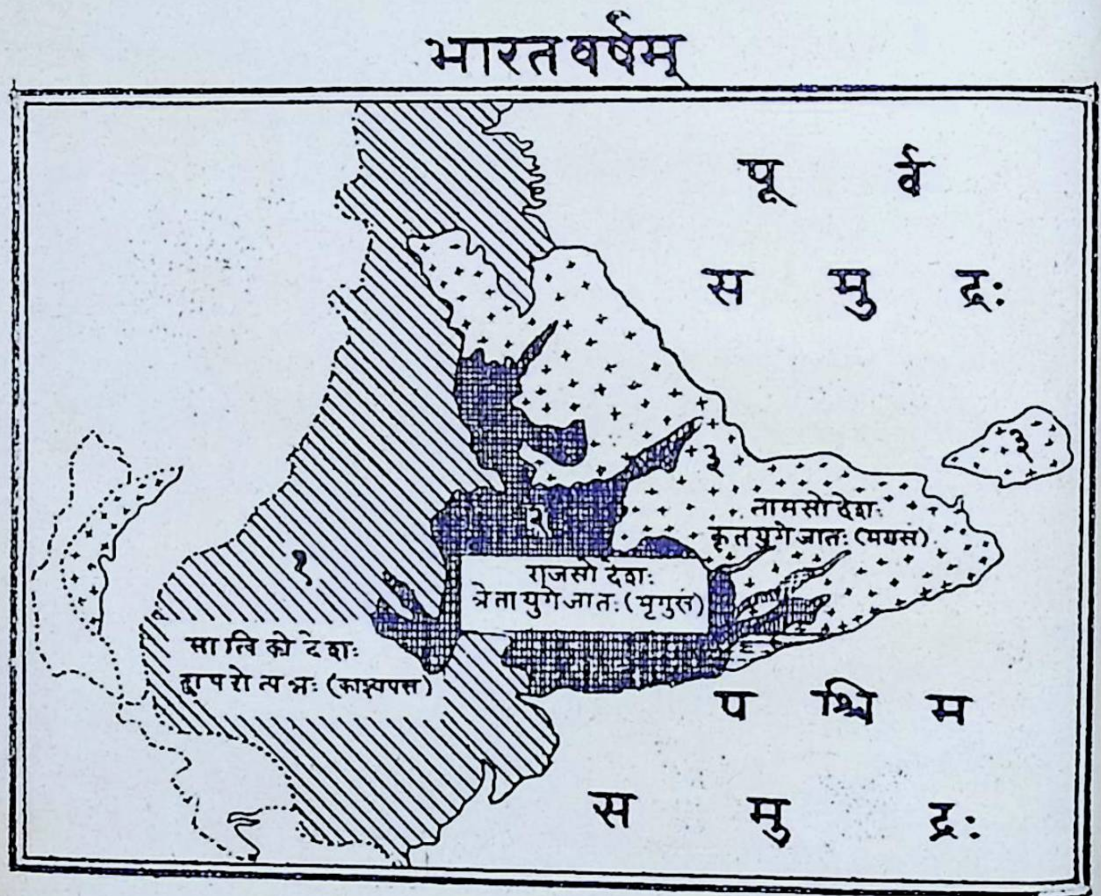
कश्यपसंहिताया ग्रन्थो मद्रासंस्कृतपुस्तकालये लभ्यते। गुर्जर, सौराष्ट्र, मालवदेशेष्वपि कर्मकाराणां समीपेऽस्य खण्डा लब्धाः । अस्मिन्मुद्रणे तेषां सर्वेषामुपयोगः कृतः। तस्मात्क्वचिद्द्विरुक्तिरपि संजाता। भारतवासीयानां ग्रन्थानां कालस्थलनिर्णयो

दुष्करः । स्वविषये यद्यदुपलब्धं तत्सर्वमेकत्र संगृह्य लिख्यते कर्मसौकर्यार्थम् । कालान्तरेण पुनर्लेखनप्रसङ्गे तत्सर्वं तस्मिन्ग्रन्थे समाविष्टं भविष्यति । एवं बहुशोऽनेकमतमतान्तराणां संग्रह एकस्मिन्ग्रन्थे लभ्यते । क्वचित्स्थले जीर्णो मूलग्रन्थः पुनर्लिखिता द्वितीयावृत्तिः । सद्यो लिखिता तृतीयावृत्तिरपि वा अन्यस्माद्ग्रन्थादुद्धृतं पत्रस्यैकपार्श्वे लिखितं तद्द्वितीयलेखने ग्रन्थे समाविष्टं, तृतीयलेखने त्वन्यदपि नूतनं मिश्रितं दृष्टम् । इतरेषामपि ग्रन्थानामेवं स्याद्वा न वा । इति कालस्थलनिर्णये दुस्तरापत्तिः ॥

आनन्दाश्रमसंस्थायाश्चालकानामाश्रयमन्तरेणायं ग्रन्थो मुद्रितुं दुष्करः । मुद्रणं तु केवलं द्रव्यसाध्यम् । श्रीसरस्वत्योः संयोगो दुर्लभः । भगवतो महेश्वरस्य कृपाप्रसादादयमाश्रयो लब्ध इति । अन्येऽपि शिल्पग्रन्था एवमेव मुद्रिताः सन्तु भारतवासीयानां शिल्परचनाकौशलं प्रकटी कुर्वन्तु इति प्रार्थये ।

नाशीक
माघ व ॥ १४ गुरुवासरे
शालिवाहनशकाब्दाः १८४७

वझेकुलोत्पन्नो विनायकसूनुः
कृष्णशर्मा शिल्पकलानिधिः ।

भारतवर्षम्
पूर्व समुद्रः
१
२
३
३
तामसो देशः
कृतयुगे जातः (मयस)
राजसो देशः
त्रेतायुगे जातः (भृगुत्त)
सात्विको देशः
द्वापरोत्पन्नः (काश्यपत्त)
पश्चिम समुद्रः

ॐ तत्सद्ब्रह्मणे नमः ।

काश्यपशिल्पम् ।

प्रथमः पटलः ।

महादेवं शशिधरं सर्वलोकैकनायकम् ।
माहेन्द्रमध्यगं शान्तं पार्वतीसहितं परम् ॥ १ ॥
देवदानवसिद्धाद्यैः सेवितं सुरपूजितम् ।
प्रणम्य देवचरणमेवं ब्रूयात्स काश्यपः ॥ २ ॥
शुचेत्परमसद्भावं प्रसन्ना(ङ्गा)त्सृष्टिकारणम् ।
जगतामभिवृद्ध्यर्थं योगिनामुपकारकम् ॥ ३ ॥
देवानां च हितार्थाय शिल्पज्ञानं परं महत् ।
महार्थमल्पग्रन्थं च कर्षणाद्यर्चनान्तकम् ॥ ४ ॥
अंशुमन्तमहातन्त्रात्त्वयोक्तं हि पुरार्थकम् ।
तन्त्रं तद्वच(द) देवानां रुद्राणामधिकारिणाम् ॥ ५ ॥
अल्पायुष्यादिधर्माणां नराणां त्वधिकारिणाम् ।
अनुग्रहार्थं त्वेतेषां संक्षेपाद्वद मे प्रभो ॥ ६ ॥
साधु साधु महाविप्र यत्त्वया परिचोदितम् ।
दुर्लभं तदहं वक्ष्ये शृणु चैकाग्रमानसः ॥ ७ ॥
पुष्यमासादिषण्मासा माघमासेतरे शुभाः ।
दक्षिणे चाश्वयुङ्मासः श्रावणः कार्तिकस्तथा ॥ ८ ॥
पूजिताः कर्षणादीनां शेषमासा विवर्जिताः ।
पौष्णादित्यमघास्वातीसावित्रत्वाष्ट्रमैत्रकम् । ॥ ९ ॥
श्रवणेनाप्रजाशस्तशस्तिष्याश्वि च कर्तृयुक् ।
(स)दने पूजिताः सताषं (तास्ताराः) प्रतिपत्षष्ठि सप्तमी ॥१०॥
तृतीया पञ्चमी चैव द्वितीया च त्रयोदशी ।
दशमी तिथयः शस्ताः शुक्लपक्षे विशेषतः ॥ ११ ॥
प्रतिपत्पौर्णमासी च द्वितीया पञ्चमी तथा ।
द्वितीया मध्यमा ख्याता कृष्णपक्षे विशेषतः ॥ १२ ॥

षष्ठी च दशमी कृष्णे कनिष्ठाऽऽद्या निगृह्यते ।
सितसौम्यौ शशी जीवः परं श्रेष्ठतमाः स्मृताः ॥ १३ ॥
तोषामंशोदयो होरा द्रेक्काणश्चैव दर्शिताः ।
शुभदा इति विज्ञेयास्तत्र राश्युदयं विना ॥ १४ ॥
मेषकर्कटकं तौलिं मकरं धनुषीति(च धनुर्वि)ना ।
शेषराश्युदयाः शस्ताः सर्वसंपत्समृद्धिदाः ॥ १५ ॥
उच्चस्थानगतश्चन्द्रः सौख्यो वित्तगतस्तथा ।
शत्रुक्षेत्रगतश्चन्द्रो नीचस्थोऽपि धनक्षयम् ॥ १६ ॥
भौमादित्याविन्दुराहू शौरिर्वा लग्नसंस्थिताः ।
आयुष्यं धनधान्यं च कर्तुर्नश्येन्न संशयः ॥ १७ ॥
धनस्थानगताः क्रूरा धनधान्यविनाशनाः ।
तत्रैव चन्द्रसंयुक्ता धनधान्यविवर्धनाः ॥ १८ ॥
भ्रातृस्थानगताः सर्वे सर्वसंपत्समृद्धिदाः ।
वन्धुस्थानगताः पापाः सर्वदुःखभयावहाः ॥ १९ ॥
पुत्रस्थानगताः क्रूरा मृत्युपीडा भविष्यति ।
शत्रुस्थानगताः सर्वे सर्वदुःखभयावहाः ॥ २० ॥
भार्यास्थानगतो जीवश्चन्द्रभावयुतस्तथा ।
आयुष्यं धनधान्यं च सर्ववृद्धिप्रदः सदा ॥ २१ ॥
निधनस्थानगाः सर्वे कर्तुर्निधनमादिशेत् ।
शुभग्रहा न्वम (नव)स्थाने सर्वसौख्यधनावहाः ॥ २२ ॥
कर्मस्थानगताः क्रूराः सवित्तायुःक्षयावहाः ।
शुभग्रहस्तु कर्मस्थः सर्ववित्तविवर्धनः ॥ २३ ॥
अशुभश्च शुभश्चैव लाभस्थानगताः शुभाः ।
द्वादशस्थो बुधो जीवो वित्तवृद्धिं समारभेत् ॥ २४ ॥
नक्षत्रान्ते च मासान्ते पक्षान्ते चेति दक्षिणे ।
व्यतीपाते च शूले च धृतौ वा कालकण्टके ॥ २५ ॥
क(ग)ण्डके च तथा स्तूर्णे(सूर्ये) परिवेषे च दुर्दिने ।
उल्कापाते प्रवेशे च विष्यं(ष्ट्यां) च विषनाडिके ॥ २६ ॥
षडशीतिमुखे चैव मासशून्ये तथैव च ।
कर्षणादिप्रतिष्ठान्तं सर्वकर्म वि(हि)नाऽऽचरेत् ॥ २७ ॥

मर्त्यानामायुषं कर्तुं कृष्णपक्षे सुचन्द्रवत् ।
तस्मादैर्यत्नतः शीघ्रं कर्तव्यो धर्मसंग्रहः ॥ २८ ॥
अल्पदोषं गुणाधिक्यं दिनं लग्नं च संग्रहेत् ।
अनेककोटिदोषाढ्यं दिनं वा लग्नमेव वा ॥ २९ ॥
दोषहीनतमं याति जीवदृष्ट्या द्विजोत्तम ।
अनेककोटिदोषस्तु जीवैकेन विनातथा(विनश्यति) ॥ ३० ॥
तमोऽपरिमितं रात्रौ रविणैकेन नश्यति ।
तथैव जीवदृष्ट्या तु सर्वदोषसमुद्भमाः ॥ ३१ ॥
एवं परीक्ष्य वहुधा कर्षणादि समाचरेत् ।
तत्रैवं सदनं कुर्यात्तद्देत्रां(शे) कर्षणं कुरु ॥ ३२ ॥
अष्टदिक्षु च कर्तव्यं ग्रामादिषु शिवालयम् ।
पैशाचिकपदे कुर्यादालयं तु पराङ्मुखम् ॥ ३३ ॥
परिवास्तु त्रिदण्ड्यादि यावता त्रिंशता(द)न्तकम् ।
तावद्वेष्ट्यादिदिशि(देशे)षु कर्तव्यं शिवमन्दिरम् ॥ ३४ ॥
परिखाऽस्यान्तरे वाऽपि पैशाचिकपदे कुरु ।
मानुषे तु पदे वाऽथ कर्तव्यं शिवमन्दिरम् ॥ ३५ ॥
विप्रक्षत्रियविट्छूद्राश्चानुलोमस्तथैव च ।
समासान्मजि(तु)कर्तारः सर्वप्राणिहिताय वै ॥ ३६ ॥
हस्तमात्रं ततः खात्वा खात्वा तद्भूमिमध्यमे ।
पूरिते तु मृदा ख्या(खा)ते ह्यधिका चोत्तमादिभिः(मही) ॥३७॥
समा ता(सा) मध्यमा ख्याता हीना सा कन्यका स्तृ(स्मृ)ता ।
अग्रताच्छो(तश्चो)त्तमा मध्या मार्गहीनाऽन्यसद्मनि ॥ ३८ ॥
श्वेतरक्ता च पीता च कृष्णा पम्रदथा(च कपिशा)क्रमात् ।
चतुर्विधमपि ख्याता तत्तज्जात्या हता शुभा ॥ ३९ ॥
परेषामपरा शस्ताश्चपरेषु परा विना ।
तत्तदोभ्यामभिग्राह्या मर्त्यानामालयं कुरु ॥ ४० ॥
सर्वामभिप्रशस्ते तु देवानां तु विशेषतः ।
भूतप्रेतपिशाचेभ्यो दनलं वा वलिं ददेत् ॥ ४१ ॥
अस्त्रेणोच्चाटनादेतत्पश्चात्करणमाचरेत् ।
श्वेतरक्ता च पीता च कृष्णा जान्युहुकौ क्रमात् ॥ ४२ ॥

यौव(युवा)नौ कर्षणापूर्वौ गङ्गाहीनौ बलान्वितौ ।
हेमशृङ्गक(खु)रोपेतकण्ठान्तरन(भरण)संस्पृशौ ॥ ४३ ॥
संपूज्य ऋषिगायत्रीगन्धपुष्पाक्षतैर्बुधैः ।
पूर्वं निवेदनं कृत्वा प्राङ्मुखौ संस्थितौ वृषौ ॥ ४४ ॥
याज्ञामीगैस्पारवृक्षे लक्षणेन युगं हलम् ।
सीतायामतिहस्ताढ्यां नाहं सप्ताङ्गुलं भवेत् ॥ ४५ ॥
वृत्तकुन्दमशेषे तु मूले वंशांश्रमश्रकम् ।
मेखलोन्नत्रितालं स्यात्रिमात्रं तत्खनं भवेत् ॥ ४६ ॥
मूलादग्रान्क्षमाक्षीणं किंचित्क्षीणं न मध्यमम् ।
मेखलावस्तुमूले तु तुर्यग्वेशनवाङ्गुलम् ॥ ४७ ॥
देवांष्यं(शं द)शांगुलायामं घनमन्त्यार्धमातृकम् ।
चतुर्विंशाङ्गुलायामं घ्राणदीर्घं तु काश्यपः ॥ ४८ ॥
सीसोर्ध्वे घ्राणतुङ्गं तु पञ्चाङ्गुलमुदाहृतम् ।
घ्राणाङ्गुष्ठमुखं कुर्यान्मनुमात्रं तदायतम् ॥ ४९ ॥
शेषं चन्द्रामिति ख्यातं सीसमेखलसंधितौ ।
षण्मात्रं घ्राणविस्तारं घनदेवाङ्गुलं भवेत् ॥ ५० ॥
अग्रसूचिमिवाकारं मनुपूर्वं कृशं भवेत् ।
त्रिपञ्चमात्रमित्युक्तं सीसघ्राणाग्रयोस्तरम् ॥ ५१ ॥
अयसा हलजिह्वा तु घ्राणाग्रे योजयेद्बुधः ।
सीसायामसमानं च युगं चन्द्रयुगान्वितम् ॥ ५२ ॥
कनिष्ठाङ्गुलिपरी(सं)नाहं गोचर्माद्विकरान्वितम् ।
हृदयं मन्त्रमुच्चार्य बुधा युगश्रियौ वृषौ ॥ ५३ ॥
युगमध्ये हलं बद्ध्वा किंचिद्दक्षिणमाश्रितम् ।
शिवमन्त्रं समुच्चार्य प्राङ्मुखो वाऽप्युदङ्मुखः ॥ ५४ ॥
कर्षयेन्मतिमान्विमत्ती(स्त्री)ण्यादीनि व्यपोह्य च ।
तिलसर्षपमुद्गांश्च नेत्रमन्त्रेण वापयेत् ॥ ५५ ॥
आचार्यान्पूजयेत्तस्मै द्विद्विगाहहलौषधौ ।
त्रिरात्रिमङ्कुरश्रेष्ठं वेदरात्रं तु मध्यमम् ॥ ५६ ॥
अधमं भूतरात्रं तु अधमं परिवर्जयेत् ।
अपूफलफलागाक्ष्या गोधनानि निवेदयेत् ॥ ५७ ॥

एकरात्रं द्विरात्रं वा वस्त्रं तत्रैव पूजयेत् ।
गोतन्त्रगेत्रभेनेश्चात् गोमये प्रक्षवैरपि ॥ ५८ ॥
प्रस्तरं भूतलं पश्चान्मध्यमेऽस्मृ(श्म)तलं कुरु ।
गोमयालेपनं कृत्वा दिक्परिच्छेदनं कुरु ॥ ५९ ॥

दिक्परिच्छेदनम्—

शङ्कुं कलाङ्गुलायामं नाहं तत्समुच्यते ।
मूलताराष्टभागैकं हीनमग्रं ति(त्रि)शालकम् ॥ ६० ॥
सुवृत्तमर्जयेश(च्छ)ङ्कुं सारवृक्षं विशेषतः ।
शङ्कुद्विगुणमानेन तन्मध्ये मण्डलं लिखेत् ॥ ६१ ॥
तन्मध्ये स्थापयेच्छङ्कुं चतुर्दिक्षु विशेषतः ।
पूर्वापराह्णयोश्छाय यदि तौ मण्डलान्तकौ ॥ ६२ ॥
छायाग्रमध्यं संलक्ष्यं तथैव त्वपराह्णके ।
बिन्दुद्वयान्तरं सूत्रं पूर्वापारदिगिष्यते ॥ ६३ ॥
तयोविद्वान्तरग्राह्याच्चपराननपुच्छकम् ।
दाक्षिणोत्तरगं सूत्रं तन्मध्ये तु प्रसारयेत् ॥ ६४ ॥
ये मध्यमध्यमार्धंतु अपच्छायाङ्गुलं व्रजेत् ।
मण्डलं कुब्जतालेन अङ्गुलं तु विभाजयेत् ॥ ६५ ॥
भानुर्मीनाष्टविंशांशं सप्तविंशांशयोत्तरे ।
गते त्वर्जवनत्युक्ता कन्यायां च तथैव हि ॥ ६६ ॥
मीनेऽष्टविंशदेशं हि भागं प्रत्यर्धमातृकम् ।
वर्धयेन्मिथुने सप्तविंशदेशावसानके ॥ ६७ ॥
ततोत्रि(ति)मात्रं क्षीणं स्याद्भागं प्रति विशेषतः ।
कन्यायां छान्दविंशाशं तद्धारांशं विवर्धनात् ॥ ६८ ॥
छायोऽष्टविंशदं शान्तं ततो ह्रासं तथैव हि ।
छायावृद्धि क्षयं चैव कृत्तिकांशं खु(कु)मध्यमम् ॥ ६९ ॥
छायामानं व्रजेन्मध्ये ब्रह्मसूत्रं प्रसारयेत् ।
वूर्वापराह्णयोच्छाया मध्ये मानं च वर्जयेत् ॥ ७० ॥
प्रागादिपरिदं सूत्रमिष्टमाने तु विन्यसेत् ।
बुण्याहं वाचयेत्पश्चात्खात्वा प्रासादमानतम् ॥ ७१ ॥
स्यात्प्रासादं सविस्तारं एकाशीतिपदं कुरु ।
तत्पदे वास्तुदेवांश्च पूजयित्वा समानतः ॥ ७२ ॥

मध्वाज्यगुडसंमिश्रं देवानां तु बलिं ददेत् ।
प्रणवादींस्तु मध्ये तु स्वाहान्तं बलिमाचरेत् ॥ ७३ ॥
वास्तुहोमं तथा कृत्वा मध्ये वा(वा) चोत्तरेऽपि वा ।
वास्तुहोमं विना कृत्वा तद्वा स तु विनश्यति ॥ ७४ ॥
पर्यग्निकरणं कृत्वा प्रोक्षयेत्पञ्चगव्यकैः ।
कर्षणं ह्येवमाख्यातं शृणु चाष्टकवास्तुकम् ॥ ७५ ॥

इति काश्यपशिल्पे प्रथमः कर्षणपटलः ।

अथ द्वितीय पटलः ।

अथ वक्ष्ये विशेषेण प्रासादं तु विलक्षणम् ।
प्रासादस्य विशालं तु (लत्वं) नवभागविभाजिते(तम्) ॥ १ ॥
प्रागग्राद्देशसूत्रं स्यादुदगग्रं तथैव हि ।
एतन्नवनवांशे तु ब्रह्ममध्ये नवांशयुक् ॥ २ ॥
समरी पूर्वभागे तु विवस्वान्दक्षिणे तथा ।
मित्रः पश्चिमभागे तु ह्युत्तरे पृथिवीधरः ॥ ३ ॥
ब्रह्माणं तु निरीक्षेतास्थितषट्पदभागिनः ।
आश्चैवापवन्साश्च (ईश ईशादयश्चैव ह्यै)शान्यां दिशिसंस्थितौ ॥४॥
सावित्रश्चैव सावित्रावाग्नेय्यां दिसह(श्यव)स्थितौ ।
इन्द्र इन्द्रादयश्चैव नैर्ऋत्यां दिशित्र(श्यव)स्थितौ ॥ ५ ॥
रुद्रो रुद्राज(द)यश्चैव वायव्यां दिशि संस्थितौ ।
एते द्विपदभोक्तारो ह्यंशमर्धद्वयं तथा ॥ ६ ॥
ऐशान्यां चैव पर्जन्यो जयन्तश्च महेन्द्रकः ।
आदित्यः सत्यकश्चोवा भ्रमश्चैवान्तरिक्षकाः ॥ ७ ॥
अग्निः पूषा च विधतो (निर्ऋती) राक्षसश्च यमस्तथा ।
गन्धर्वो भृङ्गराजश्च मृषश्चैव तु दक्षिणे ॥ ८ ॥
निर्ऋतिर्दौवारिकश्चैव सुग्रीवः पुष्पदन्तकः ।
वरुणोऽशेषरोगाश्च पापक्षयविपश्चिमे ॥ ९ ॥
वायुर्नागास्तथा मुख्यो भल्लाटः सोम एव च ।
ऋगादीत्यदितिश्चैव बाह्यस्थैकांशभोगिनः ॥ १० ॥

चक(क्र)वीदा(रा) विदारी च पूतना पापराक्षसी।
ईशानादिषु कोणेषु वाह्यस्थपदवर्जिताः ॥ ११ ॥
एताश्चैकोनपश्चाशद्देवताः परिकीर्तिताः।
विंशत्सूत्रेण ते सर्वे वद्ध्वा वै वास्तुमूर्तिनाम् ॥ १२ ॥
अधोमुखं शयित्वा तु नासामपिसितस्थिता।
वास्तुमूर्तिं त्वया देव वद्ध्वान्तं शाययेत्कथम् ॥ १३ ॥
देवासुरमहायुद्धं वर्जयन्तु यथा तथा।
असुराणां हि तत्कार्या उग्रः कुर्यान्महंततः ॥ १४ ॥
ततस्तु संभृताकारं भूताकारं महाजलः।
अब्रवीच्च तु संभूता देवैर्युद्धं प्रवर्तयेत् ॥ १५ ॥
सर्वदेवायुधैर्देवैर्वधनं तु न शक्यते।
सर्वदेवाश्च तद्भूतं शाययेयुरधोमुखम् ॥ १६ ॥
विंशत्सूत्रैश्च तद्भूतं वद्ध्वा संस्तभ्य संस्थितः।
स एव वास्तुपुरुषो वास्तुमूर्तिस्तदुच्यते ॥ १७ ॥
तद्भन्यधोमुखो हीनः सर्वेषां दुःखमावहेत्।
थत्र वास्तुनि विन(न्य)स्यात्तत्सर्वं वास्तुमूर्तिवत् ॥ १८ ॥
तदुद्धृत्य निवृत्त्यर्थं सर्वदुःखनिवारणम्।
सर्वसिद्धिकरं तं तु वास्तुहोमं बलिं कुरु ॥ १९ ॥
ब्रह्मादिदेवतानां तु तृप्तिहोमबलिं द्विज।
तासां तृप्तिकृतं वास्तु पुरुषो रा(वाऽ)थ नश्यति ॥ २० ॥
तस्मात्सर्वप्रयत्ने दद्याद्ब्रह्मादिनां बलिः।
वास्तुहोमस्तु कर्तव्यो ब्रह्मादीनां स्वनामतः ॥ २१ ॥
ऐशान्यां तु शिरो न स्याद्वरदोनिरुचिगोचिरे।
आग्नेयं वायुदिग्भागे कूर्परौ जानुशायिनौ।
मूर्तिदेवास्थिता देवास्त्वीशाने शिरासि स्थिताः।
नेत्रस्थानादिपर्जन्यो जयन्तादितिकर्णकौ ॥ २३ ॥
आपः कृकाटिकाध्वे तु आपवस्तमथैव च।
नाभिसूत्रे परौ ब्रह्मावीजाविन्द्रजयन्तिनी ॥ २४ ॥
लिङ्ग इन्द्रजयश्चैव पादयोर्निर्ऋतिस्थितिः।
समरी पृथिवी चैव स्तनसूत्रोपरि स्थितौ ॥ २५ ॥

विवस्वास्व(न्स)तु मित्रश्च कुक्षिपार्श्वोपरि स्थितौ ।
ऊरुहस्ते तलं चैव सावित्रे तु प्रकल्पयेत् ॥ २६ ॥
ऊरुप्रकोष्ठमध्ये च सावित्रं तु निधापयेत् ।
रुद्रो रुद्रजयश्चैव वामपार्श्वे तु पूर्ववत् ॥ २७ ॥
माहेन्द्रस्यान्तरिक्षान्ताः सव्यश्वा(स्था)भुवि संस्थिताः ।
तज्जानुकूर्परे विप्रा अग्निमूर्तौ निधापयेत् ॥ २८ ॥
पूर्वाणि नृपपर्यन्तं जङ्घायां दक्षिणे न्यसेत् ।
दौवारीवाप्ययक्ष्मान्ता जङ्घायां दक्षिणेतरे ॥ २९ ॥
वामकूर्परजानुध्वे (नूर्ध्वे) वायुमूर्तौ निधापयेत् ।
नागादिगजपर्यन्तं वामभागे विसंस्थिता ॥ ३० ॥
चरद्विद्याश्चतुष्कर्णे कर्ण्यसूत्राग्रकौ स्थितौ ।
श्वेते न्वधोमुखं वास्तु मूर्तिरेव द्विजोत्तमाः ॥ ३१ ॥
भागीपै(गिवै)त्र बलिं दत्त्वा वास्तु संकल्पयेद्द्विजाः ।
प्रासादवास्तुरेवं हि वास्तुहोमं ततः परम् ॥ ३२ ॥

इति काश्यपशिल्पे द्वितीयः प्रासादवास्तु पटलः ।

अथ तृतीयः पटलः ।

हर्म्ये त्वाद्यष्टकाकाले लिङ्गं संस्थापयेत्तदा ।
सकलं स्थापने चैव संप्रोक्षं तु तथैव च ॥ १ ॥
बाणलिङ्गप्रतिष्ठायां मण्डपे नृत्तरङ्गके ।
सभायां यागशालायां वास्तुहोमं समाचरेत् ॥ २ ॥
आचार्यो लक्षणोपेतं स्वाचार्यो होममाचरेत् ।
समरीप्रात्पदेवेशा(शे वा)सौम्ये वा ब्राह्मकीपदे ॥ ३ ॥
स्थण्डिलं सिकतैः कुर्याद्धस्तमात्रं प्रविस्तरम् ।
उत्सेधं द्व्यङ्गुलं ज्ञेयं चतुरश्रं समं कुरु ॥ ४ ॥
जेलारत्तन्य(जलवन्तं न्य)सेदैन्द्रे शालिमध्ये द्विजोत्तमाः ।
गन्धतोयेन संपूज्य हेमतन्त्रे च निक्षिपेत् ॥ ५ ॥
पालाशपत्रपर्वा च तज्जलेषु निधापयेत् ।
गन्धपुष्पादिना पूज्या तज्जले द्वारदेवता ॥ ६ ॥

अग्नि(ग्न्या)धानादिकं सर्वमग्निकार्योक्तमाचरेत् ।
ब्रह्मादिवास्तुदेवांश्च अग्निमध्ये तु मा(आ)वहेत् ॥ ७ ॥
गन्धैः पुष्पैश्च धूपैश्च पूजयेत्स्वस्वनामतः ।
प्रणवादीनां (दिस्वनाम्नां) तु स्वाहान्तं होममाचरेत् ॥ ८ ॥
स्याद्ब्रह्मप्रसमीहेतुः प्रत्येकं होममाचरेत् ।
शतमर्धं तदर्धं वा होमयेद्वोघृतेन तु ॥ ९ ॥
पायसेनैव चरुणा प्रत्येकं तु शताहुतीः ।
जयादिरभ्यातानं च राष्ट्रभ्यश्च क्रमायु(द्बु)ते ॥ १० ॥
मिन्दाहुतिं च कूश्माण्डं प्रायश्चित्ताहुतिं चरेत् ।
हव्यवाहेति मन्त्रेण स्विष्टमग्नेति होमयेत् ॥ ११ ॥
यदस्येति च मन्त्रेण होमयेत्तु घृतेन तु ।
परिषेचनं (कं) ततः कृत्वा प्रासादे ननु मन्त्रतः ॥ १२ ॥
परिस्तरणं विधाय आज्येत्तोत्तपथे (ज्यस्योत्पवने) क्रमात् ।
ब्राह्मणं तु परे दद्याद्दर्शनौ सूर्यमण्डले ॥ १३ ॥
प्रणीतायेन (द्भिश्च) संप्रोक्ष्य आत्मार्थं पावमानकैः ।
एवं समाप्य होमं तु प्रणिपत्य क्षमापयेत् ॥ १४ ॥
दर्भैः पालाशपत्रैश्च शोषितेवन्ययेत्क्रमात् ।
तदग्नौ दीपयित्वा तु तथा प्रासादमण्डपे ॥ १५ ॥
प्राकारे गोपुरस्थाने पर्यग्निकरणं कुरु ।
प्राह्मे तदग्निमुद्वास्य स्थापिते तु जले बुधः ॥ १६ ॥
सर्वत्र प्रोक्षयेद्विद्वान्चापि(शुची) वो हव्यमन्त्रतः ।
वासुदेवोद्धतार्थं तु पर्यग्निकरणं कुरु ॥ १७ ॥
वास्तुहोमः समाख्यातः प्रथमे(तोऽथे)ष्टकाया विधिं शृणु ॥१८ ॥

इति काश्यपशिल्पे वास्तुहोमस्तृतीयः पटलः ।

अथ चतुर्थः पटलः ।

प्रथमेष्टकाविधानम्—

अथ वक्ष्ये विशेषेण शृणु [त्वं] प्रथमेष्टकाम् ।
प्रासादे मण्डपे साले गोपुरे च तथैव च ॥ १ ॥

सदने परिवाराणां विन्यसेत्प्रथमेष्टकाम् ।
स्निग्धं चैव तथाऽस्निग्धं द्विविधं भूमिलक्षणम् ॥ २ ॥
चिक्कणं शर्कराढ्यं च अशक्यं (क्य) घ(ख)ननं(न) क्रियः(यम्) ।
सुस्निग्धमिति विख्यातं तनुवालुकसंयुतम् ॥ ३ ॥
पुरुषाञ्जलिमात्रं तु दृष्ट्वा तोयसमन्वितम् ।
अशेषं(शक्य) खननं यत्तत्(द्) स्निग्धाख्यात(ख्यं) महीतथा(लम्)
प्रासादस्य तु विस्तारो द्विद्विहस्तोऽथ विस्तृतः ।
हस्तमात्रं खनेद्विप्र सुस्निग्धं तु महीतलम् ॥ ५ ॥
यावत्तत्र जलं दृष्टं खनेत्तावत्तु भूतले ।
अवटं वालुकैः स्थूलैः पूरयित्वा जलान्वितम् ॥ ६ ॥
पूरयित्वा जलं पश्चाज्जलेन समतां कुरु ।
श्वसलेहस्तिपादैश्च स्निग्धं कृत्वा बृहच्छिरैः ॥ ७ ॥
एवमाधारमानं तु अधिकं म(त्व)वठं(टं) कुरु ।
मानसूत्रादिसूत्रं तु पातयेत्तत्र देशिकः ॥ ८ ॥
प्रथमं मानसूत्रं तु विन्यसेत्तु द्वितीयकम् ।
तृतीया(यम)धिष्ठानसीमा(ना)न्तं तथोपपीठसीमकम् ॥ ९ ॥
पञ्चमं होमसूत्रं तु षष्ठं तु प्रतिसूत्रकम् ।
एवं क्रमेण कर्तव्यं सूत्रषट्कं द्विजोत्तमाः ॥ १० ॥
तस्योत्तरे प्रपां कृत्वा नवहस्तप्रमाणतः ।
षोडशस्तम्भसंयुक्तं विधान(य) द्विजभूपितम् ॥ ११ ॥
तोरणैर्दर्भमालैश्च मुक्तादामैरलंकृतम् ।
मण्डपस्य त्रिभागैकं वेदिकायास्तु विस्तरम् ॥ १२ ॥
हस्तमात्रसमुत्सेधं दर्पणोदरसंनिभम् ।
परितस्त्वग्निकुण्डानि महाशालं प्रकल्पयेत् ॥ १३ ॥
वेदाश्रं च सुवृत्तं च अब्जमिन्द्रादितः क्रमात् ।
हस्तमात्रं च विस्तारं खातं चैवातिमेखलम् ॥ १४ ॥
गोमयालेपनं कृत्वा प्रोक्षयेत्पञ्चगव्यकैः ।
पिष्टचूर्णैरलंकृत्य ततो वै विप्रभोजनम् ॥ १५ ॥
कृत्वोच्छिष्टं समुद्वास्य वास्तुहोमं ततः कुरु ।
पर्यग्निकरणं कृत्वा प्रोक्षयेद्वा कुशान्न्यसेत् ॥ १६ ॥

स्थण्डिलं वेदिकायां तु अष्टद्रोणैश्च शालिभिः ।
तदर्धैस्तण्डुलैश्चैव तदर्धैश्च तिलैरपि ॥ १७ ॥
स्थण्डिलं कल्पयेद्धीमान्दर्भैः पुष्पैः परिस्तरैः ।
शिलाभिस्ते(त्तौ) शिलाभिस्तु तरुभिस्तरुहर्म्यके ॥ १८ ॥
आद्येष्टकान्तं कर्तव्यं विपरीतं विनाऽऽचरेत् ।
पुंलिङ्गाभिः शिलाभिस्तु कारयेत्प्रथमेष्टकैः (काः)॥ १९ ॥
द्वारबन्धस्तु कर्तव्यः श्रीकलाभिर्विशेषतः ।
नपुंसकोपलैर्नैव मूर्ध्नेषीकद्विजोत्तम ॥ २० ॥
यथालाभशिलाभिर्वा भित्तिस्तम्भोदयो भवेत् ।
नवाङ्गुलं समारभ्य द्विद्व्यङ्गुलविवर्धनात् ॥ २१ ॥
एकोनचत्वारिंशान्तं वेदमेवाङ्गुलेन तु ।
विस्तारं च घनं प्राग्वत्तत्संख्या हैव षोडश ॥ २२ ॥
एकादिषोडशान्तं भूमिनामक्रम उच्यते ।
मृतेष्टि(दिष्ट)कादिपुंसादि रेखाभिस्तु परीक्षयेत् ॥ २३ ॥
अयुग्मऋजुरेखा च पुंलिङ्ग संप्रकीर्तिता ।
युग्मरेखा च युग्मत्वाळ(त्क)ण्ठाभा सा नपुंसका ॥ २४ ॥
भिन्नबिन्दुकलादीनि लोकपालसमन्वितम् ।
वर्जितानि प्रयत्नेन दोषहीनांस्तु संग्रहेत् ॥ २५ ॥
ईषदुन्नतमग्रं स्यान्नतमग्रमुदाहृतम् ।
ऊर्ध्वभागमुखं ख्यातमपरं भूतदांशकम् ॥ २६ ॥
अग्रानामग्रतां चाग्रा ऊर्ध्वकं ह्यापरमुच्यते ।
प्रागुदस्तं तु वैश्यानां शीर्षाणां परिकीर्तितम् ॥ २७ ॥
मूलान्तादितरत्ख्यातं प्रमाणमिष्टया परम् ।
गव्यैर्गन्धोदकैः स्था(स्ना)प्य पूर्वरात्रेऽधिवासयेत् ॥ २८ ॥
शिवद्विजकुलोद्भूतं शिवदीक्षासमन्वितम् ।
सर्वलक्षणसंपन्नो वेदाध्यायवृ(र)तः शुचिः ॥ २९ ॥
आपोवगाहनं स्नानं भस्मस्नानं समाचरेत् ।
नवाम्बरधरोष्णीषं सासोक्तिर्या(सतिर्यग)नुलेपनम् ॥ ३० ॥
गण्य(न्ध)माल्यैरलंकृत्य सकलीकृतविग्रहम् ।
पचाङ्गभपर्णैर्भष्य क्षालयेद्रुमनेष्टकाः ॥ ३१ ॥

हैमैः कार्पाससूत्रैर्वा प्रतिसंबन्धयेत्सदा ।
स्थण्डिले कर्णिकाबाह्ये महासामुधि(नि)धापयेत् ॥ ३२ ॥
लकारं प्रति भागे तु लकारं याम्यगोचरेत् ।
लकारं वारुणश्चेतु यकारं सौम्यगोचरे ३३ ॥
शालिपिष्टेन संलिख्य प्रत्येकं वस्त्रवेष्टितम् ।
पूर्वाग्रं सौम्ययाम्ये तु शेषौ द्वौ चोत्तराग्रकौ ॥ ३४ ॥
स्थापयेत्सममभ्यर्च्य पृथिव्याद्या नकः(व) क्रमात् ।
नवसंख्यान्नवान्कुम्भान्सूत्रवस्त्रविभूषितान् ॥ ३५ ॥
सकूर्वस(र्चान्स)विधातानान्स्ना(तानांश्च स्ना)नगन्धसुपूजितान् ।
हेमकम्प(पङ्क)जसा(सं)युक्तान्मध्यमान्क्रमशो ज्य(न्य)सेत् ॥३६॥
मध्यकुम्भे तु सादाख्यं परितो लोकपालकान् ।
तत्तन्मन्त्रैर्न्यसेत्कुम्भं ध्यात्वा गन्धादि पूजयेत् ॥ ३७ ॥
नैवेद्यान्नपयो धीमांस्ततो होमं समाचरेत् ।
अग्निध्यानादिकं सर्वमग्निकार्योक्तमाचरेत् ॥ ३८ ॥
पालाशोदुम्बरैश्चैव अश्वत्थवटमिन्दुषु ।
समिधः सम्यमन्त्रेण मूलेनान्यत्तु होमयेत् ॥ ३९ ॥
चरुहोममघोरेण नेत्रेणैव तिलांस्तथा ।
सर्षपं कवचेनैव प्रत्येकाष्टशताहुतीः ॥ ४० ॥
द्रव्यं प्रति विशेषेण व्याहृत्याऽऽहुतिमाचरेत् ।
एवं जागरणं यातौ (रात्रौ) प्रभाते देशिकोत्तमः ॥ ४१ ॥
आपोवगाहनादीनि प्राणिनैव समाचरेत् ।
इष्टकाकलशाग्निं च पूरयेत्तु विशेषतः ॥ ४२ ॥
जलादिरम्यदानैश्च राष्ट्रं चैव तु होमयेत् ।
शिष्टमग्नेति मन्त्रेण पूर्णाहुतिं समाचरेत् ॥ ४३ ॥
स्थापकः स्थपतिः पूज्यो वस्त्रहेमाङ्गुलीयकैः ।
मुहूर्ते समनुप्राप्ते द्वारं निश्चित्य नेसभा ॥ ४४ ॥
द्वारस्य दक्षिणे बाङ्घ्रिमूले भक्त्यन्तराङ्घ्रिके ।
इष्टकां वा शिलायां तु स्थापयेत्स्थपतिः क्रमात् ॥ ४५ ॥

प्रासादमण्डपानां च निर्गमस्य प्रदक्षिणम् ।
सालानां गोपुराणां च प्रवेशस्याप्रदक्षिणे ॥ ४६ ॥
अभ्यन्तरे तु भित्तेस्तु गोपुराणां निधापयेत् ।
अग्रमग्रं तथैशान्यां मूले मूले तथाऽङ्गुले ॥ ४७ ॥
अग्नौ मूले समायुक्त्या अग्नौ च वायुगोचरे ।
पञ्च ब्रह्म समुच्चार्य पूर्वादिक्रमशो न्यसेत् ॥ ४८ ॥
तन्मध्ये विन्यसेत्प्रीतां हेमपङ्कजसंयुताम् ।
पञ्चमृद्भिः समालिख्य कुम्भस्थाद्भिस्तु पूरयेत् ॥ ४९ ॥
शोभनं दक्षिणावर्तं वामावर्तमशोभनम् ।
वामावर्तं भवेत्सम्यक्शान्तिहोमं तु कारयेत् ॥ ५० ॥
यागोपकरणं सर्जामध्याच्छिल्पी प्रकारयेत् ॥ ५१ ॥

इति काश्यपशिल्पे प्रथमेष्टकाविधिश्चतुर्थः पटलः ।

अथ पञ्चमः पटलः ।

उपपीठप्रमाणम् —

अथ वक्ष्ये विशेषेण उपपीठविधिं परम् ।
स्वाधिष्ठानसमोच्चं वा त्रिपादं सार्धमेव वा ॥ १ ॥
पञ्चभागेऽग्निभागं वा सपादं सार्धमेव वा ।
पादोनाद्विगुणं वाऽथ द्विगुणं वा विशेषतः ॥ २ ॥
एवमष्टविधः ख्यात उपपीठोदयो द्विज ।
दशधा भज्याधिष्ठानमेकाद्वित्रिचतुष्टयम् ॥ ३ ॥
पञ्चांशं वाऽथ निष्क्रान्तमधिष्ठानस्य पादुकम् ।
उपपीठस्य नीत्रं तु पञ्चस्स्थं (श्चांशं) परिकीर्तितम् ॥ ४ ॥
तन्नि(न्नी)व्रमुपपीठं तु पाद्बाह्ये परिकल्पयेत ।
अथ वाग्नी(थाग्नि) पादसदृशं द्विगुणं त्रिगुणं तु वा ॥ ५ ॥
जगती नीव्रतुल्यं वा उपानसदृशं तु वा ।
एवं हि पञ्चभेदं स्यादुपपीठस्य निर्गमः ॥ ६ ॥

उपपीठस्य निष्क्रान्तं सभादीनामथोच्यते ।
सभादीनां तु पादाद्यं निष्क्रान्तं दण्डमु(ण्ड उ)च्यते ॥ ७ ॥
समं तु दण्डमारभ्य नवदण्डावसानकम् ।
उपानं तव (च त) थानीव्रं प्रथमादित्रयत्रयम् ॥ ८ ॥
तदुच्चैर्द्वादशांशे तु उपानोपद्विभागया ।
पद्ममंशेन कर्तव्यं मध्यांशं कम्पमुच्यते ॥ ९ ॥
भूतांशं कण्ठतुङ्गं तु कम्पमब्जं तु पूर्ववत् ।
एकेन वाजनं कुर्यात् कम्पमेकेन कारयेत् ॥ १० ॥
अष्टाङ्गमेवमाख्यातं षडङ्गं तद्विनाऽम्बुजम् ।
कम्पेनाम्बुजमानं तु योग्यं भद्रोपपीठकम् ॥ ११ ॥
ऊर्ध्वे कम्पं विना वाऽपि पञ्चाङ्गमुपपीठकम् ।
उपपीठस्य चोत्सेधं सप्तविंशतिभाजिते ॥ १२ ॥
द्विभागं पादुकोत्सेधं पङ्कजं तत्समं भवेत् ।
कम्पमेकांशमित्युक्तं द्वादशांशं गलोदयम् ॥ १३ ॥
उत्तरं चैकभाग्यं स्यात् तत्समं चोर्ध्वमम्बुजम् ।
अग्निभागं कपोतोच्चं क(कु)शमालिङ्गमुच्यते ॥ १४ ॥
त्र्यश्रमेकभागेन प्रतिमानाद्विभागया ।
पानं चैकविभागेन नानं तत्प्रतिभद्रकम् ॥ १५ ॥
द्विभागं पादुकोत्सेधं द्विभागं पाक(पङ्क)जोद्व(द)यम् ।
कम्पमेकेन कर्तव्यमेकेनान्तरितं भवेत् ॥ १६ ॥
द्विभागं प्रतितुङ्गं तु एकेनैव तु वाजनम् ।
अष्टांशं गलमानं तु कम्पमेकेन कारयेत् ॥ १७ ॥
अब्जमेकेन कर्तव्यं कपोतोच्चं गुणांशकम् ।
एकेन लिङ्गमेकेनान्तरितं तु प्रकल्पयेत् ॥ १८ ॥
प्रतितुङ्गं द्विभागेन वाजनं चैकभागया ।
सप्तविंशतिभागे तु नान्मतःप्र(नं तत्प्र)तिसुन्दरम् ॥ १९ ॥
उपपीठस्य चोत्सेधमेकविंशतिभाजिते ।
उपानं तु द्विभागेन तत्समं त्वम्बुजोदयम् ॥ २० ॥

कण्ठमंशेन कर्तव्यं पद्ममंशेन कारयेत् ।
महापादि द्विभागेन पद्ममंशेन कारयेत् ॥ २१ ॥
कम्पमंशेन कर्तव्यं कण्ठोच्चवसुधारया ।
भागेनाङ्कप(न कम्प)मन्येन पद्मं कम्पोऽथ कर्तृभिः ॥ २२ ॥
कम्पमंशेन कर्तव्यमेतत्सौभद्रमुच्यते ।
उपानाद्विगमन्यांशः, अम्बुजांशेन कंधरम् ॥ २३ ॥
द्विभागेनाब्जं कर्तव्यं पट्टिका तत्समं(मा) भवेत् ।
वर्तं तु (तुलं) सव(म)भागेन कम्पमंशेन कारयेत् ॥ २४ ॥
सप्तभागं गलोत्सेधं कम्पमंशेन कारयेत् ।
अम्बुजं समभागानां महापट्टी द्विभागया ॥ २५ ॥
अब्जमथांशभागेन कम्पमंशेन कारयेत् ।
पञ्चपञ्चोपपीठैश्च समभागविभाजिते ॥ २६ ॥
कल्याणिका निकद्वन्ना सर्वधाम्नस्तु पूजिता ।
एवं विधिः समाख्यात उपपीठे द्विजोत्तम ॥ २७ ॥
अङ्गनिष्क्रान्तवेशं च अधिष्ठानविधानवत् ।
भूतैश्च व्यालसिंहैश्च मकरैः पत्रजातिभिः ॥ २८ ॥
उपपीठं गलोमि(न्मि)श्रं भूषयन्तु सलक्षणम् ।
मत्यङ्गं मकरस्थान्तं(न) मब्राढं(ब्जाढ्यं)रुद्ममस्तकम् ॥ २९ ॥
अम्बले(म्बुजे)नैव कर्तव्यमधिष्ठानोक्तमाचरेत् ।
उपपीठं समाख्यातमधिष्ठानविधिं शृणु ॥ ३० ॥

इति काश्यपशिल्प उपपीठविधानं पञ्चमः पटलः ।

अथ षष्ठः पटलः ।

अधिष्ठानम्—

अथ वक्ष्ये विशेषेण अधिष्ठानविधिं शृणु ।
धरातलमधिष्ठानमाधारं धरणी तथा ॥ १ ॥

भुवनं पृथिवी भूमिः पर्यायवचनादिभिः ।
हर्म(हर्म्य)तारं तु कूटादिनीव्राधिष्ठाननीव्रकम् ॥ २ ॥
तस्मादुपरि पीठस्थ ती(नी)व्रहोमाग्निनिर्गमम् ।
तस्मात्प्रकृतिनीव्रं च सूत्रपातं तु कारयेत् ॥ ३ ॥
यत्रैवाद्येष्टकानां स मानं तत्रैव लक्षयेत् ।
तस्मात्तु यनभित्त्यैव प्रकृत्यान्तं प्रकल्पयेत् ॥ ४ ॥
सुमात्रं प्रकृतेरुध्ये प्रकृत्येच्च(तावे)कहस्तकम् ।
द्विहस्तं वा प्रकृत्युच्चं त्रिहस्तं वा विनाऽऽकृतिम् ॥ ५ ॥
षडङ्गुलं समुत्सेधं षड्षडङ्गुलवर्धनात् ।
उत्तमं मध्यमं चैव अधमं त्वात्तिधाव(तत्त्रिधा अ)पि ॥ ६ ॥
प्रकृत्यं च स्थलं ख्यातमन्तमण्डलकस्य तु ।
एवं कृत्वा प्रकृत्यूर्ध्वे होमवात्रपलदेशिका ॥ ७ ॥
भित्तिपादस्य विष्कम्भं द्विगुणं त्रिगुणं तु वा ।
होमनीव्रमिति ख्यातं तदर्धं वा बलान्वितम् ॥ ८ ॥
तद्धोमप्रकृतीनीव्रैर्द्वित्रिदण्डैरथापि वा ।
आयानि प्रत्यबाहन्ति प्रादुपापिङ्गलं तु वा ॥ ९ ॥
होमनीव्रं समं प्रोक्तं द्विवर्धं द्विजसंनिभम् ।
होमं तु गन्धमानेन होमोर्ध्वेऽब्जं प्रकल्पयेत् ॥ १० ॥
अब्जस्योच्चसमं वेश मब्जार्धोवपानवम् ।
तस्योपरि अधिष्ठानं सोपपीठान्वितं तु वा ॥ ११ ॥
अन्यद्धोमं प्रकृत्यूर्ध्वे पोपवा(सोपाना)नां प्रकल्पयेत् ।
तदूर्ध्वे तरतालं वा सोपपीठमथापि वा ॥ १२ ॥
दलापानं विनाऽऽधारं होमोर्ध्वे वा प्रकल्पयेत् ।
प्रकृतिं समसूत्रं तु कल्पयेद्देशिकोत्तमः ॥ १३ ॥
होपमाम्रे उपानादि हर्म्यनिष्क्रान्तवेशनम् ।
आर्तो(अर्धो)त्सेधांशमानेनाधिष्ठानस्योच्चयं विदुः ॥ १४ ॥
पादोदयोर्ध्वमानं वा षडष्टांशोनमेव वा ।
अग्रपादविशालं तु दण्डमित्यभिधीयते ॥ १५ ॥

एकदण्डं समारभ्य अर्धदण्डविवर्धनात् ।
या(स)पादा पञ्चसङ्ख्या तु अग्निदण्डावसानकम् (का)॥ १६ ॥
पद्धाह्मे पादनिष्क्रान्तं तत्रिभागविभाजिते ।
उपानं व्यासमेकांशं शेषं जगति विस्म(स्त)रम् ॥ १७ ॥
आमुदावंशमेकांशं तन्नीव्रं जगतीसमम् ।
कुमुदे पट्टमंशेन तत्समं कर्णवेशनम् ॥ १८ ॥
सर्वेषामम्बुजानां तु नीव्रं तुङ्गसमं भवेत् ।
कम्पानामपिका(पि वा)शेषं चतुर्भागैकनिर्गमम् ॥ १९ ॥
महावाजननिष्क्रान्तं तुङ्गं तुल्याक्षि एव वा ।
त्रिपादं वाऽथ निष्क्रान्तं यथाबलवशान्न्यसेत् ॥ २० ॥
जन्मादिपञ्चवर्गेषु तत्तदङ्गावसानके।
द्वारार्थं वा स्थलार्थं वा चोदयेत्तद्धरातले ॥ २१ ॥
उपानं जगतीकूपं खण्डं चा(च)पट्टिका तथा ।
पञ्चवर्गमिति ख्यातं जयादद्धं(र्धं)तदा बुधः ॥ २२ ॥
द्वारं च जलधारं च स्थलं चाप्रतिबन्धकैः ।
प्रेत(प्रतेरू)ऊर्ध्वे तु कर्तव्यमङ्गं चैतन्न कारयेत् ॥ २३ ॥
प्रत्यं चेतु धनं चेतु पिपा(विप)दाम(मा)स्पदं सदा ।
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन प्रत्यङ्गच्छेदनं विना ॥ २४ ॥
अधिष्ठानं द्विधा ज्ञेयं प्रतिबद्धाङ्घ्रिबन्धनम् ।
प्रत्येकानां तु भेदेन प्रोच्यते द्विजसत्तमाः ॥ २५ ॥
सर्वेषां प्रतिपन्था(बन्धा)नां कुमुदं वृत्तमुच्यते ।
पादपन्थ(बन्ध)तलानां तु वस्वशृङ्ग(श्रं कु)मुदं भवेत् ॥ २६ ॥
तथो(योः)शंकरमेतस्मिन्भवेत्तत्कर्तृनाशनम् ।
प्रासादं प्रतिबद्धं चेत्तद्भेदानेकशंकरम् ॥ २७ ॥
कूटकोष्ठादिकानां तु कर्तव्यं तच्छुभावहम् ।
तदेवाङ्घ्रिप्रसंधे(बन्धे)न क(त)स्मिन्नशंकरमुत्तमम् ॥ २८ ॥
अशुभं विपरीतं च वास्तु राष्ट्रनृपस्य च ।
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन वर्गवर्गेण शंकरम् ॥ २९ ॥

अधिष्ठानस्य चोत्सेधमेकोनविंशदंशिते ।
उपानं चेतुभागेन सप्तांशे जगती भवेत् ॥ ३० ॥
षडंशं कुमुदोत्सेधमालिङ्गं त्वेकभागया ।
त्रिपट्टं त्वेकभागेन प्रत्युत्सेधं द्विभागया ॥ ३१ ॥
वाजिनं चैव भागेन प्रतिबन्धमिदं जगत् ।
उपानरहितं शेषं पूर्ववन्नैकधाऽपि वा ॥ ३२ ॥
अधिष्ठानस्य चोत्सेधं पञ्चविंशतिभाजिते ।
शिवांशं पादुकोत्सेधं जगती वसुभागया ॥ ३३ ॥
धात्वंशं कुमुदोत्सेधं व्योमांशं कम्पमानकम् ।
अतलांशं गलोतु(त्तु)ङ्गं शस्यां(श्यं)शे चोर्ध्वकम्पकम् ॥ ३४ ॥
महापट्टिगणांशं तु तदूर्ध्वांशेन कम्पकम् ।
पादपन्थ(बन्ध)मिति ख्यतमुपानरहितं तथा ॥ ३५ ॥
एतच्च पादपन्थं(बन्धं) च नानाभेदैश्च कीर्तितम् ।
त्रिसप्तांशे तलोत्सेधे कृतांशेनैकपादुका ॥ ३६ ॥
अम्बुजं सार्धभागेन कम्पमर्धांशमुच्यते ।
सप्तांशं जगतीतूर्णं रसांशं कुमुदोदयम् ॥ ३७ ॥
आलिङ्गमेकभागेन त्रिपट्टं त्वेकभागया ।
द्विभागं प्रतितुङ्गं स्याद्भागमेकेन वाजनम् ॥ ३८ ॥
प्रतिवक्त्रमिदं नाम प्रतिबद्धे तु भेदिनम् ।
तदेवं पक्षभागे तु उपानं परिकीर्तितम् ॥ ३९ ॥
आलिङ्गं च द्विभागेन शेषं पूर्ववदेव हि ।
उपानोपरि पद्मं च कम्पं चैकं परित्यजेत् ॥ ४० ॥
तच्च प्रतिक्रमं ख्यातं सर्वदेवालया(ये) हिक(त)म् ।
षड्विंशद्विज(भ)जेदुश्च(च्चं)समु(मं) वा चैकभागया ॥ ४१ ॥
द्विभागेन दलं कुर्यात् कम्पमेकेन कारयेत् ।
षडंशं जगतीरुच्चमेकांशं दलमानकम् ॥ ४२ ॥
खण्डमेकेन कर्तव्यमेकेनाब्जं तु कारयेत् ।
कुमुदोच्चं गुणांशेन पद्ममेकेन कारयेत् ॥ ४३ ॥

कम्पमेकेन कर्तव्यं कण्ठोच्चं तु विभागया ।
एकांशं कण्ठतुङ्गं तु तत्समं तु दलोदयम् ॥ ४४ ॥
महापट्टी द्विभागेन दलमेकांशमानतः ।
कम्पमेकेन कर्तव्यमष्टाश्रं कुमुदं कुरु ॥ ४५ ॥
अम्भोजकेसरं ख्यातं पादपूज्यं तु भेदिनम् ।
एकोनविंशदंशं तु तलोत्सेधं विभाजिते ॥ ४६ ॥
उपानमेकभागेन अब्जोच्चमनलांशकम् ।
कम्पोच्चं मध्यभागेन जगत्युच्चं युगांशकम् ॥ ४७ ॥
अम्बुजं त्वर्धभागेन दलमर्धांशमानतः ।
अर्धांशं पद्मतुङ्गं तु ग(गु)णांशं पट्टमानतः ॥ ४८ ॥
पद्मं मध्यां(द्मम‌र्धां)शमानेन तत्समं कम्पमुच्यते ।
अत्यर्धांशं तु खण्डोच्चं कम्पमन्येन कारयेत् ॥ ४९ ॥
पद्ममन्येन कर्तव्यं पट्टिकासार्धभागया(तः) ।
अम्बुजं सार्धभागेन कम्पमध्येन कारयेत् ॥ ५० ॥
पुष्पपुष्कलमाख्यातं पादबन्धे तु भेदिनम् ।
द्वात्रिंशद्विभजेदायमुपोपानाद्विभागया(तः) ॥ ५१ ॥
उपानं त्वेति (क) भागं स्यात्सप्तांशं कमलोदयम् ।
कण्ठमेकेन कर्तव्यं पद्ममेकेन कारयेत् ॥ ५२ ॥
कुमुदोच्चं चतुर्भागमेकांशं दलमुच्यते ।
कम्पमेकेन कर्तव्यं गुणांशं गलमानतः ॥ ५३ ॥
कम्पमेकेन कर्तव्यमूर्ध्वकम्पं प्रकल्पयेत् ।
कपोतोच्चं युगांशेन आलिङ्गं त्वेकभागिना(गतः) ॥ ५४ ॥
एकेनान्तरितं कुर्यात्प्रतितुङ्गं द्विभागया (तः) ।
वर्ज(वाज)नं तु द्विभागेन कल्पयेत्तु क्रमेण तु ॥ ५५ ॥
प्रतिबन्धे तु भेदं स्यात् श्रीबद्धान्तमुदाहृतम् ।
अष्टका(को)नस्य चोत्सेधमष्टाविंशतिभाजिते ॥ ५६ ॥
उपानं त्वेकभागेन जगत्युच्चं रसांशकम् ।
कुमुदं पञ्चभागेन कम्पमेकेन कारयेत् ॥ ५७ ॥

गुणांशं गलमानं तु कम्पमेकेन कल्पयेत् ।
पद्ममेकेन कर्तव्यं कपोतोच्चं गुणांशकम् ॥ ५८ ॥
आलिङ्गं त्वेकभागेन त्वरितं तु प्रकल्पयेत् ।
प्रतीतं य(प)द्विभागेन शतांशं वाजनोदयम् ॥ ५९ ॥
प्रतिबन्धस्य वर्गं स्यान्मञ्चमन्थमुदाहृतम् ।
तदेवाऽऽलिङ्गकादूर्ध्वं विज्यंया(त्रिभज्यं)विंशदंशकैः ॥ ६० ॥
कल्प्यं श्रीकान्तवन्मं(नाम्ना) तु पादबन्धेऽतिभेदितम् ।
तुङ्गे षड्विंशदेशं तु एकांशं पादुकं भवेत् ॥ ६१ ॥
द्विभागं दलमानं तु कम्पोच्चं शशिभागिना(गतः) ।
षण्डां(डं) शं तु जगत्युच्चं चतुर्भागं घटोदयम् ॥ ६२ ॥
कम्पमेकेन कर्तव्यं पद्मोच्चं तु द्विभागया(तः) ।
ऊर्ध्वकम्पमथैकांशं गलमानं द्विभागया ॥ ६३ ॥
वाजनं त्वेकभागेन सार्धांशं कमलोदयम् ।
कम्पमेकेन कर्तव्यं श्रेणीबद्धमिदं भवेत् ॥ ६४ ॥
पादबन्धे तु भेदं स्यात्सिंहेभाद्यैर्विभूषितम् ।
त्रिपडंशतलोत्सेधं कृत्वा सार्धांशपादुकम् ॥ ६५ ॥
कम्पमर्धांशमित्युक्तं भूतांशं पङ्कजोदयम् ।
गलमन्येन कर्तव्यं पद्ममेकेन कारयेत् ॥ ६६ ॥
कुमुदोच्चं त्रिभागैकं दलमेकेन कारयेत् ।
आलिङ्गमेकभागेन त्वरितं तत्समं भवेत् ॥ ६७ ॥
वृत्ते(प्रते)रुच्चं द्विभागेन वाजनं त्वेकभागया ।
अब्जबन्धमिदं नाम्ना भेदे तत्प्रतिबन्धके ॥ ६८ ॥
तलं द्वाविंशदंशे तु द्विभागं पादुकोन्नतम् ।
अब्जमेकेन कम्पं तु एकांशेन प्रकल्पयेत् ॥ ६९ ॥
जगतीपञ्चभागे तु कुमुदं चतुरंशकम् ।
पद्ममेकेन कर्तव्यं कम्पमेकेन कारयेत् ॥ ७० ॥
कण्ठतुङ्गद्विभागेन कम्पमेकेन कारयेत् ।
शिरां(वां)शं दलतुङ्गं तु महापट्टी द्विभागया(तः) ॥ ७१ ॥

कम्पमेकेन कर्तव्यं वप्रबन्धमिति स्मृतम् ।
पादबन्धस्य वर्गं स्यात्सर्वधामसु पूजयेत् ॥ ७२ ॥
तन्महापट्टिकामानं कपोतं वो(वा)तबन्धकम् ।
कपोतोपरि कम्पोर्ध्वे त्रिपट्टं त्वेकभागया ॥ ७३ ॥
प्रत्युत्सेधं द्विभागेन वाजनं त्वेकभागया ।
तुङ्गे षड्विंशदंशे तु कल्पयेत्प्रतिसुन्दरम् ॥ ७४ ॥
अधीनस्यादि(धिष्ठानस्य) चोत्सेधं त्रयोविंशतिभाजिते ।
उपानमेकभागेन पद्ममेकेन कम्पकम् ॥ ७५ ॥
रं(अं)शेन पट्टिकां विद्यात् कम्पमेकेन कल्पयेत् ।
पद्ममेकेन कण्ठान्तमेकांशेनैव कल्पयेत् ॥ ७६ ॥
एकांशेनाम्बुजं कुर्याद्गुणांशं कुमुदोदयम् ।
पद्ममेकेन कर्तव्यमालिङ्गं त्वेकभागया(तः) ॥ ७७ ॥
त्रिपट्टं शिवभागं तु द्विभागं प्रतिमानकम् ।
वाजनं त्वेकभागेन कल्पयेत्तु यथाक्रमम् ॥ ७८ ॥
प्रतिबन्धे तु भेदं स्याच्छ्रीकण्ठान्तमुदाहृतम् ।
उपानमेकभागेन पद्ममेकेन कम्पकम् ॥ ७९ ॥
द्व्यंशेन पट्टिकाकम्पमेकांशेन प्रकल्पयेत् ।
गलमेकेन कर्तव्यं पद्ममेकेन कारयेत् ॥ ८० ॥
कुमुदं तु त्रयांशेन पद्ममेकांशमानतः ।
आलिङ्गं त्वेकभागेन त्वरितं शशिभागया ॥ ८१ ॥
अधिष्ठानस्य चोत्सेधं द्वाविंशतिविभाजिते ।
एतत्करीरबन्धं स्यात्प्रतिबन्धे तु भेदितम् ॥ ८२ ॥
पादुकं चैकभागेन भागेनाब्जं तु कम्पकम् ।
कम्पमेकेन कर्तव्यं कण्ठमानं द्विभागया ॥ ८३ ॥
कम्पमेकेन भागेन पट्टिकांशेन कम्पकम् ।
द्विभागं दलमागन्तु(नं तु)गलमेकांशमानतः ॥ ८४ ॥
अम्बुजं त्वेकभागेन कुम्भमानं गुणांशकम् ।
एकांशं दलमानं स्याद्द्व्यंशेनालिन्दमुच्यते ॥ ८५ ॥

त्रिपट्टं त्वेकभागेन प्रतिमानं द्विभागया ।
वाजनं त्वेकभागेन भानुद्विगुणितांशके ॥ ८६ ॥
एतच्च प्रतिबन्धं स्याद्भेदं कलशबन्धनम् ।
अधिष्ठानस्य चोत्सेधं चतुर्विंशतिभाजिते ॥ ८७ ॥
पादुकं तु विभागेन तत्समं पङ्कजोदयम् ।
आर(अब्ज)मेकेन कर्तव्यं जग(त्यु)च्चं रसांशल(क)म् ॥ ८८ ॥
पद्ममेकेन भागेन कण्ठपद्मं तु भागया ।
वे(ई)शांशं कलशोत्सेधं कमलं त्वेकभागया ॥ ८९ ॥
प्रतिबन्धे तु भेदं स्याच्छ्रीकारं नाम म्यु(तू)च्यते ।
भानुद्व्यंशे तलोत्सेधं द्विभागं पादुकोदयम् ॥ ९० ॥
उपोवा(पा)नं शिवासं(शं) स्यात्पडंशं दलमानकम् ।
कण्ठमंशेन कर्तव्यमंशेनाजिं(ब्जं) प्रकल्पयेत् ॥ ९१ ॥
गुणांशं खण्डमानं तु दलमेकेन वृत्तकम् ।
कम्पमेकेन कण्ठं तु गुणांशं दलमानकम् ॥ ९२ ॥
व्योमांशं दलमानं तु द्विभागं पट्टिका भवेत् ।
एकांशं दलमानं तु कम्पमेकेन कारयेत् ॥ ९३ ॥
सुन्दराणां वु(त्र्यम्बु)जानां पादबन्धे तु भेदितम् ।
चतुःसप्तद्विभागं तु तलमानविभाजिते ॥ ९४ ॥
द्विभागं पादुकं ख्यातं दलमानं युगांशकम् ।
गलमेकेन कर्तव्यमम्बुजं तु विभागया ॥ ९५ ॥
द्विभागं पट्टिकामानमंशं पादुकमुच्यते ।
जगतीचतुरश्रं तु पद्ममंशं द्विजोत्तम ॥ ९६ ॥
कण्ठमंशेन पत्रं तु शस्यं(श्यं)शं प्रविधीयते ।
गुणांशं कुमुदोत्सेधं पद्ममंशेन कल्पयेत् ॥ ९७ ॥
कम्पमंशेन कर्तव्यं त्रिपद्मं त्वेकभागया ।
प्रतिमानं भवेद्वं(द्व्यं)शं वाजनं तु शिवांशकम् ॥ ९८ ॥
एवं नलिनकान्तं स्यात्सर्वदेवप्रियावहम् ।
त्रयोविंशतिभागे तु तु(त)लोच्चं तु विभाजिते ॥ ९९ ॥

साधांशं पादुकोत्सेधमुपोपानं शतांशकम्।
अथो (धः) पद्मं विभागं स्यादेकांशं कण्ठमुच्यते॥ १०० ॥
तदुद्वेपनमेकांशं कुमुदोच्चं गुणांशकम्।
तदूर्ध्वे पद्ममेकांशमेकांशमपमानकम्॥ १०१ ॥
कण्ठं द्व्यंशेन कर्तव्यमेकांशं चाथ पट्टिका।
एकांशं पद्मतुङ्गं (तु आ)लिङ्गं त्वेकविभागया॥ १०२ ॥
त्रिपट्टं तु यथांशं तु प्रतिमानं विभागया।
एकानापू (कोनं वा) जनं कुर्यात्तच्छ्रीसौन्दर्यमुच्यते॥ १०३ ॥
प्रतिबद्धस्य भेदं स्यादतं(न्तं) चापुनराश्रया।
चतुर्विंशतिभागं तु तलोच्चं तु विभाजिते॥ १०४ ॥
उपानं त्वेकभागेन द्विभागं तु दलोदयम्।
तदूर्ध्वे कम्पमेकांशं जगत्युच्चं रसांशकम्॥ १०५ ॥
वेदांशं कुमुदोत्सेधं पद्ममंशेन कल्पयेत्।
कण्ठमेकांशमित्युक्तमूर्ध्वपद्मं शिवांशकम्॥ १०६ ॥
वाजनोच्चं द्विभागेन एकांशं पद्मतुङ्गकम्।
आलिङ्गं त्वेकभागेन त्रिपट्टं तत्समं भवेत्॥ १०७ ॥
प्रतिमानं द्विभागं स्याद्वाजनं त्वेकभागया।
स्कन्दस्कन्दमिदं नाम्ना प्रतिबन्धस्य भेदकम्॥ १०८ ॥
धरातलोच्चं विभजेन्नयोविंशतिभागया।
उपानोदयमेकांशं षडंशं त्वम्बुजोदयम्॥ १०९ ॥
एकांशं कण्ठमानं तु ऊर्ध्वे पद्मं शिवांशकम्।
युगांशं तु घटोत्सेधमेकांशं पद्मकम्पकम्॥ ११० ॥
कम्पमेकेन कर्तव्यं द्विभागं कंधरोदयम्।
एकांशं कम्पमानं तु ऊर्ध्वे पद्मं तु तत्समम्॥ १११ ॥
कपोतोच्चं गुणांशं तु आलिन्द्रं त्वेकभागया।
एतच्चाम्बुजकान्तं स्याद्पादबन्धे तु भेदितम्॥ ११२ ॥
एवं त्वनेकभेदेन मोच्यते तु धरातलम्!
तलोत्सेधमिवात्र स्याद्धीनाधिक्यान्न(क्यं न) दोषभाक्॥ ११३ ॥

अंशं वाऽर्धत्रिपादं वा वलाङ्गाववलान्वितम् ।
त्रिपट्टस्य विशालं तु द्विविधं प्रविधीयते ॥ ११४ ॥
मूलपादसमं व्यासं पादमूले त्रिपट्टकम् ।
पादान्तरे त्रिपट्टानां व्यासं त्री(त्रि)पाददण्डकम् ॥ ११५ ॥
पादबाह्ये समावेशं निर्व्यं चैव समं भवेत् ।
अयुग्मं युग्मसंख्या वा पादान्तरे प्रकल्पयेत् ॥ ११६ ॥
हंमे वा(हेमैर्वा) मकरैर्या(र्वा)लिभूतहंसैर्विभूषितम् ।
मत्स्यग्रमकरैर्व्यालैर्विद्याधरविनिर्मितम् ॥ ११७ ॥
त्रिपट्टोर्ध्वे प्रतिह्येवं सर्वत्र परिकल्पयेत् ।
ऊर्ध्वाधस्त्वम्बुजोपेतं कुमुदं वृत्तमाचरेत् ॥ ११८ ॥
अन्ये वै कुमुदं सर्वे प्रतिबन्धाङ्घ्रिबन्धयोः ।
वृत्तं च वसुकोणं च क्रमेणैव तु कल्पयेत् ॥ ११९ ॥

इति काश्यपशिल्पेऽधिष्ठानविधिः षष्ठः पटलः ।

अथ सप्तमः पटलः ।

नालप्रतिष्ठा ।

अथ वक्ष्ये विशेषेण निर्माल्यद्वारलक्षणम् ।
प्रतिपन्थे(बन्धे) प्रतरन्ते दनन्ये(लान्ते) पट्टिकान्तके ॥ १ ॥
गलान्ते कुमुदं चैव वि(व)प्रान्ते पादुकान्तके ।
छिद्रं कुर्यात्तथा चोर्ध्वे गलं तस्मात्सुयोजयेत् ॥ २ ॥
भान्वङ्गुलं समारभ्य गुणाङ्गुलविवन्ध(वर्ध)नात् ।
चतुर्विंशाङ्गुलं यावत्तावत्पञ्चविधा(धं)तथा ॥ ३ ॥
भित्तिबाह्यगतं ह्येव तस्यार्धं गर्भगेहके ।
वेशयित्वाऽथ वा भित्तेर्ह्यभ्यन्तरसमं तु वा ॥ ४ ॥
वस्वङ्गुलं समारभ्य द्विद्व्यङ्गुलविवर्धनात् ।
कलाङ्गुलावसानं तु विस्तारं पञ्चधाक्रमम् ॥ ५ ॥

तन्मूलं तारपञ्चांशं त्र्यांशं त्वग्रविस्तृतम् ।
तद्विस्तारसमं पाया(दा)त्रिपादं वाऽथ तद्घनम् ॥ ६ ॥
विस्तारस्य त्रिभागैकं छिद्रतारोन्नतं तथा ।
नालमध्ये तु कर्तव्यं निम्नोन्नतविवर्जितम् ॥ ७ ॥
मूलादग्रोन्नतं किंचिन्मूलं हंसस्य चान्वितम् ।
गजोष्ट्र(ष्ठ)सदृशालम्ब्यं(म्बी) यथासुन्दरमाचरेत् ॥ ८ ॥
व्यालो वा सिंहभूतो वा नालं धृत्वा तु संस्थितः ।
नालमेवं प्रकर्तव्यं सौम्यं प्रासादमध्यगम् ॥ ९ ॥
स्थापयित्वा विशेषेण अनेन विधिना तथा ।
नालं गन्धोदकैर्दिव्यैः स्थापयित्वा हृ(मु)दा बुधः ॥ १० ॥
शान्तिहोमं तु कुर्वीत वारुणं सूक्तमुच्चरन् ।
स्थापकः सुप्रसन्नात्मा सुमुहूर्ते सुलग्नके ॥ ११ ॥
नालं तु स्थापयेद्धीमान्स्थपतिः स्थापकान्वितः ।
सर्वालंकारसंयुक्तं सर्वतोयसमन्वितम् ॥ १२ ॥
सुधया गुडतोयैश्च बन्धयेत्सुदृढं यथा ।
पुंशिलायां तु कर्तव्यं नालं तु द्विदलान्वितम् ॥ १३ ॥
नालस्थापनमेवं तु स्तम्भलक्षणमुच्यते ॥ १४ ॥

इति काश्यपशिल्पे नाललक्षणं सप्तमः पटलः ।

अथाष्टमः पटलः ।

पदवर्गः ।

अथ वक्ष्ये विशेषेण चरणायामविस्तरम् ।
आकारं भूषणं चैव संक्षेपाच्छृणु सुव्रत ॥ १ ॥
स्तम्भं च तलिपं चैव चरं जङ्गममेव वा ।
स्थाणुः स्थूणश्च पादश्च पर्यायवचनानि च ॥ २ ॥
उक्तोत्सेधांशमानेन पादायामो विधीयते ।
उक्ताधिष्ठानतुङ्गस्य द्विगुणं वाऽङ्घ्रितुङ्गकम् ॥ ३ ॥

तस्मात्तारन(त)लोच्चं तु षष्ठांशं त्वधिकं तु वा ।
पदोच्चं पङ्क्तिनन्दाष्ट भागैकं वाऽङ्घ्रिविस्तरम् ॥ ४ ॥
दारुपादतलं ह्येतत्कुडयपादमथोच्यते ।
तदर्धं वा त्रिभागैकं चतुर्भागोनमेव वा ॥ ५ ॥
आढयस्तम्भविशालं स्यादेतत्सर्वं सुधर्मसु ।
प्रतेरुत्तरसीमान्ते विशालस्तम्भ उच्यते ॥ ६ ॥
उपानाद्युत्तरान्तस्थो निखाताङ्घ्रिस्तदुच्यते ।
तुङ्गं सप्तांशमथवा नवधर्मांश एव वा ॥ ७ ॥
रुद्रमान्वंशकं वाऽथ कृत्वैथां(कां)शाङ्घ्रिविस्तरम् ।
तन्मूलतारमाख्यातं तत्तारं तु तथा भजेत् ॥ ८ ॥
एकभागाविहीनं तु शेषमग्रविशालकम् ॥
एकादिषोडशान्तं च तलं प्रत्येवमाचरेत् ॥ ९ ॥
मूलादग्रं युगास्रं तु कुम्भमन्थादिसंयुतम् ।
ब्रह्मकान्तमिति ख्यातं वस्वस्रं विष्णुकान्तकम् ॥ १० ॥
रसास्रमिन्द्रकान्तं स्याच्चन्द्रकान्तं तलास्रकम् ।
कण्ठमानेन तन्मूलं तथैवाग्रं तु प्रकल्पयेत् ॥ ११ ॥
स्तम्भाग्रे चैव तन्माने चतुरश्रं समन्वितम् ।
तयोर्मध्येऽपि वस्वश्रं षोडशाश्रमथापि वा ॥ १२ ॥
वृत्ताकारं तु वा वि(व)मं कुम्भमण्डादिसंयुतम् ।
कुम्भमण्डादिहीनं यत्तदाहू रुद्रकान्तकम् ॥ १३ ॥
मूलादग्रविशालं तु मध्येऽष्टाश्रं द्विमण्डकम् ।
रुद्रकान्तमिति ख्यातं मूलादग्रं तु वर्तुलम् ॥ १४ ॥
कुम्भमण्डादि तन्मध्ये अष्टाश्रं तावदुच्यते ।
चतुरश्रमधोभागे अष्टाश्रं मध्यमं तथा ॥ १५ ॥
तदुद्वे (दूर्ध्वे)वृत्तमेवं स्यात्त्रिभागं तुङ्गसदृशम् ।
शिवच्छंदमिति ख्यातं शिवहर्म्ये प्रसंस्थितम् ॥ १६ ॥
दण्डं सार्धद्विदण्डं वा मूलपद्मासनोदयम् ।
द्विगुणं पत्रविस्तारं पद्माकारं तु कारयेत् ॥ १७ ॥
तन्मध्ये कर्णिकायां तु चरणस्थापनं कुरु ।
यथेष्टाकृतिसंयुक्तं कुम्भमण्डादिसंयुतम् ॥ १८ ॥

चक्रवाकतलं मध्ये भूपितं पद्मपादुकम् ।
पत्रमूलाङ्घ्रिमध्ये तु व्यालेन व्यालपादुकम् ॥ १९ ॥
मूलेभपादमानेन गजपादमुदाहृतम् ।
मूले बिम्बादिभिः कुर्याद्यथेष्टाकृतिसंयुतम् ॥ २० ॥
कुम्भमण्डादिसंयुक्तं तत्तन्नाम्ना प्रकीर्तितम् ।
वृत्ताकारे तदायामे शूण्डुभेदैः समन्वितम् ॥ २१ ॥
कुम्भमण्डादिसंयुक्तं शूण्डुपादमुदाहृतम् ।
मुक्तादामैरलंकृत्य पिण्डिपादमुदाहृतम् ॥ २२ ॥
विष्कम्भकर्णमानेन स्तम्भाग्रे चतुरश्रकम् ।
तदधस्त्वर्धदण्डानामब्जमष्टाश्रसंयुतम् ॥ २३ ॥
मण्डमानेन तस्याधो वस्त्रश्रं परिकल्पयेत् ।
तदधः पूर्ववत्पद्मं तस्याधो दण्डमानतः ॥ २४ ॥
चतुरश्रसमायुक्तं तस्य छत्रं तु पूर्ववत् ।
मूले वा वेदशेषाश्रं छत्रखण्डं तदुच्यते ॥ २५ ॥
मध्यपट्टं तु वस्वश्रं श्रीकण्ठं तदुदाहृतम् ।
मध्ये पट्टं कलास्रं चेच्छ्रीवज्रं स्तम्भमुच्यते ॥ २६ ॥
मूलादग्रं युगाग्रं स्यात्त्रिपट्टं क्षेपणान्वितम् ।
क्षेपणस्तम्भमाख्यातं पट्टपत्रादिशोभितम् ॥ २७ ॥
स्तम्भाकारत्रिभागैकचतुर्भागैकमेव वा ।
स्तम्भमध्ये शिखां कुर्यादेतत्स्तम्भविशेषतः ॥ २८ ॥
स्तम्भमूले तु पद्मानि स्तम्भमाने तु(न) कल्पयेत् ।
स्थ(स्त)म्भलक्षणमाख्यातं बोधिकालक्षणं शृणु ॥ २९ ॥

इति काश्यपशिल्पे स्तम्भलक्षणेऽष्टमः पटलः ।

अथ नवमः पटलः ।

बोधिका

अथ वक्ष्ये विशेषेण बोधिकालक्षणं परम् ।
मूलपादस्य पादेन श्रेष्ठे(ष्ठं) मध्ये तु मध्यमम् ॥ १ ॥

अग्रपादविशालं स्यात्समं कन्यासबोधिका ।
विस्तारसदृशोत्सेधं पञ्चदण्डायतान्वितम् ॥ २ ॥
उत्तमा बोधिका ख्याता तारद्विङ्यंशमुन्नता ।
चतुर्दण्डायतोपेता मध्यमा सा प्रकीर्तिता ॥ ३ ॥
विस्तारस्यार्धतुङ्गं तु गुणदण्डायुतान्वितम् ॥
कन्यासबोधिकाख्यातं त्वङ्घ्रयोर्बोधिकान्वितम् ॥ ४ ॥
बोधिकाश्च त्रि(यास्त्रि)भागे तु एकांशेनार्धपट्टिकम् ।
मध्यांशेन तरङ्गं स्याल्लताद्यैर्भूषितं तु वा ॥ ५ ॥
तदधस्त्वेकभागेन मुष्टिबन्धं च कारयेत् ।
दण्डत्रिपादमर्धं वा छायामानं तदंशके ॥ ६ ॥
ऊर्ध्वाधः पट्टिकाधस्ताच्छायाकारं प्रकल्पयेत् ।
अधस्ताद्बोधिकाकारमलंकारं वदाम्यहम् ॥ ७ ॥
मध्ये पट्टत्रिभागैकं विस्तारार्धमथापि वा ।
पार्श्वयोरुभयोः शेषं तरङ्गस्थानमुच्यते ॥ ८ ॥
सक्षुद्रक्षेपणं मध्यात्पट्टपत्राद्यलंकृतम् ।
पार्श्वयोस्तु तरङ्गं स्यात्समाचान्योन्यहानकम् ॥ ९ ॥
बोधिविस्ताररन्ध्रं वा त्रिपादं वाऽग्रनीलकम् ।
तन्मूलसदृशं व्यासं बोधिकायाः प्रकल्पयेत् ॥ १० ॥
अन्यब्दो(द्बो)धं षडंशांशं कृत्वोर्ध्वे पट्टिकान्वितम् ।
ऊर्ध्वपद्ममधासे(थांशे)न कण्ठमध्येन कारयेत् ॥ ११ ॥
अधोपद्मं द्विभागेन चोर्ध्वे पट्टांशमुच्यते ।
अधस्त्वम्बुजमध्यांशं कल्पयेत्तु क्रमेण तु ॥ १२ ॥
पद्मस्य मुकुलाकारमग्रादधो गतं कुरु ।
अग्रनिष्क्रामयुक्तं वा छायाकारमथापि वा ॥ १३ ॥
पार्श्वयोर्मुष्टिबन्धाग्रं व्याल आप(या)दिकल्पितम् ।
भुजे वा मकरैर्व्यालैः पट्टकाद्यैर्विभूषितम् ॥ १४ ॥
रत्नबन्धक्रियावल्लिचित्रवाग्रस्तपट्टिका ।
बोधिका या स्त(त)रङ्गाढ्या तन्मध्ये दण्डमानतः ॥ १५ ॥
युगाश्रं पट्टसंयुक्तं तारोच्छ्रायं तु वृत्तकम् ।
नानाचित्रैरलंकृत्य बोधिकाचित्रबोधिका ॥ १६ ॥

पत्रैर्विचित्रिता पत्रबोधिका तु प्रकीर्तिता।
महार्णवतरङ्गाभस्तरङ्गस्तु प्रकल्पयेत्(ल्प्यताम्)॥ १७॥
पादमर्धत्रिपादं वा भित्त्यै स्तम्भस्य निर्गतम्।
चतुरष्टाश्रवृत्तानां क्रमात्साधारणं तु वा॥ १८॥
बोधिकायास्तथाग्रं तु वीरकण्ठयुगाग्रकम्।
अग्रपादसमं तच्च त्रिपादं तुङ्गमुच्यते॥ १९॥
सर्वेषामपि पादानां वीरकण्ठयुगाश्रकम्।
अधस्ताद्वीरकण्ठं स्यात्फलिकालक्षणं शृणु॥ २०॥

फलिका।

अथ वक्ष्ये विशेषेण फलिकानां तु लक्षणम्।
त्रिदण्डं फलिकाव्यासं कन्यासार्धाधिकं समम्॥ २१॥
चतुर्दण्डविशालं तु उत्तमा लम्भका भवेत्।
अथवा फलकाव्यासं कुम्भकर्गं समं भवेत्॥ २२॥
सर्वेषां फलकानां तु तुङ्गं पादोनदण्डकम्।
तदुत्सेधं त्रिधा भज्य ऊर्ध्वं सो(तत्सं)न्धिरुच्यते॥ २३॥
तथाथो(ऽर्धो)पेतमेकांशं तस्याधस्त्वम्बुजांशकम्।
नागपत्रसमाकारमपेतोपादरूपकम्॥ २४॥
सर्वेषां फलकानां तु उत्सेधार्धं युगांशकम्।
फलकमेव कर्तव्यं तस्याधस्तात्खटं(घटं) कुरु॥ २५॥
द्विदण्डं पादहीनं वा सार्धदण्डमथापि वा।
सपाददण्डतुङ्गं वा घटोच्चं तु चतुर्विधम्॥ २६॥
प्रियदर्शनं सौम्यं च चन्द्रकान्तं च श्रीकरम्।
यथा क्रमेण नामानि कलशानां क्रमादितः॥ २७॥
घटोच्चं पे(वै)नवांशेन हृद्भागे परिकल्पयेत्।
वेदांशं कलशोत्सेधं कण्ठमेकांशमानतः॥ २८॥
आस्योच्चमेकभागेन पद्ममेकेन कारयेत्।
अधोऽनावृत्तमन्धेन हीनौ संकल्पयेद्बुधः॥ २९॥
ऊर्ध्वोदयगतं कुर्यादनेन विधिना क्रमात्।
एवमुच्चं समाख्यातं विष्कम्भमधुना शृणु॥ ३०॥

विष्कम्भः ।

पादव्याससमौ हीनौ तत्कण्ठस्यास्य विस्मृ(स्तृ)तम् ।
अस्य कण्ठविशेषेण कुम्भस्योपरि विस्मृ(स्तृ)तम् ॥ ३१ ॥
स्तम्भे व्याससमं प्रोक्तं विस्तारे तच्च कर्णयोः ।
तस्याधो लश्रुनं मूलात्कल्पयेत्कल्पवित्तमः ॥ ३२ ॥
अथवा बोधिकादीनामुदयं तु वदाम्यहम् ।
ऊणां(नां)शशरणोत्सेधं कृत्वाऽधो व्यंशकं व्रजेत् ॥ ३३ ॥
ऊर्ध्वभागं तु संग्राह्यं द्वाविंशत्यंशकं व्रजेत् ।
युगांशं बोधिकोत्सेधं वीरकण्ठं च तत्समम् ॥ ३४ ॥
भूतांशं फलकोत्सेधं मध्यमूलं शिवांशकम् ।
सोभे(समो)त्सेधं तु वेदांशं शिवांशं कण्ठमानकम् ॥ ३५ ॥
तदास्योदयमेकांशं पद्ममेकेन कारयेत् ।
वृतमन्धे(र्धे)न कर्तव्यं हीनं तत्सममुच्यते ॥ ३६ ॥
लश्रुनाऽब्जलतामुक्तं मालामानादि पूर्ववत् ।
स्तम्भभूषणमेवं स्याद्वेदिकालक्षणं ततः ॥ ३७ ॥
इति काश्यपशिल्पे फलकलक्षणविधानो नवमः पटलः ।

अथ दशमः पटलः ।

वेदिकालक्षणम् ।

अथ वक्ष्ये विशेषेण वेदिकालक्षणं परम् ।
अधिष्ठानोपरिष्टात्तु स्तम्भमूले च कल्पयेत् ॥ १ ॥
प्रस्तारं सो(रस्यो)परिष्टात्तु कर्तव्या वेदिका द्विज ।
अध्यर्धदण्डमानं तु कन्यसा वेदिका मता ॥ २ ॥
द्विदण्डोदयमध्यं स्याच्छ्रेष्ठं तुङ्गं त्रिदण्डकम् ।
अथवाऽन्यप्रकारेण वेदिकोत्सेधमुच्यते ॥ ३ ॥
चरणोदयं तु षट्सप्तवसुभागविभाजते ।
एकांशं वेदिकामानं कार्यं श्रेष्ठमधोऽधमम् ॥ ४ ॥

एवं हि चरणानां तु मूले तु वेदिकोदयम् ।
ऊर्ध्वमभ्यङ्घ्रितुङ्गे तु सप्तभागविभाजिते ॥ ५ ॥
एकांशखण्डहर्म्याणां वेदिकोदयमिष्यते ।
त्रिचतुष्पञ्चभागं तु गलोत्सेधं द्विभाजिते ॥ ६ ॥
गलमुच्चतमेकांशं श्रेष्ठमध्याधमं तथा ।
अर्धोत्सेधांशमानं वा दण्डमूले तु वेदिका ॥ ७ ॥
षडंशे वेदिकोत्सेधं गुणांशं गलमानकम् ।
गलोर्ध्वे कम्पमेकांशमेकेनाब्जं प्रकल्पयेत् ॥ ८ ॥
तदूर्ध्वं कम्पमेकांशं कर्तव्यं द्विजसत्तम ।
सप्ताष्टांशे तु वेद्युच्चैर्वेदभूतं क्रमाद्गलम् ॥ ९ ॥
क.वं.(ण्ठं) पद्मं च कम्पं च प्रागिवैव प्रकल्पयेत् ।
कण्ठमानेन तन्मूले कम्पमेकेन कल्पयेत् ॥ १० ॥
शेषं कण्ठोदयं प्रोक्तं तत्कम्परहितं तु वा ।
अत्यर्धांशं तु वा पद्मं तुङ्गं द्व्यंशमथापि वा ॥ ११ ॥
पद्मशैलसुपत्राभा चित्रांशा वेदिकाऽथवा ।
सर्वेषां वेदिकानां तु गलमङ्घ्रिविभूषितम् ॥ १२ ॥
कुड्यस्तम्भसमव्यासान्नीत्रं वा वेदिकाङ्घ्रिका ।
प्ररोपरित(स्तरोपरि)त्वेदीनां वेशनं शृणु सुव्रत ॥ १३ ॥
गर्भभित्तित्रिभागैकमङ्घ्रिवेद्यङ्घ्रिवेशनम् ।
चतुर्भागैकभागं वा पञ्चभागैकरा(मा)भजेत् ॥ १४ ॥
एकांशं रहितं शेषं वेदिकायास्तु विस्तृतम् ।
युगांशं वेदिकाकारं नागरे प्रस्तरोपरि ॥ १५ ॥
द्राविडे वैसरैर्हर्म्यैर्वस्त्वग्रं वेदिकाकृति ।
अथवा वेसराहर्म्यवेदिकाग्रत एव वा ॥ १६ ॥
अनेकाश्रयताश्रे च गलाग्रं वेदिकाश्रया ।
वेदिकालक्षणं प्रोक्तं ततो जालकलक्षणम् ॥ १७ ॥

इति श्रीकाश्यपशिल्पे वेदिकालक्षणो दशमः पटलः ।

अथैकादशः पटलः ।

जालकलक्षणम् ।

अथ वक्ष्ये विशेषेण शृणु जालकलक्षणम् ।
पादवर्गगले चैव जालकस्थानमुच्यते ॥ १ ॥
प्रासादेषु महावास्तु अन्तरालैव मध्यमम् ।
पादात्पदं न कर्तव्यमनेन विधिना बुधः ॥ २ ॥
योजयेद्वेदिकोर्ध्वे तु जालकं तु द्विजोत्तमाः ।
वेदिका जालकार्थं न च्छेद्या सर्वविनाशनम् । ३ ॥
तद्यथा वेदिका जाले कार्यं न च्छेदयेत्तथा ।
द्विदण्डं कन्यसं व्यासं त्रिदण्डं मध्यमं भवेत् ॥ ४ ॥
चतुर्दण्डविशालं तु ह्युत्तमं परिकीर्तितम् ।
विस्तारसदृशोत्सेधमेकदण्डादिवर्धनात् ॥ ५ ॥
विस्तारद्विगुणं वाऽथ तावद्वैजालकोत्तमम् ।
येषु तुङ्गविशाले तु यदिष्टं तु परिग्रहेत् ॥ ६ ॥
स्तम्भव्यासार्धमानं तु घनं व्यासाङ्घ्रिकम्पयोः ।
विस्तारार्था(र्धा)यनं(तं)रा(वा)तच्चिचतुर्थांशमेव वा ॥ ७ ॥
मध्यस्थं च[र] रन्ध्रं च वर्ज्यं जालकमाचरेत् ।
युग्मपादसमायुक्तमयुग्मं कम्पमुच्यते ॥ ८ ॥
गोनेत्रं हस्तिनेत्रं च नन्द्यावर्तं ऋजुक्रियम् ।
पुष्पकर्णं सकर्णं च जालकं षड्विधं भवेत् ॥ ९ ॥
दीर्घाश्रं कण्ठकच्छिद्रं गोनेत्रमिति संज्ञितम् ।
युगांशं कर्णकच्छिद्रं हस्तिनेत्रमुदाहृतम् ॥ १० ॥
पञ्चसूनं तु यच्छिद्रं प्रदक्षिणवशास्कृति ।
नन्द्यावर्तस्य पुष्पाभं नन्द्यावर्तमिति स्मृतम् ॥ ११ ॥
आर्जुकालौ स्तम्भकम्पौ द्वौ जालं तदृजुक्रियम् ।
पुष्पकण्ठं सकर्णाभं नन्द्यावर्तमिवाऽऽकृति ॥ १२ ॥

स्तम्भयोगं कवाटं च भित्तिमध्यबहिःस्थितम् ।
युग्मायुग्मं कवाठं(टं)वा घाटनोद्घाटनक्षमम् ॥ १३ ॥
जालकं तु सभादीनां पदतोर्थे(ऽर्धे)न कल्पयेत् ।
लोहद्रुमफलैर्दिव्यैर्वेष्टकाभित्तिजालकम् ॥ १४ ॥
यत्रोचितं तु यद्द्रव्यं तेन तत्रैव योजयेत् ।
जालकं ह्येवमाख्यातं ततस्तोरणलक्षणम् ॥ १५ ॥

इति काश्यपशिल्पे जालकविधानमेकादशः पटलः ।

अथ द्वादशः पटलः ।

तोरणलक्षणम् ।

अथ वक्ष्ये विशेषेण तोरणानां च लक्षणम् ।
पादोदये दशांशे तु सप्तांशं चरणोदयम् ॥ १ ॥
शेषं त्वनलभागं तु झषमा[ग]मुदाहृतम् ।
नवांशे पादतुङ्गं तु षडंशं चरणोदयम् ॥ २ ॥
शेषं झषोदयं ख्यातमष्टांशे चाङ्घ्रितुङ्गके ।
पञ्चांशं चरणोत्सेधं गुणांशं कम्पतुङ्गकम् ॥ ३ ॥
तुङ्गं वा विपुलं वाऽपि देवभूतरसाङ्घ्रिकम् ।
तोरणस्य तु पादाद्व्योव्यासमेवं चतुर्विधम् ॥ ४ ॥
प्रासादमण्डपादीनां मध्यभागे तु तोरणम् ।
अनेन विधिना विप्र कर्तव्यं कुड्यबाह्यके ॥ ५ ॥
पत्राख्यं तोरणमेकं द्वितीयं करतोरणम् ।
तृतीयं चित्रसंज्ञं तु त्रिविधा तोरणाकृतिः ॥ ६ ॥
अर्धचन्द्रमिवाऽऽकारं पत्रराजिविराजितम् ।
पत्रतोरणमाख्यातं ततो मकरमुच्यते ॥ ७ ॥
पञ्चवक्त्रसमायुक्तं पार्श्वयोर्मकरास्यकम् ।
मध्ये पूरिमसंयुक्तं नानाफललतान्वितम् ॥ ८ ॥

नानालंकारसंयुक्तं वृत्तं मकरतोरणम् ।
तदेव पार्श्वयोर्मध्ये पुरीमस्य द्वयोरपि ॥ ९ ॥
नक्रतुण्डं प्रकर्तव्यं भूतविद्याधरास्तथा ।
सिंहव्यालकहंसाद्यैर्बलाग्रन्मुक्तमादकैः ॥ १० ॥
अन्यैश्च विविधैश्छत्रै रत्नसंघैश्च भूषयेत् ।
चित्रतोरणमेवं स्यात्प्रोच्यते तोरणत्रयम् ॥ ११ ॥
तोरणं चा(णान्य)न्तराऽधस्तात्प्रयोज्यानि विचक्षणैः ।
... . पार्श्वयोर्विकरण्डसमान्वितम् ॥ १२ ॥
बोधिकारहितं यत्तत् स्तम्भं तु गलता स्मृता ।
स्तम्भतोरणवन्मूर्ध्नि कर्तव्यं तोरणद्वयम् ।
एवं तान्त्रिविधं नीत्वा द्विज कुम्भलतोच्यते ॥ १३ ॥

इति काश्यपशिल्पे तोरणकुम्भलता (लक्षणं) द्वादशः पटलः ।

अथ त्रयोदशः पटलः ।

वृत्तस्फाटितलक्षणम् ।

अथ वक्ष्ये विशेषेण वृत्तस्फाटितलक्षणम् ।
षडङ्गुलं समारभ्य द्विद्वयङ्गुलविवर्धनात् ॥ १ ॥
कलाङ्गु(ङ्गु)लावधिर्या(र्धि या)वत् तावद्व्यासं तु षड्विधम् ।
विस्तारार्धं तु तन्नीव्रं द्वात्रिंशद्द्वित्रिभागकम् ॥ २ ॥
वृत्ताकारसमं तच्च तोरणाङ्घ्रितु(व)दायु(य)तम् ।
सकंधरं तदूर्ध्वे तु शुकनासान्वितं तु वा ॥ ३ ॥
कर्णकूटाकृतिं वाऽथ वृत्ताकारं प्रकल्पयेत् ।
स्तम्भोत्सेधयुगांशे तु द्विभागं चरणोदयम् ॥ ४ ॥
प्रस्तरोदयमेकांशं शुकनास्युदयांशकम् ।
तदेव कूटमानं तु तत्तदुक्तवशान्नयेत् ॥ ५ ॥
अथवा तरमंच स्य प्रोक्तमार्गेण वा कुरु ।
वृत्तस्फाटितमेवं हि लतामण्डलमण्डितम् ॥ ६ ॥

स्तम्भाद्यं तोरणं चैव तथा कुम्भलता द्विज ।
वृत्ताख्यं स्फाटितं चैव हारं तारेषु कल्पयेत् ॥ ७ ॥
स्तम्भान्तरेव कर्तव्यं हर्म्यादीनां विशेषतः ॥ ८ ॥

इति काश्यपशिल्पे वृत्तस्फाटितलक्षणं त्रयोदशः पटलः ।

अथ चतुर्दशः पटलः ।

स्तंभतोरणम् ।

अथ वक्ष्ये विशेषेण स्तंभतोरणलक्षणम् ।
पादोच्चं दश्यरा(शधा)भज्य शुद्धद्वारं नवांशकम् ॥ १ ॥
चरणं नवधा भज्य अष्टांशं द्वारमानकम् ।
अथवाऽङ्घ्रिस्तु तुङ्गं तु वसुभागविभाजिते ॥ २ ॥
सप्तमं द्वारमानं तु रसभागविभाजिते ।
सार्धपञ्चांशमूर्ध्वे तु भवंगस्योच(द)यं भवेत् ॥ ३ ॥
पदं गच्छ(तुङ्गोच्चा)मल(ध)स्तात्तु सार्धद्विभागमुच्यते ।
शुद्धद्वारे तारार्धांशं शुद्धद्वारस्य विस्तृतम् ॥ ४ ॥
एकद्वित्रिचतुष्पञ्चषट्सप्ताष्टनवाङ्गुलम् ।
तुङ्गार्धादधिकं हीनं तारमेकोनविंशतिः ॥ ५ ॥
भेदमेवं समाख्यातं द्वारतुङ्गमयं भवेत् ।
सर्वेषामपि हर्म्याणां द्वारं मध्ये तु योजयेत् ॥ ६ ॥
पादविष्कम्भमानं वा सपादं सार्धमेव वा ।
द्वारयोगस्य विस्तारं तस्यार्धं ख(घ)नमुच्यते ॥ ७ ॥
साद्द(ष्ट)सार्धख(घ)नं वाऽथ त्रिपादं वाऽथ तद्घनम् ।
योगतुङ्गं तु वेदांशमेकाग्रांशमथोत्तमम् ॥ ८ ॥
गुणांशमूर्ध्वगं ख्यातं बाह्याब्जक्षेपणान्वितम् ।
बाह्येऽब्जक्षेपणोपेतं भूतारं तदधो भवेत् ॥ ९ ॥
पतङ्गतारयोगस्य तुल्यमब्जविहीनकम् ।
भुवनं च पतङ्गं च मध्यस्थवलयान्वितम् ॥ १० ॥

तास्रजौ वाऽऽयसौ वाऽथ वलयौ कीलपद्धितौ ।
तद्विस्तारत्रिभागैकं शिखायोगप्रवेशितौ ॥ ११ ॥
शैलजं चेद्भुवंगादियोगभूये शिखान्वितौ ।
भुवङ्गपतङ्गयोरग्रौ छिद्रयोर्वेशनान्वितौ ॥ १२ ॥
एवं दृढीकृतौ पश्चाद्योगावस्थानमाचरेत् ।
सुनक्षत्रे शुभे वारे शुभहोरामुहूर्तके ॥ १३ ॥
योगे संस्थापयेद्विप्र शान्तिहोमं परं चरेत् ।
भित्तिव्यासे तु भान्वंशे बाह्यात्पञ्चावसानकम् ॥ १४ ॥
अभ्यन्तरं तु सप्तांशं सीमा योगस्य मध्यमम् ।
तद्बाह्येऽभ्यन्तरं चैव योगव्यासोभयाश्रितम् ॥ १५ ॥
सर्वालंकारसंयुक्त ... ... ।
योगं वा पञ्चषट्सप्तभागे द्वौ तोरणाग्रकम् ॥ १६ ॥
शेषं पादोदयं ख्यातमेवं वै त्रिविधं भवेत् ।
युगाश्रं वसुकोणं वा वृत्तं वा तोरणद्वयम् ॥ १७ ॥
कुम्भमण्डादि[...](संयुक्तं) पोतिकासहितं तथा ।
पोतिकारहितं वाऽथ वीरकाण्डसमन्वितम् ॥ १८ ॥
कुड्यस्तम्भविशालार्धं त्रिपादं वा समं तु वा ।
तोरणाङ्घ्रिविशालं तु प्रोच्यते द्विजसत्तम ॥ १९ ॥
उत्तरं वाजनं साम्र(ब्ज)क्षेपणं क्षुद्रवाजनम् ।
यथा क्रमेण संकल्प्य अनेन विधिना बुध ॥ २० ॥
तोरणाङ्घ्रिविशालं वा त्रिपादं वोत्तरोदयम् ।
तदर्धं वाजनोच्चं तु तस्यार्धं गलनामकम् ॥ २१ ॥
गलार्धक्षेपणं ख्यातं तस्यार्धं क्षुद्रवाजनम् ।
उत्तरं पोतिकोर्ध्वे च वीरकाण्डं तु वा भवेत् ॥ २२ ॥
उत्संधितानताग्रं तु कुर्यान्मकरविष्टरम् ।
तोरणाग्रविशालं तु कुड्यस्तम्भोऽथ आर्वकम् ॥ २३ ॥
कुडचस्तम्भस्य तारान्तव्यासं वा तोरणाग्रकम् ।
स्वाङ्घ्रिवेत्रावसानं वा तस्माद्दण्डाधिकं तु वा ॥ २४ ॥
एवं चतुर्विधं ख्यातं तोरणाग्रविशालकम् ।

कुड्यतोरणमाख्यातं द्वारतोरणमुच्यते ॥ २५ ॥
द्वारतुल्योऽन्तव्यासं तोरणाङ्घ्रीतरं समम्।
उत्तरं वाजनं वाऽब्जक्षेपणं चाष्टमङ्गलम् ॥ २६ ॥
फलकं पञ्चवक्त्राढ्यं प्रागुक्तविधिना कुरु।
वक्त्राख्यं मकराख्यं वा चित्रतोरणमेव वा ॥ २७ ॥
मध्योर्ध्वे शूलसंयुक्तं पार्श्वयोश्च समन्वितम्।
दर्पणं पूर्णकुम्भं च वृषभं युग्मचामरम् ॥ २८ ॥
श्रीवत्सं स्वस्तिकं शङ्खं दीपं देवाष्टमङ्गलम्।
श्रीवत्सं मध्यमे कुर्याच्छेषांशं तस्य पार्श्वयोः ॥ २९ ॥
लोहैर्दारुशिलान्तर्वा कर्तव्यं द्वारतोरणम्।
द्वारतोरणमेवं हि स्तम्भतोरणमुच्यते ॥ ३० ॥
पादोच्चं तु त्रिधा भज्य द्विभागं चरणोदयम्।
पादं सर्वाङ्गसंयुक्तं पोतिकारहितं कुरु ॥ ३१ ॥
उत्तरं वाजनाब्जं च क्षेपणं निम्नवाजनम्।
तदूर्ध्वे च(झ)पकर्णं तु नानापत्रैर्विचित्रितम् ॥ ३२ ॥
तोरणं मकरात्यं(ख्यं)तु मृणाल्याद्वि(ऽन्वि)तकंधरम्।
सर्वालंकारसंयुक्तमेतत्स्यात्स्तम्भतोरणम् ॥ ३३ ॥
पादान्तरे हरायां वा कर्णप्रासादमध्यमे।
शालामध्यान्तराले वा कर्तव्यं सर्वधामसु ॥ ३४ ॥
स्तम्भतोरणमाख्यातं शृणु कुम्भलताविधिम् ॥ ३५ ॥

इति काश्यपशिल्पे स्तम्भतोरणविधिश्चतुर्दशः पटलः।

अथ पञ्चदशः पटलः।

कुम्भस्थललक्षणम्।

स्तम्भमूले तु वेद्यूर्ध्वे पद्मासनं प्रकल्पयेत्।
पादव्यापि समं तुङ्गं सपादं पद्मविस्ततम् ॥ १ ॥

पद्मोर्ध्वं वसुधा भज्य कम्पमेकांशमेव वा ।
अथो पद्मं गुणांशं तु एकांशं गलमुच्यते ॥ २ ॥
ऊर्ध्वमन्त्राद्विभागे तु कम्पमेकेन कारयेत् ।
तदूर्ध्वे कुम्भतुङ्गं तु पद्मस्योच्चं समन्वियात् ॥ ३ ॥
तत्तुङ्गं द्विगुणं कुम्भव्यासमित्यभिधीयते ।
कुम्भास्ये स्तम्भनिर्यूहं वलिमण्डलसंयुतम् ॥ ४ ॥
कुम्भमण्डादिसंयुक्तं वीरकाण्डविहीनकम् ।
फलकोपरि पद्मं तु कुम्भमानेन कल्पयेत् ॥ ५ ॥
कुम्भकुम्भलता ह्येता ह्यन्यथा वक्ष्यते पुनः ।
तदेवोत्संधिकोर्ध्वे तु वीरकाण्डसमन्वितम् ॥ ६ ॥
पोतिकारहितं यत्नात्स्तम्भकुम्भलता स्मृता ।
स्तम्भतोरणवन्मूर्ध्नि कर्तव्यं तोरणालयम् ॥ ७ ॥
एवं त्रिविधं चित्वा तूच्यते लुम्भलता द्विज ॥ ८ ॥

इति काश्यपशिल्पे कुम्भस्थललक्षणं पञ्चदशः पटलः ।

अथ षोडशः पटलः ।

वृत्तस्फुटितम् ।

अथ वक्ष्ये विशेषेण वृत्तस्फुटितलक्षणम् ।
षडङ्गुलं समारभ्य द्विद्व्यङ्गुलविवर्धनात् ॥ १ ॥
कलाङ्गुलविधिर्या(र्धि या)वत्तावद्व्यासं तु षड्विधम् ।
विस्तारार्धं तु तन्नीत्रं द्वित्र्यांशं च भागिकम् ॥ २ ॥
वृत्ताकारसमं चान्तस्तोरणाङ्घ्रिवदायतम् ।
कन्धरं तु तदूर्ध्वे तु क्षू(शू)करास्यान्वितं तु वा ॥ ३ ॥
कर्णकूटाकृतिर्वाऽथ वृत्ताकारं प्रकल्पयेत् ।
स्तम्भोत्सेधयुगांशे तु द्विभागं चरणोदयम् ॥ ४ ॥
प्रस्तरोदयमेकांशं शुकनास्युदयांशकम् ।
तदेव कूटमानं तु तत्तदुक्तवशान्नयेत् ॥ ५ ॥

अथवा तरमञ्चस्य मोक्तमार्गेण वा कुरु ।
वृत्तस्फुटितमेवं हि लतामण्डलमण्डितम् ॥ ६ ॥
स्तम्भाख्यतोरणं चैव तथा कुम्भलता द्विज ।
वृत्ताख्यं स्फुटितं चैव हारं तारेषु कल्पयेत् ॥ ७ ॥
स्तम्भान्तरेव कर्तव्यं हर्म्यादीनां विशेषतः ॥ ८ ॥

इति काश्यपशिल्पे वृत्तस्फुटितलक्षणं षोडशः पटलः ।

अथ सप्तदशः पटलः ।

द्वारविन्यासः ।

अथ वक्ष्ये विशेषेण द्वारविन्यासलक्षणम् ।
पादोच्चं दशधा भज्य शुद्धद्वारनवांशकम् ॥ १ ॥
चरणांशनावाङ्घ्रे तु तुङ्गं तु वसुभाजिते ।
सप्तांशं द्वारमानं तु रसभागविभाजिते ॥ २ ॥
सार्धहन्यांशदू(मू)र्ध्वे तु भवङ्गस्योच्छ्रयं भवेत् ।
स्तम्भोगश्च(ल)मधस्तात्तु सार्धद्विभागमुच्यते ॥ ३ ॥
शुद्धद्वारे तु[तु]ङ्गार्धं शुद्धद्वारस्य विस्तृतम् ।
एकद्वित्रिचतुष्पञ्चषट्सप्ताष्टनवाङ्गुलम् ॥ ४ ॥
तुङ्गार्धादधिकं हीनं तारमेकोनविंशतिः ।
भेदमेवं समाख्यातं द्वारतुङ्गं त्रिधा भवेत् ॥ ५ ॥
सर्वेषामपि हर्म्याणां द्वारमध्ये तु योजयेत् ।
पादविष्कम्भमानं वा सपादं सार्धमेव वा ॥ ६ ॥
द्वारयोगस्य विस्तारं तस्यार्धं घनमुच्यते ।
साष्टसार्धघनं वाऽथ त्रिपादं वाऽथ तद्घनम् ॥ ७ ॥
योगतुङ्गं तु वेदांशे त्वेकांशाश्मयोगतः ।
गुणांशादूर्ध्वगं ख्यातं बाह्याब्जक्षेपणान्वितम् ॥ ८ ॥
बाह्याब्जक्षेपणोपेतं भुवहातंचयो भवेत् ।
पतङ्गतारयोगस्य तुल्याब्जं च विहीनकम् ॥ ९ ॥

भुजङ्गं च पतङ्गं च मध्यस्थवलयान्वितम् ।
ताम्रजौ वाऽऽयसौ वाऽथ वलयौ कीलबन्धितौ ॥ १० ॥
तद्विस्तारत्रिभागैकं शिखायोगप्रवेशिकौ ।
शैलजं चेक्षुवङ्गादि योगाभूये शिखान्वितौ ॥ ११ ॥
भुवङ्गपतयोरश्रौ छिद्रयोर्वेशनान्वितौ ।
एवं दृढीकृतौ पश्चाद्योगावस्थानमाचरेत् ॥ १२ ॥
सुनक्षत्रे शुभे वारे शुभहोरामुहूर्तके ।
योगे संस्थापयेद्विप्र शान्तिहोमपुरःसरम् ॥ १३ ॥
भित्तिव्यासे तु भान्वंशे बाह्यालयं चा(त्पश्चा)वसानकम् ।
अभ्यन्तरं तु सप्तांशं सीमायोगस्य मध्यमम् ॥ १४ ॥
वि(त)द्बाह्येऽभ्यन्तरं चैव योगव्यासोभयाश्रितम् ।
सर्वालंकारसंयुक्तं योगसाध्य(सीमा)दृढीकृतम् ॥ १५ ॥
दक्षिणे तु कवाटे तु योजयेद्द्वारपट्टिकाम् ।
त्रिचतुष्पञ्चमात्रं वा द्वारपट्टिकविस्तृतम् ॥ १६ ॥
तत्त्रिभागैकभागं तु तस्य नीव्रमुदाहृतम् ।
तन्नीव्राद्द्विगुणं ख्यातं नीव्रं वैतत्कवाटयोः ॥ १७ ॥
नीव्रभायां च मध्ये तु द्वारपट्टिकपार्श्वयोः ।
लोहजं वलयोपेतं एतानिकीलबन्धनम् ॥ १८ ॥
लोहजं दारुजं वाऽथ बाह्याभ्यन्तरगं तथा ।
तासां त्रिमङ्गलं तात्रं(नीव्रं)ताराधंघनसंयुतम् ॥ १९ ॥
बद्ध्वा कवाटे योगौद्वौ दारुलोहैर्दृढीकृतम् ।
अर्गलादिसमोपेतं घटनोद्घाटनक्षमम् ॥ २० ॥
परेषां घटयन्तत्रमध्यसत्त्व विमाचरेत् ।
प्रासादे मण्डपे चैव गोपुरे चैवमाचरेत् ॥ २१ ॥
द्वारमेवं समाख्यातं कम्पद्वारमय(तः)शृणु ॥ २२ ॥

इति काश्यपशिल्पे द्वारविन्यासलक्षणं सप्तदशः पटलः ॥

अथाष्टादशः पटलः ।

कम्पद्वारलक्षणम् ।

अथ वक्ष्ये विशेषेण कम्पद्वारविधिं परम् ।
प्रासादमण्डपादीनां चतुर्दिक्षु विदिक्षु वा ॥ १ ॥
तयोर्मध्यान्तराले वा व्योमाभीष्टं तु यत्र वै ।
तत्रैव कल्पयेत्सम्यक्कम्पद्वारं द्विजोत्तम ॥ २ ॥
वस्त्रद्वीतकृतं पत्तिव्यासयुक्तं विशालकम् ।
स्थलादुत्तरसीमान्तं कम्पद्वारोदयं भवेत् ॥ ३ ॥
भुवङ्गं च पतङ्गं च योगं प्रागुत्तनं(त्कर्कं)घनम् ।
कृत्वा दृढीकृतं बद्ध्वा योजयेदन्तरा पुरा ॥ ४ ॥
योगव्यासघनं दीर्घं य(र्घमा)यामाङ्घ्रिस्त(ङ्घ्रि त)था कुरु ।
मूलाग्रयोजिकोपेतं तरङ्गाङ्घ्रि प्रकल्पयेत् ॥ ५ ॥
भुवङ्गं च पतङ्गं च छिद्रे युञ्ज्याद्दृढीकृतम् ।
चतुष्षडष्टसंख्यं वा दश द्वादश एव वा ॥ ६ ॥
मनुषोडशसंख्या वा कल्पयेदन्तराङ्घ्रिया ।
अन्तराद्यन्तरा प्रत्यग्गमागमाक्षमं विना ॥ ७ ॥
अन्तराङ्घ्रीन्प्रयुञ्जीयात्स्थापयेद्द्वारयोगवत् ।
योजयेत्तु कवाटादि योमा(व्योमे)प्रत्येकमेव तु ॥ ८ ॥
कवाटे द्विव्योमग्रासात्रिव्योमग्रास एव वा ।
कल्पयेत्सुदृढं द्वारं त्वचलं हस्तिनाऽपि वा ॥ ९ ॥
कम्पद्वारं समाख्यातं प्रस्तरं तु ततः शृणु ॥ १० ॥
इति काश्यपशिल्पे कम्पद्वारलक्षणमष्टादशः पटलः ।

अथैकोनविंशः पटलः ।

प्रस्तरलक्षणम् ।

अथ वक्ष्ये विशेषेण प्रस्तरस्य तु लक्षणम् ।
स्तम्भार्धमङ्घ्रमानं तु आर्तो(अर्धो)त्सेधांशमेव वा ॥ १ ॥

तदुच्चक्येत्र(स्यैक)विंशांशे कृत्वा गुणांशमुत्तमम् ।
वाजनक्ये(स्यै)कभागेन भूतमालोन्नतं त्रिभिः ॥ २ ॥
भूतमालोपरिष्टात्तु वाजनक्ये(स्यै)कभागया ॥
सप्तांशं तु कपोतोच्चमालिङ्गस्यैकभागया ॥ ३ ॥
अंशेनान्तरितं कुर्यात्प्रत्युत्सेधं गुणांशकम् ।
वाजनत्येक(स्यै)कभागेन कुर्याद्वै चान्यभेदतः ॥ ४ ॥
तुङ्गमेकोनविंशांशं कृत्वोत्तारात्रि(त्रि)भागया ।
भागेन वाजनं कुर्यादभ्यंशे वलभी भवेत् ॥ ५ ॥
वाजनत्ये(स्यै)कभागेन कपोतोच्चं रसांशकम् ।
आलिङ्गमंशमंशेनान्तरितं तु प्रकल्पयेत् ॥ ६ ॥
प्रत्युत्सेधद्विभागेन वाजनत्ये(स्यै)कभागिना ।
उत्सेधश्चैवमाख्यातस्त्वङ्गजातमथोच्यते ॥ ७ ॥
स्तम्भात्तु पोतिकानीव्रं बोधिकादुत्तरं तथा ।
वाजनस्य तु निष्क्रान्तमुत्तरं द्वा(वा)जनोन्नतम् ॥ ८ ॥
वाजनादुभीनीव्रं वलभीतुङ्गसदृशम् ।
त्रिपादं वा तदर्धं वा प्राग्वाजनातिविस्तृतम् ॥ ९ ॥
वाजनानां कपोतस्य नीव्रं हो(र्यो)मसमानकम् ।
उपानसीवसानं वा जगदन्तमथापि वा ॥ १० ॥
वाजनादर्धदण्डं वा दण्डं सार्धद्विदण्डकम् ।
वाजनात्तु कपोत्तस्य नीव्रं चालम्बनं समम् ॥ ११ ॥
कपोतं गोपानसहितं गोपानरहितं तु वा ।
पादवाह्यसमं प्रोक्तं कुलिङ्गप्रतिरुच्यते ॥ १२ ॥
आलिङ्गान्तरितं वेशं नीव्रं चोत्सेधसदृशम् ।
वाजनोश्च(च्च)समं प्रोक्तं वाजनस्य तु निर्गमम् ॥ १३
दण्डत्रिपादमर्धं वा चोत्तराग्रस्य नीव्रकम् ।
उत्तरस्यानुकूलं तु वाजने नीव्रवेशनम् ॥ १४ ॥
वलभीवृतसं(हं)साद्यैर्भूषयेदुत्तरोपरि ।
नानापत्रलताद्यैस्तु कपोतो(तं)कर्णपालिकम् ॥ १५ ॥

प्रत्यग्रमकरीवन्यप्रतिसिंहादिभूषितम् ।
एवं प्रस्तरवर्गं तु प्रोच्यते तद्द्विजोत्तम ॥ १६ ॥

इति काश्यपशिल्पे प्रस्तरलक्षणमेकोनविंशः पटलः ।

अथ विंशः पटलः ।

गलभूषणम् ।

अथ वक्ष्ये विशेषेण गलभूषणलक्षणम् ।
ऊर्ध्वभामोश्च(गोच्च)तुङ्गं तु गलमानमुदाहृतम् ॥ १ ॥
आर्तो(अर्धो)त्सेधांशमानं वा गलमानमुदाहृतम् ।
तदुच्चत्रिचतुष्पञ्च शेषं वा वेदिकोदयम् ॥ २ ॥
शेषं गलोदयं ख्यातं तच्छेषं गलोदयम् ।
वेदिकायास्तु विस्तारं चतुष्पञ्चषडंशके ॥ ३ ॥
त्रिचतुष्पञ्चभागं तु गलव्यासं यथाक्रमम् ।
अङ्घ्रेर्वेध्यङ्घ्रिवेशं स्यात्तद्वेध्यं गलवेशनम् ॥ ४ ॥
त्रिपादं वा तदर्धं वा वेद्य(ध्य)ङ्घ्रेर्गलवेशनम् ।
एवं त्वनेकभेदेषु कर्तुरिच्छावशान्नयेत् ॥ ५ ॥
वेदाश्रं नागरे कण्ठं वस्वश्रं द्राविडे गलम् ।
वृत्तं तु वेसरे हर्म्ये गलमानकुलं नयेत् ॥ ६ ॥
दिशि भद्रसमायुक्तं नासिकानकुलाङ्घ्रिकम् ।
भानुद्व्यंशे गलोत्सेधैः कलांशं तु गलोदयम् ॥ ७ ॥
उत्तरोच्चं गुणांशं तु वाजनं गलभागया ।
आद्व्यंशं बहुभिर्मानं व्योमांशं वाजनोदयम् ॥ ८ ॥
उत्तरार्धगलान्तीत्रं वाजनादीनि पूर्ववत् ।
अथवा भानुभागे तु गलोदयमुदाहृतम् ॥ ९ ॥
उत्तरोच्चं गुणांशं तु शिवांशं वाजनोदयम् ।
तदर्धे मुष्टिबन्धांश्च मध्यध्यांशमुदाहृतम् ॥ १० ॥

मृणालयुच्चं गुणांशं तु एकांशं पट्टिका भवेत् ।
सार्धांशं दण्डिकोच्चं तु व्योमांशं वर्णपट्टिका ॥ ११ ॥
गोपानं कल्पयेदूर्ध्वं उपारोहणमेव वा ।
वाजनादीनि निष्क्रान्तं तत्तदुच्चसमं भवेत् ॥ १२ ॥
एवं गलोन्नतव्यासम(सं सा)लंकारं च कीर्तितम् ॥ १३ ॥

इति काश्यपशिल्पे गलविधानं विंशः पटलः ।

अथैकविंशः पटलः ।

शिखरलक्षणम् ।

अथ वक्ष्ये विशेषेण शिखरस्य तु लक्षणम् ।
ऊर्ध्वभूस्तम्भतुङ्गस्य सदृशं शिखरोदयम् ॥ १ ॥
आर्तो(अर्धो)त्सेधांशमानं वा तुङ्गं वै शिखरस्य तु ।
यदि विस्तारतुल्यं वा शिखरे ग्रो(वो)तनीव्रकम् ॥ २ ॥
वलभीवाजनानीव्रं दण्डं वाध्याध्य(ऽध्यर्ध)एव वा ।
द्विदण्डंव....नीव्रं चाऽऽलम्बनं समम् ॥ ३ ॥
तन्नीव्रसदृशं तुङ्गं कपोतं वलभीजनात् ।
शिरस्तारं कपोतोर्ध्वं वलभीवाजनैः समम् ॥ ४ ॥
शिखरे मध्यविस्तारं कम्पो(म्प)निष्क्रान्तवा(स)दृशम् ।
समं त्रिपादमर्धं वा तारमेवं चतुर्विधम् ॥ ५ ॥
तत्र तारं च पञ्चांशे सं(त्र्यं)शं फलिकविस्तृतम् ।
शिखरे वलिकस्थानं भूतांशेषु शिरोदयम् ॥ ६ ॥
वेदभागावसाने तु फलिकामण्डलाकृतिम् ।
त्रिचतुष्पञ्चमात्रं वा वलिकं मण्डलं तथा ॥ ७ ॥
तत्तारे तु चतुर्थांशे तर्ज(र्शेऽन्तर्म)ण्डलघनं भवेत् ।
युग्मं वा युग्मसंख्या वा परितः कल्पयेत्समम् ॥ ८ ॥
वलिकानामधश्चोर्ध्वे वेत्रे तदध(स्यार्ध)मानतः ।
वालिकव्यासभूतांशे युग्मांशं पद्मविस्तृतम् ॥ ९ ॥

शिखरस्य तु मानान्तं पद्मतुङ्गमुदाहृतम् ।
पद्मनारत्रिभागैकं कुम्भस्याधोऽवलग्नकम् ॥ १० ॥
वलग्नस्य त्रिभागैकं कुम्भस्योपरि कन्धरम् ।
कन्धरं त्रिगुणं पालि तत्त्रिभागे तु कूश्मलम् ॥ ११ ॥
पालिनालविशालं तु कंधरादिषु बृंहितम् ।
पलिकान्तं शिरोमध्यादानुपूर्व्यं कृशं कुरु ॥ १२ ॥
मध्याद्वाजनतुलयान्तं क्रमेण कृशतां कुरु ।
तस्मात्कपोतनीव्रान्तं क्रमेणैव बृहद्घनम् ॥ १३ ॥
शिखरस्य तु तुङ्गार्धे पद्मार्धे स्तूपि तुङ्गकम् ।
द्वाविंशति भवेदुच्चं पद्मंमन्यन्ध(द्मप्रमध्यर्ध)भागया ॥ १४ ॥
कम्पमर्धांशमित्युक्तं गलमर्धांशमानतः ।
तत्समं चोर्ध्वकम्पं तु पद्ममंशेन कल्पयेत् ॥ १५ ॥
भूतभागं घटोत्सेधं कम्पमर्धांशमानतः ।
पद्ममंशेन कर्तव्यं कम्पमध्यांशमानतः ॥ १६ ॥
पञ्चांशं पालिकानां तु द्व्यंशं कम्पं तु मु(ह्यु)च्यते ।
पद्ममंशेन कर्तव्यं पालिकोच्चं तु भागया ॥ १७ ॥
अर्धेन पद्ममर्धेन पद्मशेषं तु कूश्मक(ल)म् ।
शिखराकृतिवत्कुम्भं फलिकाकूश्मलं तथा ॥ १८ ॥
नागरे चतुरश्रं तद्वस्वश्रं द्राविडे शिरः ।
वृत्तं वेसरहर्म्ये तु शिरसो वर्तनं क्रमात् ॥ १९ ॥
नानाप(त्रि)लताभिस्तु शिखरं तु सुभूषयेत् ।
लक्षणं शिखरस्यैवं नासिकालक्षणं शृणु ॥ २० ॥

इति कश्यपशिल्पे शिखरलक्षणमेकविंशः पटलः ।

अथ द्वाविंशः पटलः ।

नासिकालक्षणम् ।

अथ वक्ष्ये विशेषेण नासिकालक्षणं परम् ।
ललाटनासिकाख्यातं शिखरे तारसद्दशम् ॥ १ ॥

शिखरस्य तु विस्तारं त्रिचतुष्पञ्चभागया ।
क्रमान्नासाविशालांशमुत्तमाधममध्यया ॥ २ ॥
महानासी तु विख्याता त्रिविधा त्र्य(सा)प्रकीर्तिता ।
समं त्रिपादमर्धं वा शिखरे नासिनीत्रकम् ॥ ३ ॥
तत्तारत्रिचतुर्थांशहीनं शेषोदयं भवेत् ।
नासिकातुङ्गमाख्यातं तत्त्र(द)र्धोच्चमथापि वा ॥ ४ ॥
शक्तिध्वजतदूर्ध्वेन असितुङ्गार्धं एव वा ।
त्रिपादं वा त्रिभागैकं भागं वाऽथ तदुन्नतम् ॥ ५ ॥
तच्छक्तिध्वजतुङ्गं तु गुणभागविभाजिते ।
द्विभागं किंनरीवृत्तं तच्छेषं गलमानकम् ॥ ६ ॥
दण्डं तद्गलसारं स्याद्द्विगुणं किंनरीमुखम् ।
शक्तिध्वजोपरिष्टं तु पत्रं वाश्वससूकलम् ॥ ७ ॥
किंनरीवक्त्रतुङ्गं स्यात्समं शूलोदयं भवेत् ।
पत्रं चोक्तेन मानेन तथा सौन्दर्यमाचरेत् ॥ ८ ॥
विस्तारमुखपट्टयस्तु दण्डं वाक्यर्थं (नास्यर्धं) एव वा ।
वल्लिमण्डलछत्राद्यैर्भूषयेमुन्खपट्टिकाम् ॥ ९ ॥
मुखपट्टयवशेषान्तं तद्वा गाढमुदाहृतम् ।
शतस्थिततपट्टया(ट्टी)भ्यां त्रिनालयप्रतिभूषितम् ॥ १० ॥
शूलाभं वा स्थलाभं वा सव्यालं वा सनाटकम् ।
मालिकाकूटकोष्ठादिमण्डितं वा विमानयेत् ॥ ११ ॥
चित्रचित्राख्यमकरैस्तोरणाख्यमथापि वा ।
तोरणाभ्यन्तरे लक्ष्मीः साभिषेकाम्बुनासिका ॥ १२ ॥
नानाविधैस्तथाऽन्यैर्वा नासिकार्धं तु मण्डयेत् ।
सभद्रं तु महानासिपादं सर्वाङ्गसंयुक्तम् ॥ १३ ॥
उत्तरं वाजनाब्जं च क्षेपणं नासिका तथा ।
कल्पयित्वा विशेषेण कण्ठो ता(ण्ठस्ता)रादिमानतः ॥ १४ ॥
ऊर्ध्वस्तम्भविशालं वा विशालं चाऽर्ध एव वा ।
नासिकास्तम्भविस्तारं कर्णोच्चं तु तदुन्नतम् ॥ १५ ॥
स्त्रस्त्रश्रं वाऽथ वृत्तं वा युगाश्रं वा तदाकृति ।
नासिकायास्तु विस्तारं द्विदण्डं वा त्रिदण्डकम् ॥ १६ ॥

हितं शेषविशालं स्यान्नास्याङ्घ्रि वाह्यसीमकम् ।
नासिकाङ्घ्रिद्वये मध्ये तन्मूर्तिस्थापनं कुरु ॥ १७ ॥
महानासमिदं प्रोक्तं क्षुद्रनासविधिं शृणु ।
सार्धदण्डं द्विदण्डं वा त्रिदण्डं वाऽथ विस्तृतम् ॥ १८ ॥
तत्तारत्रिचतुर्थांशं हीनं शेषोदयं भवेत् ।
कपोतालम्बनात्क्षुद्रनागोच्चं तु स कल्पयेत् ॥ १९ ॥
प्रतिवाजनसीमान्तं तस्य शक्तिध्वजोन्नतम् ।
तदुच्चं तु त्रिधा भज्य एकांशं कण्ठमानकम् ॥ २० ॥
शेषं किंनरीवक्त्राढ्यं तारं युक्तिवशान्नयेत् ।
नासितारार्धगाढं स्याद्गाढार्धमुखपट्टिका ॥ २१ ॥
व्यासं तालादिभिर्भूष्य नानालंकारसंयुतम् ।
पादं प्रतिकपोतेषु कल्पयेत्स्वस्तिकाकृतिम् ॥ २२ ॥
मध्ये च कूटशालानां पञ्जरोचाल्पनासिकम् ।
कल्पयेत्तु विशेषेण शिखरे भद्रनासिकम् ॥ २३ ॥
शालाग्रयोस्तु कर्तव्या ललाटाख्या तु नासिका ॥ २४ ॥
नासिकालक्षणं प्रोक्तं ततः प्रासादमानकम् ॥ २५ ॥

इति काश्यपशिल्पे नासिकालक्षणं द्वाविंशः पटलः ।

अथ त्रयोविंशः पटलः ।

प्रासादमानम् ।

अथ वक्ष्ये विशेषेण प्रासाद(दे)मानलक्षणम् ।
प्रासादः सदनं सद्म हर्म्य(मर्म)धान्मा(म) निकेतनम् ॥ १ ॥
मन्दिरं भवनं वासो गेहं दिव्यविमानकम् ।
आश्रयं चाऽऽस्पदं चैव आधारं च क्रमेण तु ॥ २ ॥
आधारप्रतिमि(धि)ष्ण्यं च हर्म्यपर्यायवाचकाः ।
तस्मादत्र परो नास्ति परिमाणं समुच्यते ॥ ३ ॥

यवाष्टौ सधरेण स्याद्धरेवेष्टकपिंपि च ।
पिशुनामष्टकं प्रोक्तं केशानाग्रं तु संज्ञिका ॥ ४ ॥
बालानां मूर्ध्नि केशः स्यादग्रं तस्योपमानकम् ।
तत्केशाग्रं च सायं यल्लक्षमाणमुदाहृतम् ॥ ५ ॥
सप्तसंख्ययवं तारं मध्यमङ्गुलमुच्यते ।
काराग्राग्रान्धमाख्यातं षट्संख्यं यवविस्तरम् ॥ ६ ॥
शाल्या वामचतुष्कं तु उत्तमाङ्गुलिसंज्ञकम् ।
शाल्यायत्रिगुणं मानमधमं तदुदाहृतम् ॥ ७ ॥
श्वेतशाली महाशाली रक्तशाली तथैव च ।
सौगन्धी हेमशाली च शाली पञ्चविधा स्मृता ॥ ८ ॥
रक्तशाल्यायतं तेषु अङ्गुलार्धं तु संग्रहे ।
एवं तु षाड्विधं प्रोक्तं मानाङ्गुलं द्विजोत्तम ॥ ९ ॥
चन्द्रजीवशिवांशं च व्योममेकाङ्गुलाख्यकम् ।
वृक्षपक्षाश्विनी चैव द्वितीयाङ्गुलसंज्ञकम् ॥ १० ॥
कालं चानलरुद्राक्षशूलं चालेखनं गुणकम् ।
तृतीयं गुणसंज्ञाकं वेदाब्धी युगकोलकम् ॥ ११ ॥
चत्वा(तु)रङ्गुलसंज्ञस्ते बाणभूतेन्द्रियास्तृतम् ।
पञ्चाङ्गुलस्यसंज्ञीका................ ॥ १२ ॥
सारं चारमकं चैवर्तुकौशिकषडङ्गुलम् ।
पातालं ऋषिधातं वा................. ॥ १३ ॥
मात्रे लेकं स्मरं चैव सप्ताङ्गुलविधानतः ।
हस्तिपर्वतमानं च वसवो मूर्तयस्तथा ॥ १४ ॥
अष्टाङ्गुलस्य संज्ञाः स्युः शक्तिद्वारगृहस्य वा ।
सूभानन्तघनं ताग्रं द्विजाश्चैव नवाङ्गुला ॥ १५ ॥
नाडिकाष्टायुतं धर्मं दशाङ्गुलस्य संज्ञिता ।
कंशातं चैवरोरुद्रमेकादशाङ्गुलाख्यया ॥ १६ ॥
अर्कं भास्क[र]भानुश्च (नू च)द्वादशाङ्गुलसंज्ञितम् ।
चन्द्रादित्यशिवांशं च त्रयोदशाङ्गुला स्तृ(स्मृ)ता ॥ १७ ॥
पक्ष्यास्यैकतिथि(श्च तिथय)श्चैव पञ्चदशाङ्गुलास्तृ(स्मृ)ता ।
कलामूर्तिद्वयं चैव षोडशाङ्गुलसंज्ञितम् ॥ १८ ॥

पञ्चविंशतिस्त्रिंशच्च चत्वारिंशत्तथैव च ।
पञ्चाशत्षष्टिसप्तत्या अशीतिर्नवतिः शतम् ॥ १९ ॥
प्रत्ययस्त्रीषु पञ्चाशज्जगतीसुगतिस्तथा ।
सत्वरिश्च सशक्तश्च तुष्टिः पुष्टिर्धृतिस्तथा ॥२० ॥
सुधि::श्च दशाद्यादि शतानामभिधानकम् ।
एकादशं शतं चैव सहस्रमयुतं तथा ॥ २१ ॥
नियुतं प्रयुतं कोटिरर्बुदं ब्रूत खर्वटम् ।
निखर्वं शङ्खं पद्मं च समुद्रं मध्यमन्तरम् ॥ २२ ॥
आद्यं परं परार्धं च दशवृद्ध्या प्रकीर्तिताः ।
श्रेष्ठं मात्रान्तरैः (रं) स्तम्भ(म्भानां) द्वादशाङ्गुलं भवेत् ॥ २३ ॥
भानुद्वयाङ्गुलं कृष्णं हस्तमित्युच्यते बुधैः ।
श्रेष्ठमध्यान्तरैर्मात्रैः कल्प्यहस्तं तथोदितम् ॥ २४ ॥
तरुचतुष्कं भवेद्दण्डं तेन वस्त्राणि मापयेत् ।
पञ्चविंशतिमात्रं स्यात्प्राजापत्यं करं बुधः ॥ २५ ॥
षड्विंशतिर्धनुर्मुष्टिः सप्तविंशद्धनुर्ग्रहम् ।
अष्टाविंशाङ्गुलं प्राच्यं वैदेहं नवविंशतिः ॥ २६ ॥
वैवेलया(पुल्यं)त्रिंशदङ्गुल्यमेकत्रिंशत्प्रकीर्णकम् ।
एवमष्टविधं हस्तं प्रत्येकं द्विजसत्तम ॥ २७ ॥
अधमं मध्यमोत्कृष्टं भेदेनैव रविद्वयम् ।
धनुर्ग्रहं प्रकीर्णाढ्यं द्विजानां गृहमारभेत् ॥ २८ ॥
वैपुल्यं धनुर्मुष्टिभ्यां क्षत्रियाणां म(गृ)हे कुरु ।
प्राजापत्यं करं चैव शूद्रजात्या गृहे भवेत् ॥ २९ ॥
अधिकं जात्यकं हस्तं हीनानां तु विवर्जयेत् ।
हीनाधिकारविप्राणामाधिकं च शुभावहम् ॥ ३० ॥
सर्वेषामुदितं हस्तमेवं सद्मनि पूजितम् ।
अन्यं च सर्वदेवानां योग्यं सद्म विभाजयेत् ॥ ३१ ॥
अधिकं कृष्णहस्तं तु सर्वजात्यर्हकं भवेत ।
यानादिशयनान्तं च कृष्णहस्तेन मापयेत् ॥ ३२ ॥
आरामोद्यानकादीनि प्राजापत्यकरेण तु ।
धनुर्मुष्टिकया चैव ग्रामादि यो(बा)स्तु मापयेत् ॥ ३३ ॥

धनुर्ग्रहेण वाप्यादि नद्यग्रा(ग्गुत्रा)नं च मापयेत् ।
अथवा कृष्णहस्तेन सर्ववास्तुनि वा द्विज ॥ ३४ ॥

इति काश्यपे प्रासादमानलक्षणं त्रयोविंशः पटलः ।

अथ चतुर्विंशः पटलः ।

मानसूत्रादयः ।

अथ वक्ष्ये विशेषेण मानसूत्रस्य लक्षणम् ।
त्रिचतुर्हस्तमारभ्य द्विद्विहस्तविवर्धनात् ॥ १ ॥
नवपङ्क्तिकरान्तं तु आस्तेनर्ककर(हस्तेनार्कक)रं भवेत् ।
एवमष्टविधं मानं युग्मायुग्मं चतुश्चतुः ॥ २ ॥
पञ्चषड्ढस्तमारभ्य द्विद्विहस्तविवर्धनात् ।
तिथिद्विरष्टकारान्तमाभासं त्रितलस्य तु ॥ ३ ॥
गृह्यधर्मकराद्यावत्सप्ताष्टाधिकतः क्रयः(कराः) ।
चतुष्पञ्चतलं वाऽथ युग्मायुग्मं च ते दश ॥ ४ ॥
विस्तारं सप्तषट्पञ्चभागं कृत्वा द्विजोत्तम ।
रसभूतयुगांशं तु विस्ताराद्रोपयेत्क्रमात् ॥ ५ ॥
विस्ताराद्विगुणं चैव तस्मादष्टांशमाधिकम् ।
पञ्चायाथर्दितं तुङ्गमाभासे सदने द्विज ॥ ६ ॥
शान्तिकं पौष्टिकं चैव जयतं चाद्भुतं तथा ।
सर्वकामिकमित्येते अभिधानं यथाक्रमम् ॥ ७ ॥
हस्तद्वैधप्रवृत्त्याऽ(द्ध्याऽ)थ व्यासात्संपूर्णमाचरेत् ।
आभासहर्म्यमाख्यातं विकल्पमधुना शृणु ॥ ८ ॥
नवपङ्क्तिकरात्पञ्चषट्पञ्चाशत्करांशकम् ।
द्विद्विहस्तविवृद्ध्या तु चतुर्विंशतिसंख्यया ॥ ९ ॥
पञ्चभूमिं समारभ्य यावदर्कतलान्तकम् ।
अधमं मध्यमोत्कृष्टं विकल्पं च यथाक्रमम् ॥ १० ॥

षट्त्रिंशद्धस्तविस्तारे सप्तपञ्चाशदुच्छ्रये ।
त्रयोदशतलं कुर्यान्मम प्रीतिकरं भवेत् ॥ ११ ॥
विस्तारे सप्तपञ्चांशं नवभिर्हस्तमञ्चत(क)म् ।
तलं षोडशभिर्युक्तं शिवहर्म्यं शिवप्रियम् ॥ १२ ॥
एवं विकल्पमाख्यातं छि(छ)न्दमार्गमथो शृणु ।
त्रिचतुर्दशहस्तादि द्विद्विहस्तविवर्धनात् ॥ १३ ॥
पञ्चषट्षष्टिहस्तान्तं व्यासे वै सप्तविंशतिः ।
वेदभूमिं समारभ्य भानुभूमि(म्य)वसानतु(क)म् ॥ १४ ॥
अधमं मध्यमोत्कृष्टं मानं वेदतलं प्रति ।
सप्ताष्टादशहस्तादि त्रित्रिहस्तविवर्धनात् ॥ १५ ॥
पञ्चषण्णवतिर्यावदुच्चं प्रागिव संख्यया ।
अधमं मध्यमोत्कृष्टं तुङ्गभेदतलं प्रति ॥ १६ ॥
छिन्दमेवंतलाख्यातं जातिहर्म्यधमं(मथो) शृणु ।
सप्ताष्टादशहस्तादि द्विद्विहस्तविवर्धनात् ॥ १७ ॥
सप्ताशीतीति हस्तान्तं सप्तविंशतिसंख्यया ।
चतुर्भूमिं समारभ्य यावदर्कतलं प्रति ॥ १८ ॥
तावद्विस्तारमाख्यातमुत्सेधं शृणु संव्रतः(सुव्रत) ।
त्रिसप्तत्रिंशद्धस्तादित्रित्रिहस्तविवर्धनात् ॥ १९ ॥
यावदाशतहस्तान्तमुच्चं प्रागिव संख्यया ।
अधमं मध्यमोत्कृष्टं व्यासोच्चं च क्रमोदितम् ॥ २० ॥
एवं जातिविमानं तु सप्तविंशतिधोदितम् ।
जातिछन्दविकल्पं च आभासास्ते द्विजोत्तम ॥ २१ ॥
महतीद्व्यन्तरालपं च क्षुद्रनानाप्रचोदितम् ।
युगाग्रे भूतमाने तु मानसूत्रं च विन्यसेत् ॥ २२ ॥
तदन्याकृतिहर्म्याणां वेदं शृङ्गान्तपूरणम् ।
यत्रैव भज्यते तत्र मानसूत्रं विधीयते ॥ २३ ॥
प्रासादानां तु विस्तारं भित्तिपाद्बाह्यमेव वा ।
तत्पादाभ्यन्तरं वाऽथ तत्पादमध्यमं तु वा ॥ २४ ॥
उत्सेधं तदुपानादि स्तुप्यन्तं वा शिरोन्नतम् ।
[illegible] ॥ २५ ॥
सभामण्डपशालानां [illegible]

भित्तिमध्येऽङ्घ्रिबाह्ये वा मध्ये वाऽभ्यन्तरेऽपि वा ।
भित्तिबाह्यगतं सौतु बाह्ये वाऽभ्यन्तरेऽपि वा ॥ २६ ॥
तदङ्घ्रिमध्यावसानं मानसूत्रं द्विजोत्तम ।
भित्तिमध्येऽङ्घ्रिविस्तारं चाङ्घ्रिस्थानेषु चोच्यते ॥ २७ ॥
भित्तिबाह्यगतं पादं प्रागेव प्रोच्यते तदा ।
सालानां भित्तिमध्ये वा बाह्ये वाऽभ्यन्तरेऽपि वा ॥ २८ ॥
यानानां शयनानां च स्यान्मध्ये मानसूत्रकम् ।
मानसूत्रं समाख्यातं सर्वेषां सदनादिनाम् ॥ २९ ॥
मानसूत्रं तु बाह्ये स्यात्कूटशालादिनीव्रकम् ।
कूटाद्यात्तवि(वद्धि)शालं वा त्रिपादं वाऽर्धमेव वा ॥ ३० ॥
पादं सार्धं सपादं वा मानसूत्राच्च हीग(निर्ग)तिम् ।
अथवा दण्डमानेन तुङ्गादीनां तु निर्गतिम् ॥ ३१ ॥
दण्डं वा ह्यर्धदण्डं वा द्विदण्डं सार्धदण्डकम् ।
त्रिदण्डं वाऽथ निष्क्रान्तं मानसूत्रात्तु बाह्यतः ॥ ३२ ॥
मानस्याभ्यन्तरे वेशं पिपा(विप)दामास्पदं सदा ।
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन मानसूत्राद्बहिर्गतम् ॥ ३३ ॥
एतद्विन्याससूत्रं स्यात्समसूत्रात्समं तु वा ।
होमावागतसूत्रं वा अवसानमुदाहृतम् ॥ ३४ ॥
मानविन्याससूत्रं च अवसानं च ते त्रयम् ।
ख्यातं संक्षेपतो विप्र शृणुष्वाऽऽयादिलक्षणम् ॥ ३५ ॥

इति काश्यपशिल्पे मानसूत्रादिलक्षणं चतुर्विंशः पटलः ।

अथ पञ्चत्रिंशः पटलः ।

आयादिलक्षणम् ।

अथ वक्ष्ये विशेषेण आयादिलक्षणं परम् ।
हर्म्यषड्भागमानं तु गुणाढ्यं वसुभिर्हरेत् ॥ १ ॥

शेषं द्विजातियोनिः स्यात्तमसेधकरं बुधः।
वर्जयेद्वसुभिश्चैव ऋक्षे भूतं हयादिकम्॥ २॥
नवधा परितो हस्तं पातलैर्ह्रासयेद्बुधः।
शेषमर्कादिपारं स्याद्व्यासायामकरं गुणैः॥ ३॥
त्रिंशद्भिर्वर्धयेभित्ति शेषं प्रतिपदादयः।
तिथयस्तु समाख्यातं तुङ्गं हस्ताष्टवृद्धिदम्॥ ४॥
नाभिस्तु निर्विशेषमायामिन्युच्यते बुधैः।
तुङ्गं नवं तु मध्यात्तु प्राम(क्रमा)द्वै नाडिभिर्हरेत्॥ ५॥
शेषं व्ययमिति ख्यातं आयाधिका(क्यं) व्ययक्षयम्।
केतुः सिंहो वृषो हस्ती गुरुः शुक्रो बुधः शशी॥ ६॥
यजमानस्य जन्मर्क्षादविरोधे दिनं तथा।
वास्तुजन्मविरोधं च त्रसा(तथा) ह्यात्मकुलं शुभम्॥ ७॥
एवं परीक्ष्य बहुधा शुभमानं तु संग्रहेत्।
अथवा विस्तृतायामहस्तमष्टगुणीकृते॥ ८॥
भानुव्यये विशेषं तु आयमित्युच्यते बुधैः।
नवद्वादशभिर्ह्रासैः शेषं व्ययमुदाहृतम्॥ ९॥
वसुभिर्गुणिते ऋक्षे हृते शेषादिकं दिनम्।
गुणवृद्ध्याऽष्टभिर्ह्रासे शेषं ध्वजादियोनरः(यः)॥ १०॥
नवऋद्ध्यापरीतोऽस्तं सप्तसंख्या तु ह्रासयेत्।
शेषमर्कादिवारः स्यात्त्रिंशद्ध्रासे तिथिर्भवेत्॥ ११॥
प्रागवच्छुभाशुभं वक्ष्ये शुभमानं तु संग्रहेत्।
त्रिपञ्चयुगलं वेदषडष्टनव भाति वै॥ १२॥
सदेष्टसिद्धिदाः प्रोक्ताः शेषास्तुः परिवर्जिताः।
नृपकर्तुश्च जन्मर्क्षाद्विहऋक्षावसानकम्॥ १३॥
गणयेन्मतिमान्विप्रः शुभमानं तु गृह्यताम्।
लग्नाष्टमविनाशं च दुष्टयोगं च वर्जयेत्॥ १४॥
शूर्पा(ला)दियोगदोषाढ्ये दुष्टयोग उदाहृतः।
आसादिरेवमाख्यातं नागरादिविधिं शृणु॥ १५॥

नागरादिविमानम् ।

नागरादिविमानानां लक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ।
हिमाद्रिकन्ययोरन्तर्गतो देश उदाहृतः ॥ १६ ॥
सोऽपि देशस्त्रिधा भिन्नस्तत्तद्देशोद्भवैर्गुणैः ।
यथैव देहिनां देहो वातपित्तकफात्मकः ॥ १७ ॥
तथा ह्येतज्जगत्सर्वं विज्ञेयं त्रिगुणात्मकम् ।
साक्षि(त्त्वि)कं तामसं चैव राजसं च त्रिधा स्मृतम् ॥ १८ ॥
हिमाद्रिविन्ध्ययोरन्तर्गता सत्त्वा वसुंधरा ।
विन्ध्यादिकृष्णवेण्यन्ता राजसाख्या मही मता ॥ १९ ॥
कृष्णवेण्यादिकन्यान्तं तामसं भूतलं भवेत् ।
नागरं सात्त्विके देशे तामसे पे(वे)सरं भवेत् ॥ २० ॥
राजसं द्राविडे देशे कामदेवं हि भावहे(ये)त् ।
सात्त्विके नागरे हर्म्ये तामसे वेसरालयौ ॥ २१ ॥
राजसैर्द्राविडैर्हर्म्यैः क्रमात्पुण्डशियोषितः ।
विष्णुर्महेश्वरो धाता क्रमाद्धर्म्यादिदेवताः ॥ २२ ॥
नागरं भूसुरं विद्याद्वेसरं वैश्यमुच्यते ।
द्राविडं तन्नृपं ज्ञेयं मात्रती(नतः)शृणु सुव्रत ॥ २३ ॥
कूटकोष्ठादिनिष्क्रान्तं मानसूत्रे तु सुस्थितम् ।
उन्नतावनतोपेतौ कूटकोष्ठौ यथाक्रमम् ॥ २४ ॥
एकाकारतलस्तम्भपत्रतोरणसंयुतम् ।
क्षुद्रकोष्ठसमायुक्तं महानास्यपरे द्विज ॥ २५ ॥
वेदिकाजालकोपेतं कूटवेदाश्रशीर्षकम् ।
एकानेकतलं वाऽपि सालीन्द्रं वाऽपि हीनकम् ॥ २६ ॥
वेदाश्रं शीर्षं कण्ठं स्यात्सालाकारमथापि वा ।
नागरं भवनं ख्यातं तत्तद्देशे प्रकल्पितम् ॥ २७ ॥
प्राग्वत्कूटविनिष्क्रान्तं कोष्ठकूटोद्गतं तु वा ।
मानसूत्राद्बहिष्कूटं नीव्रकूटं तु कोष्ठकम् ॥ २८ ॥

मध्यकोष्ठं सभद्रं वा द्विभद्रं वा द्विजोत्तम ।
पञ्जरं मानसूत्रेण कूटनिष्क्रान्तसागरम् ॥ २९ ॥
उन्नतावनतो वेला सौष्ठीकोपयथाक्रमम् ।
उन्नतं सान्तरं मञ्चं तं तं प्रस्तरहीनकम् ॥ ३० ॥
चतुरश्राष्टवृत्ताभं कूटं क्रमात्तले तले ।
नानामसूरकस्तम्भवेदिकालकतोरणैः ॥ ३१ ॥
वृत्ताख्यस्फाटितैर्हस्तितुण्डैः कुम्भलतादिभिः ।
हारान्तरेषु मञ्चोर्ध्वे क्षुद्रकोष्ठयुतं तु वा ॥ ३२ ॥
तत्रैव हस्तितुण्डं वा भद्रनास्यल्पमेव वा ।
साधारं वा निराधारमेकानेकतलं तु वा ॥ ३३ ॥
शिरसो वर्तनं कण्ठं वृत्तं वाष्टाश्रमेव वा ।
युगाश्रं वा शिरद्वीहं विमानं द्राविडं भवेत् ॥ ३४ ॥
तदेव चरणाधारमेकाकारं तु कल्पयेत् ।
आ(हा)रान्तरे विशेषेण कल्पवृत्तस्फुटोदयम् ॥ ३५ ॥
समं तु कूटकोष्ठाद्द्वौ सान्तरप्रस्तरान्वितौ ।
हीनोवान्तरमन्तोर्ध्वे निष्पञ्चसमसूत्रकम् ॥ ३६ ॥
हारान्तरे तु कर्तव्यं भद्रं वा भद्रपञ्जरम् ।
कपोतपञ्जराढ्यं वा सान्तरप्रस्तरान्वितम् ॥ ३७ ॥
सर्वेषां कण्ठकूटानामाशीर्षं तु युगाश्रकम् ।
वस्वश्रं वेदिकोपेतं मण्डलं शीर्षकं गलम् ॥ ३८ ॥
वस्वश्रं वा शिरः कण्ठं युगाश्रं वा प्रकल्पयेत् ।
एतच्च द्राविडं ख्यातं होमाद्याकुञ्जलान्तरम् ॥ ३९ ॥
वस्वश्रं वा षडश्रं वा तच्च द्राविडमुच्यते ।
एवं त्रिविधं नित्यं तु प्रोच्यते द्राविडालयम् ॥ ४० ॥
वेसराकूटकोष्ठादिनीव्राः स्युः समसूत्रगाः ।
वृत्ताकारशिरोपेतान्कण्ठकूटान्प्रकल्पयेत् ॥ ४१ ॥
वृत्तगर्भगृहाकारं बाह्यवृत्ताभमेव वा ।
वृत्तग्रीवशिरोपेतं यथेष्टं शिखरेण वा ॥ ४२ ॥
सालिन्द्रं वा सभद्रं वाऽप्येकानेकतलं तु वा ।
समाग्रं वाऽऽयताग्रं वा वृत्तं वृत्तायतं तु वा ॥ ४३ ॥

द्व्यश्रवृत्ताथवा(यतं)हर्म्यं कूटकोष्ठादिभिर्युतम्।
उन्नतावनतोपेतौ कूटकोष्ठौ यथाक्रमम्॥ ४४॥
समौ वा कूटकोष्ठौ द्वौ बाहू भूम्येकमेव वा।
वेसरं भवनं ख्यातमथवाऽन्यप्रकारतः॥ ४५॥
जन्मादिस्तूपिपर्यन्तं युगाश्रं नागरं भवेत्।
वस्वश्रं शीर्षं कण्ठं वा द्राविडं भवनं भवेत्॥ ४६॥
वृत्तग्रीवाशिरोपेतं वेसरं हर्म्यमीरितम्।
कूटकोष्ठविहीनानां हर्म्यकं कथितास्तिमे(तं त्विदम्)॥ ४७॥
नानाधिष्ठानसंयुक्तं गलं प्रत्यङ्घ्रि भेदितम्।
सर्वत्र वृत्तपादं वा वेसरे भवने कुरु॥ ४८॥
लिङ्गं च पिण्डिकां चैव प्रासादं चैव जातिकाम्।
सर्वसंपत्समृद्धिः स्यान्नृपतेर्वास्तु मज्जनम्॥ ४९॥
परिते विपरीते वा राजराष्ट्रभयंकरम्।
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन एकजात्यैवमाचरेत्॥ ५०॥
नागरे सकलं शान्तं वेसरे यानपत्तिनम्।
भोगं वीरं च नृत्तं च द्राविडे भवने भवेत्॥ ५१॥
अन्यथा चेद्विपत्यै च कर्तुर्भर्तुश्च देहिनाम्।
नागरादिविधिः प्रोक्तो गर्भन्यासविधिं शृणु॥ ५२॥

इति काश्यपशिल्पे नागरादिविधिः पञ्चविंशः पटलः।

अथ षड्विंशः पटलः।

गर्भविन्यासः।

अथ वक्ष्ये विशेषेण गर्भन्यासविधिं परम्।
प्रासादगे(गे)हमित्युक्तं तस्य प्रकारो वास्तुगर्भकम्॥ १॥
गुरुहीने गृहे विप्र सकृत्कालं नवास्यकम्।
अहमन्यश्च वेदाश्च न वसेयुन्न(र)गर्भकम्॥ २॥

तस्मात्सर्वप्रयत्नेन गर्भन्यासं तु कारयेत् ।
श्रीप्रणं(दं) भा(प्रा)णिनां गर्भमितरे श्रीकरं भवेत् ॥ ३ ॥
अधिष्ठानप्रतेरुर्ध्वे भूसुराणां हिताय वै ।
कुमुदूर्ध्वे नृपाणां तु जगत्यूर्ध्वे विशां वरम् ॥ ४ ॥
होमोर्ध्वे गर्भविन्यासं शूद्राणामभिवृद्धिदम् ।
सर्वजात्यन्तं हं(सं)प्रोक्तं भूमौ त्वाद्येष्टकोपरि ॥ ५ ॥
प्रासादमण्डपे चैव प्रागुद्वारे गोपुरे तथा ।
परिवारालये चैव गर्भन्यासं तु कारयेत् ॥ ६ ॥
यत्रैऽऽत्राद्येष्टकान्यासं तत्र गर्भं निधापयेत् ।
सौवर्णं राजतं ताम्रं श्रेष्ठमध्याधमं क्रमात् ॥ ७ ॥
कांस्येनैवाथवा विप्र कर्तव्यं गर्भभाजनम् ।
पञ्चाङ्गुलं समारभ्य यावद्वै विंशदङ्गुलम् ॥ ८ ॥
एकैकाङ्गुलवृद्ध्या तु कलासंख्या तु भाजनम् ।
एकादिषोडशान्तानां भूमीनां तु यथाक्रमम् ॥ ९ ॥
गर्भभाजनतारास्ते त्वङ्घ्रिमूलतरं तु वा ।
गर्भभाजनविस्तारं विस्तारसदृशोन्नतम् ॥ १० ॥
भाजनोच्चस्य भागैकं विधानस्योच्छ्रयं भवेत् ।
भाजने द्वित्रिभागान्तं विधानालम्बनं द्विज ॥ ११ ॥
यवैकव्यासमारभ्य यवार्धैः कोष्ठविस्तृतम् ।
फलोच्चं त्रिचतुर्भागं कोष्ठभित्त्युदयं भवेत् ॥ १२ ॥
मध्यकोष्ठे न्यसेत्कूटमिन्द्रनाभसमन्वितम् ।
तत्पूर्वं ह्यष्टकोष्ठेषु परितो द्विजसत्तम ॥ १३ ॥
अनन्तादिशिखण्ड्यान्तं मूलमन्त्रं निधापयेत् ।
तद्बाह्ये षोडशे कोष्ठे पूर्वादिक्रमयोगतः ॥ १४ ॥
अकारादिविसर्गान्तस्प(स्व)रान्न्यस्वात्र(स्यात्क्र)मेन(ण)तु ।
रत्नलोभा(हेमा)नि धाक्रा(न्या)नि फलाभ्य(न्य)न्तवक(रके)न्यसेत् ॥ १५ ॥
मृत्कन्दधान्यपत्राणि गर्भगर्ते तु विन्यसेत् ।
फलशुद्धिं ततः कृत्वा गव्यदन्तेत्युदाहरन् ॥ १६ ॥
माणिक्यं विन्यसेत्कूटे कूटाक्षरमुदाहरन् ।
अनन्ते विन्यसेद्वज्रं सूक्ष्मे सौ(मौ)क्तिकविन्यसेत् ॥ १७ ॥

शिलोत्तमैरिन्द्रनीलं स्यात्स्फाटिक्यैकनेत्रके ।
एकरुद्रे तु शङ्खं स्यात्त्रिमूर्ते पुष्करागकम् ॥ १८ ॥
श्रीकण्ठे सूर्यकान्तं स्याच्छिखण्डौ तु विसूरकम् ।
स्वर्णेनैव जगत्कृत्वा अकारे विन्यसेद्बुधः ॥ १९ ॥
कपालं रजतेनैव इकारे तु निधापयेत् ।
तन्त्रेणैव तु तं कुम्भमुकारे द्विजसत्तम ॥ २० ॥
आरकूटेन तद्द्वारं गकारे तु निधापयेत् ।
कांसे(स्ये)नैव वि(पि)नाकं तु अकारे विन्यसेद्बुधः ॥ २१ ॥
सीसेन परशुं कृत्वा एकारे तु निधापयेत् ।
त्रपुणा हरणं कृत्वा औकारे तु निधापयेत् ॥ २२ ॥
त्रिशूलमायसेनैव अंकारे तु निधापयेत् ।
स्वर्णेन वृषभं कृत्वा कूटाक्षरे निधापयेत् ॥ २३ ॥
आकारे विन्यसेच्छम्यामीकारे तु मताशि(नःशि)लाम् ।
ऊकारे जातिलिङ्गं तु ऋकारे गैरिकां न्यसेत् ॥ २४ ॥
सौराष्ट्रं चैव लृकार एकारे त्वञ्जनां न्यसेत् ।
गोरोचने तथांकारे विसर्ज्ये नीलधारकम् ॥ २५ ॥
तद्बीजं समनुस्मृत्य विन्यसेत्तत्क्रमेण तु ।
यवा नीवारशाली च प्रियङ्गुतिलसर्षपम् ॥ २६ ॥
मुद्गानि सप्त बीजानि पूरयेद्गर्भभाजने ।
विधाय च विधानेन सुस्निग्धं सुदृढं कुरु ॥ २७ ॥
प्रासादस्योत्तरे चाग्रे पञ्चषट्सप्तहस्तकाम् ।
षोडशस्तम्भसंयुक्तां प्रपा कृत्वाऽतिसुन्दराम् ॥ २८ ॥
विधानेनोर्ध्वमाच्छाद्य तरङ्गैः स्तम्भवेष्टनैः ।
द्वारतोरणसंयुक्तं दर्भमालादिभूषितम् ॥ २९ ॥
मण्डपस्य त्रिभागैकं मध्ये वेदिं प्रकल्पयेत् ।
हस्तमात्रसमुत्सेधं तालमात्रमथापि वा ॥ ३० ॥
परितस्त्वग्निकुण्डानि महाशालं द्विजोत्तम ।
चतुरश्रं धनुर्वृत्तं पद्मं प्रागादिषु क्रमात् ॥ ३१ ॥
त्रिमेखलसमायुक्तं नाभियोनिसमन्वितम् ।
दर्पणोदरसंकाशं कुण्डवेदिस्थलं कुरु ॥ ३२ ॥

तच्छिल्पिव्रतमुद्वास्य गोमयालेपनं कुरु।
पिष्टचूर्णैरलंकृत्य पुण्याहं प्रोक्षयेत्कु(णं कु)रु॥ ३३॥
वेदी द्वे स्थण्डिले कुर्याच्चतुर्द्रोणैस्तु शालिभिः।
तिलतण्डुललाजैश्च दर्भैः पुष्पैः परिस्तरेत्॥ ३४॥
गन्धपुष्पादिभिः पूज्या दिग्देवा नाममन्त्रकैः।
गव्याभिषेच्य फलं तु स्नापयेद्गन्धतोयकैः॥ ३५॥
तन्तुना कौतुकं बद्ध्वा नववस्त्रेण वेष्टयेत्।
स्थण्डिले तु निधातव्यं कूटाक्षरमुदाहृतम्॥ ३६॥
परितोऽष्टौ घटान्यस्त्वा(स्य) ससूत्रान्सविधानकान्।
सकूर्चान्वस्त्रसंछन्नान्स(सगन्धान्परितः क्रमात्॥ ३७॥
विश्वे[श्व]रादिकुम्भस्थे स्तोत्राभ्यर्च स्वमन्त्रतः।
कुण्डानां पञ्चसंस्कारं कृत्वा होमं समाचरेत्॥ ३८॥
अग्न्याधानादिकं सर्वमग्निकार्योक्तमाचरेत्।
समि[दा]ज्यचरुल्लाँजतिलतण्डुलसर्षपान्॥ ३९॥
हृदयादिषु सङ्गैश्च ईशानेन क्रमेण तु।
होमं कृत्वा विशेषेण प्रत्येकाष्टशताहुतीः॥ ४०॥
द्रव्यान्ते व्याहृतीर्हुत्वा मूलेनैव शताहुतीः।
जयादिरभ्यातानैश्च राष्ट्र[भृच्चैव]होमयेत्॥ ४१॥
एवं जागरणं रात्रौ प्रभाते सुमुहूर्तके।
सुनक्षत्रे सुलग्ने तु सुतिथौ च सुवारके॥ ४२॥
शिवद्विजकुले जातः स्वाचार्यः शिवदीक्षितः।
स्नानद्वयसमायुक्तः सकलत्रः सविग्रहः॥ ४३॥
सितवस्त्रोत्तरीयश्च सितमाल्यानुलेपितः।
आचार्यान्पूजयेत्तत्र वस्त्रहेमाङ्गुलीयकैः॥ ४४॥
शिल्पिनः पूजयेत्तत्र वस्त्रैराभरणादिभिः।
गर्भस्थानं प्रविश्याथ कर्ता कूर्चा(चाऽऽचा)र्यशिल्पि च॥ ४५॥
अष्टधा विभजेद्भित्तिं बाह्यतश्चतुरस्त्यजेत्।
त्रीणि चाभ्यन्तरे वर्ज्य शेषांशे भाजनं न्यसेत्॥ ४६॥
हृन्नदीसस्यवल्मीकं हलस्तेऽङ्कुरिता्वरे।
नागावृषभशृङ्गे च अष्टमुद्रा(मृदग्रा)द्य देशिकः॥ ४७॥

गर्भगर्ते नमोच्चार्य कन्दान्न्यसेत्ततोपरि ।
मध्यमे त्वम्बुजं न्यस्यात्पूर्वे कुमुदकन्दकम् ॥ ४८ ॥
दक्षिणे चोत्पलं कन्दं सौगन्धि पश्चिमे न्यसेत् ।
सौम्य उशीरकन्दः स्याद्बीजं तदुपरि न्यसेत् ॥ ४९ ॥
पूर्वे तु विन्यसेच्छालिं व्रीहिं वै दाक्षिणे न्यसेत् ।
पश्चिमे गो(को)द्रवं विद्यान्माषमुत्तरतो न्यसेत् ॥ ५० ॥
पावके विन्यसेन्माषान्नैर्ऋत्यां कुरु पूजकैः ।
प्रियंगु वायुदिग्भाग ऐशान्ये त्म(तु)कुलस्थ(लित्थ)कम् ॥ ५१ ॥
एवं न्यस्य हृदं मन्त्रांस्तथा वै गर्भभाजनम् ।
सर्ववाद्यसमायुक्तं नृत्तगेयसमन्वितम् ॥ ५२ ॥
जयशब्दसमायुक्तं ब्रह्मघोषसमन्वितम् ।
प्रासादबीजमुच्चार्य स्थापयेद्गर्भभाजनम् ॥ ५३ ॥
शैलैर्वा इष्टिकाभिर्वा सुधया सुदृढं कुरु ।
गन्धपुष्पादिभिः पूज्य प्रसादं ... ... ।
गर्भन्यासविधिः ख्यातस्तस्त्वेकाविधिं शृणु ॥ ५४ ॥

इति काश्यपशिल्पे गर्भन्यासविधिः षड्विंशः पटलः ।

अथ सप्तविंशः पटलः ।

एकतलम् ।

अथ वक्ष्ये विशेषेण हर्म्यमेकतलं शृणु ।
तस्य विस्तारतुङ्गं च प्रोक्तं प्रासादमानके ॥ १ ॥
युगास्त्रं वृत्तमायाश्रं(तं) त्र्यस्वश्रं च षडश्रकम् ।
अष्टाश्रमाकृतिस्त्वेषां शिखरेऽपि तथैव च ॥ २ ॥
हर्म्यतारार्धमानं तु कन्यसं मुखमण्डपम् ।
हर्म्यतारसमं श्रेष्ठं तयोर्मध्येऽष्टभाजिते ॥ ३ ॥
मुखमण्डपदीपं (दैर्घ्यं) तु नवधा कथित मया ।
प्रासादसदृशं व्यासमुत्तमत्रयमण्डपम् ॥ ४ ॥

प्रासादात्वेशनं श्लेषा(श्रेष्ठं) दण्डं वाऽर्धार्धदण्डकम ।
द्विदण्डं वा प्रवेशं तु मानसूत्रं द्विजोत्तम ॥ ५ ॥
अन्तरालसमायुक्तं युक्तसर्वाङ्गसंयुतम् ।
सावकाशान्तरालं च दीर्घं द्वित्रिचतुष्टयम् ॥ ६ ॥
सोपानं पार्श्वयोः कुर्याद्गजहस्तविभूषितम् ।
प्रासादभित्तिविस्तारतुल्यं वाऽर्धत्रिपादकम् ॥ ७ ॥
अन्तरालस्य भित्तेश्च व्यासाः स्युर्मण्डपे तथा ।
कूटकोष्ठादियुक्तं वा हीनं वा मुखमण्डपम् ॥ ८ ॥
त्रिवर्गसंहितं वाऽपि तोरणाद्यैर्विचित्रितम् ।
एकानेकतलं वाऽथ कर्तव्यं मुखमण्डपम् ॥ ९ ॥
हर्म्यताराग्निभागैकं गर्भ.हस्य विस्तरम् ।
पञ्चभागेऽग्निभागं च वेदांशं सप्तभागिकम् ॥ १० ॥
द्वारांशे भूतभागं तु अर्कांशं रुद्रभागिके ।
त्रयोदशांशे वस्त्वंशं दशं वस्त्वांशभागिके ॥ ११ ॥
सपादं च नवांशं च व्यासोद्धं त्रि(च्चं हि) द्विजोत्तम ।
गर्भगेहस्य विस्तारो नवधा परिकीर्तितः ॥ १२ ॥
शेषभित्तिविशालं स्यात्परितः कल्पयेद्बुधः ।
एकद्वित्रिचतुष्पञ्च पङ्क्तिः स्यादेकभागिके ॥ १३ ॥
हर्म्योच्चं वसुधा भज्य एकांशं हि तलोन्नतम् ।
द्विभागं चरणायामं प्रस्तरस्यैकभागता ॥ १४ ॥
गलोच्चं त्वेकभागेन द्विभागं शिखरोदयम् ।
एकांशं स्तूपितुङ्गं तु कल्प्यैवं शान्तिकं भवेत् ॥ १५ ॥
एकांशरहितं शेषं पञ्चं वा पार्श्वदेवता ।
एवं शान्तिकमाख्यातं पौष्टिकं चाधुनोच्यते ॥ १६ ॥
सदनोच्चे नवांशे तु शिवांशं तु तलोदयम् ।
अन्धे(र्धे)नांशसमायुक्तं द्वयांशं चरणायतम् ॥ १७ ॥
पञ्चमानं तथैवांशं साध्यं पादांशकं गलम् ।
सत्रिभागं द्विभागं तु शिखरोदयमीरितम् ॥ १८ ॥
सू(यू)पोत्सेधं तथैकांशं पौष्टिकं सदनान्वितम् ।
सदंतच्छे(दनोच्चं) दशांशकमधिष्ठानोदयं भवेत् ॥ १९ ॥

सार्धद्व्यंशं तु पादोच्चं प्रस्तरोच्चं शिवांशकम् ।
सार्धांशं गलमानं तु गुणांशं शिखरोदयम् ॥ २० ॥
एकांशं स्थूपिमानं तु जपताना(यस्थान) मुदाहृतम् ।
रुद्रांशं हर्म्यतुङ्गं तु सपादांशं धरातलम् ॥ २१ ॥
सार्धद्व्यंशं तु पादोच्चं प्रस्तरोच्चं शतांशकम् ।
अत्यर्धांशं तु कण्ठोच्चं सार्धस्यांशं तु शीर्षकम् ॥ २२ ॥
शेषं स्थू(स्तू)प्युदयं ख्यातं तद्भूतं सदनं भवेत् ।
उत्तुङ्गे सप्तभागे तु व्योमांशं तु धरातलम् ॥ २३ ॥
पक्षांशं पादतुङ्गं तु शिखरोच्चं गुणांशकम् ।
स्तूप्यो(प्यु)त्सेधं तथैकांशमेतत्स्यात्सर्वकामिकम् ॥ २४ ॥
शान्तिकाद्युदयोपेतं हर्म्यै(र्म्यै)र्गुण्यं क्रमोदयम् ।
विश्व(प)रीते त्रिपादी(दानां) विपाणि(वैपरी)त्यं समावहेत् ॥२५॥
तस्माद्धित्त्यादिगुण्यं च उदयं चैकमाचरेत् ।
रुद्रांशं सदनोत्सेधं तलमेकांशमानतः ॥ २६ ॥
द्व्यंशं च चरणायामं प्रस्तरं च शिवांशकम् ।
उपग्रीवं तु सार्धांशं त्रिपादं प्रस्तरोदयम् ॥ २७ ॥
सपादांशं गलोत्सेधं सार्धद्व्यंशं तु शीर्षकम् ।
एकांशं स्थू(स्तू)पिमानं तु एवं चैवाद्भुतं स्मृतम् ॥ २८ ॥
अथवाऽष्टौ द्विरष्टौ च धात्वष्टाभूत्तथा कृतम् ।
पक्षैराधारमानं च मञ्चोपग्रीवमञ्चकम् ॥ २९ ॥
गलमूर्ध्नि शिखामानं पार्श्वे चाष्टनवांशकम् ।
सोपग्रीवसमं चैतदेकभूरेकविन्यसेत् ॥ ३० ॥
ऊर्ध्वे मञ्चोपरिष्टं तु चतुष्कोणैः ससुव्रत ।
अथरा(वाऽ)ष्टनवांशे तु ससप्तांशं सविस्तरम् ॥ ३१ ॥
विविधं स्यात्समायुक्तं कर्णकूटमुदाहृतम् ।
कर्णकूटसमायुक्तं हीनं वा तद्विशेषतः ॥ ३२ ॥
प्रविष्टानादिसर्वाङ्गं प्रग्रीवं च प्रकल्पयेत् ।
वृत्तग्रीवसमायुक्तं तथैव शिखरं घनम् ॥ ३३ ॥
शिखरे तु महानासी चतुरस्रा महानि(दि)शि ।
दिशि भद्रायतं वाऽऽस्ते मञ्चेऽल्पा नासिका कला ॥ ३४ ॥

प्रस्तरेऽष्टाल्पनासी वा जयद्वंद्वमुदाहृतम् ।
तदेव कर्णकूटाभ्यां षट्पञ्चांशे शिवी(वे)तथा ॥ ३५ ॥
नागरेऽत्युचितं कण्ठकूटाकारं प्रकल्पयेत् ।
कण्ठकूटसमा मध्या भद्रं तद्भद्रनासिका ॥ ३६ ॥
अन्तरालं च तत्तुल्यं क्षुद्रं पञ्चांशसंयुतम् ।
अभद्रं वाऽथ भद्रं वा कूटं वा भद्रनासिका ॥ ३७ ॥
भद्रा नासी विशालं वा मध्ये भद्रं विशालकम् ।
त्रिचतुष्पञ्चषट्सप्तभागं वा सदनंस्त(नांश)कम् ॥ ३८ ॥
कृत्वैकांशं द्विभागं वा मध्ये भद्रविशालकम् ।
त्रिभागं च विशालं तु मध्ये भद्रय(व)शालयाः ॥ ३९ ॥
दण्डं वाऽध्यर्धदण्डं वा द्विदण्डं वाऽथ निर्गतिः ।
यथेष्टं शिखरं कण्ठश्रीभोगान्तमुदाहृतम् ॥ ४० ॥
वस्वर्णं पट्टसंयुक्तं स्वतारे कुड्यपादयोः ।
स्वतारे कुड्यपादाढ्यान्निष्क्रान्तराहितं तु वा ॥ ४१ ॥
श्रीभन्तदि(द्रमिति वि)ख्यातं सर्वदेवात्मकं परम् ।
तदेव सदने बाह्ये मध्ये भद्रयुतं तु वा ॥ ४२ ॥
तोरणैर्जालकाढ्यं तच्छ्रीविशालद्रुमान्वितम् ।
तदेव देविकाकण्ठं शिखरं च घटं तथा ॥ ४३ ॥
वस्वङ्गं पादसंयुक्तं चतुर्दिग्भागनासिकम् ।
चत्वारो (चतस्रो)नासिकाश्चा(श्चा)ल्पाच्छ(ल्पाः शि)खरे तु विदिक्स्थताः
पादं प्रत्यल्पनासाढ्यं स्वास्तिबन्धं तदुच्यते ।
तदेव मध्यभद्रं च कर्णकूटविहीनकम् ॥ ४५ ॥
सुशोभनावहं ख्यातं सर्वदेवप्रियावहम् ।
शिखरे तु कृता नासि प्रस्ताराष्टौ द्विरष्टधा ॥ ४६ ॥
युगाग्रं शिखरं कण्ठं वेदिकं चैव श्रीकरम् ।
तदेव शिखरे चाष्टावल्पनासिसमान्वितम् ॥ ४७ ॥
महानास्यपरे कोष्ठसंयुतं शीर्षगं(कं)भवेत् ।
नासिकाविस्तृतं दण्डद्वयं वाऽपि त्रिदण्डकम् ॥ ४८ ॥
कोष्ठदीपसमाख्यातमुत्सेधं नासिकासमम् ।
विदिक्षु भद्रनासाढ्यं शिखरं परिकल्पयेत् ॥ ४९ ॥

वृत्तमस्तककण्ठाढ्यं वस्वग्रं वा गलं शिरः।
वृत्तकेशि(स)रमाख्यातं वस्वग्रं राजकेसरम् ॥ ५० ॥
प्रासादस्य तु विस्तारः पञ्च सप्ताष्ट वा भवेत्।
त्रिभागं वा द्विभागं वा प्राग्वद्वा मध्यभद्रकम् ॥ ५१ ॥
दण्डं वाऽध्यर्धदण्डं वा द्विदण्डं वा त्रिदण्डकम्।
मध्यभद्रस्य निष्क्रान्तं भद्रापेक्षितहर्म्यके ॥ ५२ ॥
यन्नृ(यन्म)हानासिकोपेतं शिरः स्वायक(न)वृत्तकम्।
पादं प्रत्यल्पनासाढ्यं कण्ठं वै शीर्षमा(का)कृति ॥ ५३ ॥
कल्याणसुन्दरं ख्यातं सर्वदेवार्हकं परम्।
तदेव भद्रनासाढ्यं पूर्वापरं द्विजोत्तम ॥ ५४ ॥
ललाटनासिकोपेतं पार्श्वयोर्द्विजसत्तम।
समं वा सायतं वाऽथ कल्पितं कोशलं भवेत् ॥ ५५ ॥
स्थलं प्रतिविमानादि दु(उ)न्नतं म(त्व)थ वक्ष्यते।
स्कन्दं वै पूर्वदिग्भागे दक्षिणामूर्तिदक्षिणे ॥ ५६ ॥
पश्चिमे विष्णुमूर्तिं वा लिङ्गोद्भवमथापि वा।
धातारमुत्तरे विप्र भारस्थाने तु वर्जयेत् ॥ ५७ ॥
मण्डपे दक्षिणे भद्रे स्थापयेद्द्वि(द्वि)त्रिधा(ना)यकम्।
पूर्वे वा पश्चिमे तस्य नृत्तमूर्तिं प्रकल्पयेत् ॥ ५८ ॥
दुर्गामुत्तरादिग्भागे क्षेत्रपालं तु वा द्विज।
स्थानं वा सदनं वाऽथ दिशि मूर्तिं प्रकल्पयेत् ॥ ५९ ॥
एवं धरातलोर्ध्वे तु ... . ।
स्कन्दं वै पूर्वदिग्भागे शक्रं वा सितरोहितम् ॥ ६० ॥
हस्तिर्विधीनब्जकासीन एक एव समन्वितम्।
दक्षिणे दक्षिणामूर्तिं वीरभद्रमथापि वा ॥ ६१ ॥
पश्चिमे नारसिंहं तु सौम्यमूर्तिमथापि वा।
उत्तरे तु विधातार्थं(रं)अब्जं वा द्विजसत्तम ॥ ६२ ॥
प्रस्तरोपरि कर्तव्यमेकद्वित्रितले तथा।
चतुर्भूम्यादिभूमासु महेशस्तु यथेष्टगः ॥ ६३ ॥
उमास्कन्दादिसहितो महेशः परिकीर्तितः।
अन्यदेवाश्च गन्धर्वाः सिद्धा दैत्या मरुद्गणाः ॥ ६४ ॥

कलान्तयुगभूम्यादिग्रीवे च प्रस्तरान्तके ।
इष्टमूर्तिमवि(रि)ष्टांशे कल्पयेत्कल्पवित्तमः ॥ ६५ ॥
गलस्यादिस्थमञ्चोर्ध्वे कोणेषु वृषभं कुरु ।
कोणं प्रति द्वयं वैकं वृषभं शयनं कुरु ॥ ६६ ॥
भूतं वाऽचतुष्कोणे हृदयाञ्जलिसंयुतम् ।
कल्पयेत्पद्मपीठे द्वे आसीनं तु बृहत्तनुम् ॥ ६७ ॥
आमोदं चाग्निकोणे तु प्रमोदं नैर्ऋते भवेत् ।
प्रमुखं वायुकोणे तु दुर्मुखीशानकोणके ॥ ६८ ॥
श्वेतं रक्तं तथा पीतं कृष्णमग्न्यादिषु क्रमात् ।
यमो वै देवता ह्येषा(ता)तासामावाहनं कुरु ॥ ६९ ॥
करालमुद्गुलमासु ककपिं कणलेपनम् ।
नानालंकारसंयुक्तं नानालीलासमायुतम् ॥ ७० ॥
नानाक्रीडसमायुक्तं सुधया धातुभिस्तथा ।
यथोचितं कल्पयेत्तु शूलादाविष्टका भवेत् ॥ ७१ ॥
एवं तलमिदं ख्यातं द्वितलं तु ततो विदुः ॥ ७२ ॥

इति काश्यपशिल्प एकतलविमानलक्षणं सप्तविंशः पटलः ।

अथाष्टाविंशः पटलः ।

द्वितलम् ।

अथ वक्ष्ये विशेषेण द्वितलस्य तु लक्षणम् ।
प्रासादमानवत्कुर्याद्विस्तारोच्चं च निर्गमः ॥ १ ॥
विन्याससूत्रयोरन्तर्व्यासं सप्ततु वा भवेत् ।
एकांशं कूटविस्तारं कोष्ठं तु द्विगुणायतम् ॥ २ ॥
कूटव्याससमं कोष्ठं विस्तारं द्विजसत्तम ।
शेषं हारान्तरं कोष्ठं पार्श्वयोस्तु सपञ्जरम् ॥ ३ ॥
हारान्तरमशेषं वा त्रिपादं वाऽर्ध एव वा ।
पञ्जरव्यासमाख्यातं कूटबाह्यसमोगतिम् ॥ ४ ॥

अन्तःप्रवेशं वा मानसूत्राणि प्रयुतं तु वा ।
पञ्जरं कर्णकूटाभं नासिकाकारमेव वा ॥ ५ ॥
प्रासादोच्चं तु विभजेदष्टाविंशतिभागया ।
गुणांशं(त्र्यंशं)धरातलोत्सेधं रसांशं चरणोदयम् ॥ ६ ॥
प्रस्तरोच्चं गुणांशं स्याद्भूतांशं चरणोदयम् ।
द्विभागं प्रस्तरोत्सेधमेकांशं वेदिकोदयम् ॥ ७ ॥
द्विभागांशं गलोत्सेधं सार्धवेदं शिरोदयम् ।
अत्यर्धांशं शिखामानं कल्पितं शाक्ति(न्ति)कं भवेत् ॥ ८ ॥
चतुस्त्रिंशतिभागं तु कृत्वा च सदनोदयम् ।
सार्धार्धांशमधिष्ठानं तद्द्विधं चरणोदयम् ॥ ९ ॥
प्रस्तरोच्चं गुणांशं स्यात्तलिपं सार्धषड् भवेत् ।
गुणांशं मञ्चमानं तु व्योमांशं वेदिकोदयम् ॥ १० ॥
सार्धाग्न्यंशं गलोत्सेधं भूतांशं शिखरोदयम् ।
अर्धांशं शिखरमानं पौष्टिकं सदनं भवेत् ॥ ११ ॥
तदेव गलमानं तु सार्धद्व्यंशेन कल्पयेत् ।
शेषं पूर्ववदेवं तु त्रयस्त्रिंशोदये कृते ॥ १२ ॥
जयदं सदनं ह्येतत्सर्वदेवप्रियावहम् ।
षट्त्रिंशद्विभजेत्य(त्सा)र्धं धर्ष्यं तु गन्ध(घट्टुङ्गं ध)रातलम्॥१३॥
वस्वंशपादमानं तु सार्धाग्न्यंशं तु प्रस्तरम् ।
सप्तांशं चरणोच्चं तु गुणांशं च गलोदयम् ॥ १४ ॥
भूतांशं शिखरोच्चं तु स्थू(स्तू)प्युच्चं सार्धभागया ।
अर्धभूतं सदनं ह्येतत्कल्पयेत्कल्पवित्तमः ॥ १५ ॥
चत्वारिंशतिभागं तु कर्तव्यं सदनोदयम् ।
अधिष्ठानोच्चवेदांशं स्तम्भं तद्द्विगुणायतम् ॥ १६ ॥
युगांशं मञ्चमानं च स्तम्भलिप्सार्धसप्तकम् ।
त्रिभागं प्रस्तरोत्सेधं द्विभागं वेदिकोदयम् १७ ॥
त्रिभागं ग्रीवमानं तु शिखरं सप्तभागया ।
शेषं शिरोदयं ख्यातं विमानं सर्वदा शिखा ॥ १८ ॥
होमादिस्तूपिपर्यन्तं युगाश्रं परिकल्पयेत् ।
चतुष्कूटं चतुःशालं पञ्जराष्ट्रसंयुतम् ॥ १९ ॥

षडष्टैर्वाल्पनासिं च पादं प्रति प्रकल्पयेत् ।
कल्पितं वेदिकाद्यैस्तु नानाचित्रैर्विचित्रितम् ॥ २० ॥
एतत्स्वस्तिकमाख्यातं सर्वदेवप्रियावहम् ।
तदेव शीर्षकाग्रेषु पार्श्वयोः स्वल्पनासिका ॥ २१ ॥
स्वस्तिभद्रमिति ख्यातं मम प्रीतिकरं भवेत् ।
तदेव नतकूटं च कोष्ठं नासिकमञ्चकम् ॥ २२ ॥
नतपञ्जरसंयुक्तं यथेष्टं क्रमशीर्षतः ।
स्तूपिर्घटं गलंतं च श्रीकरं समुदाहृतम् ॥ २३ ॥
तदेव कूटकोष्ठाः स्युः कूटशालोन्नताः समाः ।
निम्नपञ्जरवन्तो सौ यत्तत्कैलासमुच्यते ॥ २४ ॥
तदेव कूटकोष्ठौ द्वौ निम्नोन्नतविवर्जितौ ।
अन्तरप्रस्तरोपेतौ समसूत्रततौ नतौ ॥ २५ ॥
हारान्तरे विशेषेण युगं वा युगपञ्जरम् ।
चतुष्कूटं चतुःशालं षडष्टवाल्पनासिका ॥ २६ ॥
वस्वग्रं वेदिकोपेतं वर्तुलं शीर्षकं गलम् ।
शिखरं वसुनासाढ्यं भद्राभद्रं चतुश्चतुः ॥ २७ ॥
वेदिकातोरणाढ्यं तु रुद्रकान्तमिदं परम् ।
कूटात्कोष्ठकनिष्ठान्तं दण्डं वाऽध्यर्धदण्डकम् ॥ २८ ॥
द्विदण्डं वा त्रिदण्डं वा कूटात्कोष्ठस्य निर्गतिः ।
नानाधिष्ठानसंयुक्तं नानास्तम्भविमानितम् ॥ २९ ॥
प्रागुक्तानां तु सर्वेषां कल्पितं वाऽपि हीनकम् ।
तदेव शिखरे चार्धकोष्ठकं तु चतुष्टयम् ॥ ३० ॥
चतुरश्रं शिरोपेतं चतुष्कूटसमन्वितम् ।
षडष्टनासिकोपेतं स्वस्तिसं(त्र)न्धमिति स्मृतम् ॥ ३१ ॥
तदेव कूटकोष्ठौ द्वौ चान्तरप्रस्तरान्वितौ ।
हारपञ्जरसंयुक्तं षण्मृ(ड)ष्टौ वाऽल्पनासिकम् ॥ ३२ ॥
सर्वालंकारसंयुक्तमेतत्कल्याणसुन्दरम् ।
तदेव शिखरे चाध्य(र्ध)कोष्ठकं तु विवर्जयेत् ॥ ३३ ॥
चत्वारिनासिकोपेतं शिखरं परिकल्पयेत् ।
नानालंकारसंयुक्तमेतत्पाञ्चालमुच्यते ॥ ३४ ॥

तद्देवाष्टाश्रमेदीयकंधरं शिखरं घनम् ।
शिरोष्टौ [च] महानासियुक्तं तद्विष्णुकान्तकम् ॥ ३५ ॥
सान्तरं मस्तरोपेतं कूटकोष्ठौ चतुश्चतुः ।
लम्बपञ्जरसंयुक्तं वृत्तशीर्षककंधरम् ॥ ३६ ॥
दण्डं वाऽध्यर्धदण्डं वा द्विदण्डं वा त्रिदण्डकम् ।
कर्णकूटं तु कोष्ठानि निष्क्रान्तं परिकल्पयेत् ॥ ३७ ॥
षडङ्गनासिकोपेतं चत्वारि शिखरे वर ।
एतद्विश्वकरान्यस्यादीश्वरस्य प्रियावहम् ॥ ३८ ॥
तदेव त्रिचतुर्भागे भागाधिक्यं यथाक्रमम् ।
तथाऽशीर्षमकण्ठं चावेदिकं तत्प्रकल्पयेत् ॥ ३९ ॥
स्तूपित्रयसमायुक्तमेतन्मङ्गलमुच्यते ।
तदेवायतवृत्ताभं गान्धारमिति विद्यते ॥ ४० ॥
तारादर्धाधिकादर्धमायताश्रं समाश्रं वा ।
द्व्यश्रवृत्तमुपानादिकलितं वा तदेव हि ॥ ४१ ॥
समाश्रमायताश्रं वा बाह्यतः परिकल्पयेत् ।
वृत्तगर्भगृहोपेतं कूटकोष्ठम(क)संयुतम् ॥ ४२ ॥
वृत्ताभं कर्णकूटानां शीर्षं स्यात्परिकल्पयेत् ।
कूटकोष्ठाल्पनीडाश्च समसूत्रैश्च कल्पयेत् ॥ ४३ ॥
नाम्ना मनोहरं रम्यं सर्व(र्व)देवार्हकं परम् ।
उपानादिस्तूपिपर्यंतं वृत्तं चेत्तु बहिर्बहिः ॥ ४४ ॥
शेषं प्रागिव कर्तव्यं शिवकान्तमिदं परम् ।
चतुरश्रमधिष्ठानं गर्भगेहं तथैव च ।
अधिष्ठानोपरिष्टात्तु स्तूप्यन्तं वर्तुलाकृति ।
कूठकोष्ठादिसर्वाङ्गयुक्तं गर्भगृहं भवेत् ।
चतुरश्रमधिष्ठानमायताश्रमथापि वा ॥ ४५ ॥
रसाश्रं शिखरं कण्ठं कूटकोष्ठादिसंयुतम् ।
यथोचितं तु संकल्प्य नाम्ना कूबेरकान्तकम् ॥ ४६ ॥
एवं तु द्वितलो(लं)योग्यं भेदमष्टादश स्मृतम् ।
इष्टकाभिः शिलाभिर्वा होमादिस्तु प्रकारकम् ॥ ४७ ॥

कल्पितं सञ्चितं हर्म्यं पुमानिव घनीकृतम् ।
दृष्टदेष्टकाभि(दृपाद्भिरिष्टकाभिः) संमिश्रहर्म्यं तदेव हि ॥ ४८ ॥
श्रे(ते)ष्वादौ दि षक्र(दृप)त्कार्यं तदूर्ध्वेष्विष्टका क्रिया ।
इष्टकादारूहिं(सं)मिश्रं षण्डमेतदुदाहृतम् ॥ ४९ ॥
तदेवोपाचितं ख्यातं घनाधनमुदाहृतम् ।
अशेषतरुभिः कार्यं संचितं स्त्रीति विद्यते ॥ ५० ॥
अघनं चेति तत्कार्यं एवं पुंषण्डयोषिताम् ।
वक्त्रमण्टपमानं च गर्भगृहविशालकम् ॥ ५१ ॥
भित्तिव्यासं चतुः सर्वे (शालं)प्राग्वदेव तलोक्तवत् ।
द्वारस्योभयपार्श्वे तु पादयोरन्तरे द्विज ॥ ५२ ॥
द्वारपालगुहां कुर्यात्तलादुत्तरासिंहकम् ।
बिम्बोदितं द्विशालं च दण्डमात्रं तु वेशनम् ॥ ५३ ॥
सर्वधामानि कर्तव्यं तवेशा(प्रवेश)रहितं तु वा ।
एवं द्वितलमाख्यातं त्रितलं तु ततो विदुः ॥ ५४ ॥

इति काश्यपशिल्पे द्वितलविधानोनामाष्टाविंशः पटलः ।

अथ नवविंशः पटलः ।

त्रितलम् ।

अथ वक्ष्ये विशेषेण त्रितलं शृणु सुव्रत ।
तस्य विस्तारमानं च पुरोक्तं हर्म्यमानकम् ॥ १ ॥
विन्याससूत्रयोरन्तरष्टाविंशे तु भाजिते ।
एकांशं कूटविस्तारं शालायामं च तद्द्वयम् ॥ २ ॥
अंशं त्रिपादमर्धं वा पञ्च(ञ)रव्याद(रव्यास) मुच्यते ।
शेषं हारान्तरख्यातं निष्क्रान्तादीनि पूर्वकम् ॥ ३ ॥
ऊर्ध्वभूमिरसं शेषं कूटव्यासमुदाहृतम् ।
शालायामद्विभागं तु शेषं हारान्तरं भवेत् ॥ ४ ॥

हारान्तरं तु संपाद्यं त्रिपादं वाऽथ पञ्जरम् ।
ऊर्ध्वभूमित्रिभागैकं मध्यभद्रं विधीयते ॥ ५ ॥
दण्डं सार्धद्विदण्डं वा मध्यभद्रस्य नीव्रकम् ।
प्रासादस्योच्छ्रयं भानु द्विगुणांशं विभाजिते ॥ ६ ॥
द्विभागं भूतलोत्सेधं वेदांशं चरणोदयम् ।
मञ्चमानद्विभागेन पादोनं चतुरंशकैः ॥ ७ ॥
पादायां(नां)वह्निसार्ध्यांशं प्रस्तरोच्चमुदाहृतम् ।
पादोच्चं सार्धवह्न्यंशं सपादांशं तु मञ्चकम् ॥ ८ ॥
अर्धांशं वेदिकामानं गलमानं शिवांशकम् ।
सार्धाग्न्यंशं तु शिखरं स्तूप्युच्चं त्वेकभाजया ॥ ९ ॥
एवं हि कल्पितं गेहं शान्तिकक्षि(कं त्वि)ति विद्यते ।
चतुर्विंशति चायामे तलोच्चं तु द्विभागया ॥ १० ॥
वेदांशं चरणायामं पक्षांशं मञ्चमानकम् ।
पादोनचतुरंशं तु पादायाममितीष्यते ॥ ११ ॥
सार्धांशं प्रस्तरोत्सेधं सार्ध्यर्धं ह्युदयं भवेत् ।
अर्धार्धांशं तु मञ्चोच्चमध्यांशं वेदिकोदयम् ॥ १२ ॥
शिवांशं ग्रीवमानं तु गुणांशं शिखरोदयम् ।
सपादांशं शिखामानं पौष्टिकं तदुदाहृतम् ॥ १३ ॥
सप्तविंशतिभागं तु कृत्वा च सदनोदयम् ।
द्विभागं धरातलोत्सेधं युगांशं चरणोदयम् ॥ १४ ॥
मञ्चमानं द्विभागेन वेदांशं चरणायतम् ।
पादोनद्व्यंशमञ्चोर्ध्वं तलिपोच्चं तु तद्द्वयम् ॥ १५ ॥
सार्धांशं प्रस्तरोत्सेधमेकांशं वेदिकोदयम् ।
द्विभागं ग्रीवमानं तु वेदभागं तु शीर्षकम् ॥ १६ ॥
शेषं स्तूप्युदयं ख्यातं जयदं तदुदाहृतम् ।
चत्वारिंशद्द्वयाधिक्यं भागं कृत्वा गृहोन्नतम् ॥ १७ ॥
अधिष्ठानत्रिभा[गा]र्धं सप्तांशं चरणोदयम् ।
तलोच्चसदृशं मञ्चं तलिपं सार्धषट्ककम् ॥ १८ ॥
गुणांशं प्रस्तरोत्सेधंभूभागं च षडंशकम् ।
सार्धद्व्यंशं तु मञ्चोच्चमेकांशं वेदिकोदयम् ॥ १९ ॥

गलमानं द्विभागं स्याद् भूतांशं शिखरोदयम् ।
द्विभागं स्तूपितुङ्गं तु प्रोक्तमुद्धुतहर्म्यकम् ॥ २० ॥
प्रासादस्य तु तुङ्गेन षडष्टांशविभाजिते ।
अधिष्ठानयुगांशं तु वस्वंशं चरणायतम् ॥ २१ ॥
मञ्चमानं तु वेदांशं तली(लि)पं सार्धसप्तकम् ।
सार्धत्रिभागमञ्चोर्ध्वे सप्तांशं चरणायतम् ॥ २२ ॥
मस्तरोच्चं गुणांशं तु शिवांशं वेदिकोदयम् ।
द्विभागं गलमानं तु रसांशं शिखरोदयम् ॥ २३ ॥
द्विभागं तु शिखामानमेवं स्यात्सर्वदेशिकम् ।
अष्टकूटाष्टशालाभिः कलापञ्जरसंयुतम् ॥ २४ ॥
दूर्णवत्यल्पनासाढ्यं जन्मादाग्रं युगांशकम् ।
नानाधिष्ठानसक्तानां नानापादैरलंकृतम् ॥ २५ ॥
शिखरे भानुनासाढ्यं महाश्चं चतुरष्टकम् ।
कूटकोष्ठोन्नतादीनि गारादाद्युचितं भवेत् ॥ २६ ॥
स्वस्तिकं भवनं ख्यातं तदेव शिखरे द्विज ।
चतुर्थु(र्म)हानासिकोपेत(नासिकाढ्य)मल्पाष्टकविवर्जितम् ॥ २७ ॥
स्वस्तिभद्रमिदं ख्यातं सर्वदेवप्रियावहम् ।
तदेव वृत्तशिखरं गलं वै वेदिका तथा ॥ २८ ॥
रुद्रकान्तमितिर्ना(दं ना)म्ना मम प्रीतिकरं परम् ।
तदेव शीर्षकोणेषु अल्पनासीद्वयान्वयम् ॥ २९ ॥
कल्पितं शिवकान्तं स्याच्छिवप्रीतिकरं गृहम् ।
तदेव वेदिका कण्ठं शीर्षकं च घटं तथा ॥ ३० ॥
वस्वग्रं (श्रं)कल्पितं यत्तद्विष्णुकान्तमिदं परम् ।
विन्यासस्रूत्रयोरन्तं नवभागविभाजिते ॥ ३१ ॥
एकांशं कूटविस्तारं द्विभागं कोष्ठदीर्घकम् ।
कोष्ठं प्रति द्विकोष्ठं स्यादर्धांशं पञ्जरं ततः ॥ ३२ ॥
शेषहारान्तरं ख्यातं कल्पयेत्कल्पवित्तमः ।
चतुष्कूटाष्टशालांशं भानुपञ्जरसंयुतम् ॥ ३३ ॥
तं चा(तच्चा)ल्पनासिकोपेतं वस्वग्रं शीर्षकं गलम् ।
महानास्यष्टकोपेतं शिखरं तद्विजोत्तम ॥ ३४ ॥

नाम्ना शुद्धमिमानं तु धर्मप्रीतिकरं भवेत् ।
तदेवाष्टाश्रवेदी तु वि(वृ)त्ताभं शिखरं गलम् । ३५ ॥
विमानाकृतिनाम्नातं सर्वदेवार्हकं भवेत् ।
तदेव शिखरं कण्ठं युगाश्रं ब्रह्मकान्तकम् ॥ ३६ ॥
तदेव सायताग्रं तु सपादं सत्रिभागिकम् ।
वसुभागं तु विस्तारमायामं दशधा भजेत् ॥ ३७ ॥
एकांशं कूटविस्तारं शालाया द्विगुणायतम् ।
शेषं हारान्तरं ख्यातं प्रागिवैव प्रकल्पयेत् ॥ ३८ ॥
षडष्टभागविस्तारमायामं चोर्ध्वभूमिके ।
एकांशं कूटविस्तारं कोष्ठदीर्घं त्रियंशकम् ॥ ३९ ॥
अर्धांशं पञ्जरं व्यासं शेषं हारान्तरं भवेत् ।
ऊर्ध्वभूमीविस्तृतं च ग्री(चाग्नि)भाकैकं ध्य(गैः कण्ठ)भद्रकम् ॥४०॥
द्व्यंशवृत्तं च वेदी च कष्ठ(ण्ठं)वै शीर्षकं तथा ।
चतुष्कूटाष्टशाला(लं) च भानुपञ्जरसंयुतम् ॥ ४१ ॥
हारान्तरं चतुर्विंशत्कल्पयेदादिभूतले ।
चतुष्कूटं चतुःशालं पञ्जराष्टकसंयुतम् ॥ ४२ ॥
षोडशान्तरसंयुक्तं शतसंख्याल्पनासिका(कम्) ।
ललाटं नासिकायुक्तं पार्श्वयोर्भद्रनासिका ॥ ४३ ॥
तथैव नासिका पृष्ठे पृष्ठे शिंचोपमाचरेत् ।
नानाधिष्ठानसंयुक्तं नानाचाङ्घ्रिसमायुतम् ॥ ४४ ॥
सर्वालंकारसंयुक्तं हस्तिपृष्ठमिदं भवेत् ।
मानसूत्रान्तरं व्यासं नवभागविभाजिते ॥ ४५ ॥
गुणांशं गर्भगेहं तु शिवांशं कुड्यविस्ततम् ।
परितोऽलींद्रु(लिन्द्र)मेकांशं हारं व्यासं शिवांशकम् ॥ ४६ ॥
एवं हि कल्पतेते(येत्ते)षु कण्ठकूटं शिवांशकम् ।
मध्ये कोष्ठं गुणांशं स्यादेकांशः पञ्जरस्ततः ॥ ४७ ॥
हारान्तरं तदर्धांशं कल्प्यैवं प्रथमे भुवि ।
अथवा पञ्जराणां तु अर्धांशं वा विधीयते ॥ ४८ ॥
शेषं हारान्तरं ख्यातं परितस्त्वेवमाचरेत् ।
कोष्ठमध्ये त्रिदण्डेन महानासिकि निर्गतम् ॥ ४९ ॥

ऊर्ध्वभूमौ षडंशेषं (षु) कूटकोष्ठायतद्वयम् ।
अर्धांशं पञ्जरव्यासं शेषं हारान्तरं भवेत् ॥ ५० ॥
ऊर्ध्वभूमीविस्तृतार्थंतु अ(र्ध त्व)र्धदण्डेन निस्थितैः(र्गतम्) ।
चतुरश्रमधिष्ठानं वस्वश्रं शीर्षकं गलम् ॥ ५१ ॥
आदौ तले चतुष्कर्णे कूटो वेदाश्रशीर्षकः ।
अष्टाश्रं शीर्षकं कूटश्चोर्ध्वभूमौ प्रकल्पयेत् ॥ ५२ ॥
अष्टकूटाष्टकोष्ठं च कलापञ्जरसंयुतम् ।
शताल्पनासिकोपेतं शिखरेन्द्रं महान्तरम् ॥ ५३ ॥
भद्रकोष्ठमिदं नाम्ना सर्वदेवार्हकं परम् ।
तदेव कर्णकूटानां शीर्षकं वर्तुलाकृति ॥ ५४ ॥
प्रासादशीर्षकं कण्ठं वृत्ताकारं प्रकल्पयेत् ।
शिखरे तु चतुर्दिक्षु भद्रनासीसमान्वितम् ॥ ५५ ॥
तथा दिक्ष्वल्पनासाढ्यं वृत्तकूटमिदं परम् ।
तदेव शिखरे कोणे क्षुद्रनासाष्टकान्वितम् ॥ ५६ ॥
युगाश्रं कर्णकूटानां शीर्षकं परिकल्पयेत् ।
शेषं प्रागिव कर्तव्यं श्रीकण्ठं तदुदाहृतम् ॥ ५७ ॥
तदेवाष्टांशमाधिक्यमायामं चतुरश्रकम् ।
शालामध्ये महानासि भद्रं हीनं प्रकल्पयेत् ॥ ५८ ॥
शालाभं मस्तकं कण्ठं वृत्तायतमथापि वा ।
स्थू(स्तू)पित्रयसमायुक्तमेतन्नाम्ना सुमङ्गलम् ॥ ५९ ॥
मानसूत्रान्तरं धर्मं भागं कृत्वा द्विजोत्तम ।
गर्भगेहं तु वेदांशं गृहं पिण्डयंशमावृतम् ॥ ६० ॥
परितोऽलिंद्रु(लिन्द्र)मेकांशं हारभागेन कल्पयेत् ।
तदेकं कूटविस्तारं मध्ये तोष्ठप(कोष्ठाय)तद्वयम् ॥ ६१ ॥
तयोर्मध्यैकभागेन पञ्जरव्यासमुच्यते ।
हारान्तरं तथांऽशेन पञ्जरस्य तु पार्श्वयोः ॥ ६२ ॥
अष्टांशां चोर्ध्वभूमिं तुं कृत्वांऽशं कूटविस्तृतम् ।
शालाया द्विगुणायामं तयोर्मध्ये तु पञ्जरम् ॥ ६३ ॥
एकांशेनैव कर्तव्यं शेषं हारान्तरं भवेत् ।
ऊर्ध्वभूमि चतुर्भागं द्विभागं मध्यभद्रकम् ॥ ६४ ॥

दण्डं वा द्विदण्डं वा त्रिदण्डं वाऽथ निर्गतिः ।
वेदाश्रं तदधिष्ठानं तद्वत्कण्ठं च शीर्षकम् ॥ ६५ ॥
अष्टशालाष्टकूटं च पञ्जरं षोडशान्वितम् ।
नानाधिष्ठानसंयुक्तं नानापादैरलंकृतम् ॥ ६६ ॥
उन्नतौ कूटकोष्ठौ च भान्तरप्रस्तरान्वितौ ।
गान्धारमिति विख्यातमष्टाश्रं वा गलं शिरः ॥ ६७ ॥
श्रीविशालमिति ख्यातं वर्तुला वेदिका गलम् ।
शीर्षं चैव च कर्तव्यं शेषं पूर्ववदाचरेत् ॥ ६८ ॥
श्रीभागाढ्यमिति ख्यातं सर्वदेवार्हकं परम् ।
वृत्ते वृत्तायते द्व्यश्रवृत्ते चैव षडश्रके ॥ ६९ ॥
कूटकोष्ठादिसर्वाङ्गं प्रागिवैव प्रकल्पयेत् ।
वर्षस्त(क्षःस्थ)लं मण्डलं च त्यजेत्कर्णं च शीर्षकम् ॥ ७० ॥
वक्षःस्थलविहीनानां क(नाम)कर्णं शीर्षसंयुतम् ।
कूटकोष्ठादिसर्वाङ्गमुचितं नागरादिकम् ॥ ७१ ॥
नानालंकारसंयुक्तं नानाचित्रैर्विचित्रितम् ।
गर्भगेहं विशालं च गृहं पिण्ड्यग्रमण्डपम् ॥ ७२ ॥
एकभूमिविधानोक्तमनुक्तानां विशेषतः ।
त्रितलं ह्येवमाख्यातं चतुर्भूममथोच्यते ॥ ७३ ॥

इति काश्यपशिल्पे त्रितलविधानं नामैकोनत्रिंशः पटलः ।

अथ त्रिंशः पटलः ।

चतुर्भूमिः ।

अथ वक्ष्ये विशेषेण चतुर्भूम्यादिलक्षणम् ।
विस्तारोत्सेधमानं तु प्रोक्तं प्रासादमानके ॥ १ ॥
स्व्यंशमानसूत्रं वा कृते गर्भगृहांशकम् ।
गृहपिण्ड्यलिन्द्राहारं प्रत्येकं चैकभागतः ॥ २ ॥

विन्यासलूत्रयोरन्तर्वसुधामभजेवह(द्द)म् ।
कर्णकूटशतांशं तु कोष्ठं तद्द्विगुणायतम् ॥ ३ ॥
पञ्च(ञ्ज)रव्यासमंशेन शेषं सा(हा)रान्तरं भवेत् ।
पुनरप्यूर्ध्वभूमिं च वसुभागविभाजिते ॥ ४ ॥
कर्णकूटं च कोष्ठं च पञ्जरं पूर्ववद्भवेत् ।
तदूर्ध्वभूमौ षड्भागे शिवांशं कूटविस्तृतम् ॥ ५ ॥
कोष्ठायामश्वरी(धरा)भागमर्धांशं पञ्जरस्य तु ।
शेषं हारान्तरं प्रोक्तं हीनाधीकां(क्यं) तु नाऽऽश्रयेत् ॥ ६ ॥
ऊर्ध्वभूमानि(मित्रि)भागेन व्योमां(म्ना)मर्धमभद्रकम् ।
दण्डं वाऽध्यर्धदण्डं वा द्विदण्डं वाऽथ निर्गमम् ॥ ७ ॥
प्रासादोच्चं तु विभजेत्संग्रहत्रिंशदंशकम् ।
सार्धाष्टांशमधिष्ठानं भूतांशं चरणोदयम् ॥ ८ ॥
अधिष्ठानसमं मञ्चं पादं पादोनप(म)ञ्चकम् ।
दा(प)क्षांशं कर्ममञ्चोच्चं कल्पयेद्द्विजसत्तम ॥ ९ ॥
सार्धं वेदांशमपरं पक्षांशं प्रस्तरोदयम् ।
सपादवेदभागं च चरणोदयमिष्यते ॥ १० ॥
पादोनक्षांशमञ्चोच्चं शिवांशं वेदिकोदयम् ।
कण्ठोच्चं तु द्विभागं स्यात्सार्धं वेदांशशीर्षकम् ॥ ११ ॥
स्तूप्युच्चं तु द्विभागं स्याच्छान्तिकं भवनं भवेत् ।
चत्वारिंशद्द्वयाधिकां(क्यं) भागं कृत्वा गृहोन्नतम् ॥ १२ ॥
गुणांशं तलमानं तु रसांशं चरणोदयम् ।
प्रस्तरं त्वग्निभागेन भूतांशं तलिपोदयम् ॥ १३ ॥
गुणांशं प्रस्तरोत्सेधं पादं पादार्धपञ्चकम् ।
पादद्विभागमञ्चोच्चं सार्धवेदाङ्घ्रिणोदयम् ॥ १४ ॥
द्विभागं मञ्चमानं तु शिवांशं वेदिकोदयम् ।
अत्यर्धांशं गलोत्सेधं युगांशं शिखरोदयम् ॥ १५ ॥
द्विभागं तु शिखामानं पौष्टिकं तदुदाहृतम् ।
पञ्चांशं द्वि(वि)भजेद्धर्म्यं तुङ्गं स्तूप्यवसानकम् ॥ १६ ॥
सार्धाग्न्यंशमधिष्ठानं सर्पांशं चरणोदयम् ।
गुणार्धं प्रस्तरोत्सेधं रसांशं पाददैर्घ्यकम् ॥ १७ ॥

गुणांशं मञ्चमानं तु ऊर्ध्वपादं तु तद्द्वयम्।
त्रिभागं प्रस्तरोत्सेधं पादोच्चं सार्धपञ्चकम् ॥ १८ ॥
प्रस्तरोच्चं त्रिभागैकं शिवांशं वेदिकोदयम्।
द्विभागं गलमानं तु भूतांशं शिखरोदयम् ॥ १९ ॥
सार्धांशं स्तूपिमानं तु जयदं तदुदाहृतम्।
उपानादिस्तूपिपर्यन्तं पञ्चांशं विभजेद्बुधः ॥ २० ॥
तथोच्चं सार्धाऽग्न्यं(ग्न्यशं) स्यात्सप्तांशं चरणोदयम्।
तलोच्चसदृशं मञ्चं तस्य(लि)पं सार्धषट्कंकम् ॥ २१ ॥
पादाधिकत्रिभागेन मञ्चमानमुदाहृतम्।
पादोच्चं रसभागेन गुणांशं प्रस्तरोदयम् ॥ २२ ॥
सार्धपञ्चांशमभ्युच्चं मञ्चं सार्धद्विभागया।
एकांशं वेदिकामानं द्विभागं स्याद्गलोदयम् ॥ २३ ॥
पञ्चांशं शिखरोत्तुङ्गं पादद्वयंशं शिरो(खो)दयम्।
तद्भूतं सदनं ह्येवं कल्पयेत्कल्पवित्तमः ॥ २४ ॥
आरामोच्चं तु पञ्चांशं भागं कृत्वा विशेषतः।
सार्धाशांशमधिष्ठानं धात्वंशं चरणोदयम् ॥ २५ ॥
प्रस्तरोच्चं त्रिभागैकं चरणं सार्धषड्भवेत्।
सपादाग्न्यंशमञ्चं स्यात्तली(लि)पं सार्धषट्कंकम् ॥ २६ ॥
त्रिभागं प्रस्तरोत्सेधं पादोच्चं सार्धपञ्चकम्।
पादोनाग्न्यंशमञ्चोच्चं शिवांशं वेदिकोदयम् ॥ २७ ॥
द्विभागं गलमानं तु पञ्चांशं शिखरोदयम्।
व्योमांशं तु शिखामानं विमानं सार्वदेशिकम् ॥ २८ ॥
होमादिस्तूपिपर्यन्तं वेदाश्रं परिकल्पयेत्।
भानुकूटं तथा कोष्ठं भानुद्विगुणपञ्जरम् ॥ २९ ॥
शिखरे तु चतुर्दिक्षु भद्रनासीचतुष्टयम्।
पादं प्रत्यल्पनासाढ्यं शिखरेऽष्टाल्पनासिकम् ॥ ३० ॥
कूटकोष्ठादिसर्वाङ्गं नागराद्युचितं कुरु।
एकाकारतलस्तम्भं सुभद्रमिति विद्यते ॥ ३१ ॥
तदेव शिखरेऽष्टाल्पनासिकारहितं भवेत्।
तद्धाह्यमिति विख्यातं सर्वदं(देव)प्रियावहम् ॥ ३२ ॥

तदेव शिखरे कण्ठवृत्तं श्रीकान्तमुच्यते ।
चतुरश्रं शीर्षकण्ठं वै श्रीमण्डनमुदाहृतम् ॥ ३३ ॥
तदेव शिखरं चाष्टौ (ष्ट)महानासिसमन्वितम् ।
श्रीभवन्तं च व्याख्यातं शालाभद्रयुतं तु वा ॥ ३४ ॥
विभद्रं वाऽथ भक्तव्यं सर्वेषां सद्मनामपि ।
श्रीकान्तं शिखरेऽष्टाल्पनापा(सा)ढ्यं श्रीविशालकम् ॥ ३५ ॥
नानाऽङ्घ्रितलयुक्तास्ते तत्तन्नाम्ना प्रकीर्तिताः ।
विस्ताराढ्य....मंसं भास्करं तु विशीर्षकम् ॥ ३६ ॥
सर्वदालयमित्युक्तं सर्वदेवार्हकं परम् ।
मानसूत्रान्तमानन्दभागं कृत्वा विशेषतः ॥ ३७ ॥
गर्भगेहं गुणांशं स्याद्भागेन गृहपिण्डिका ।
अलिन्द्रांशे तु कर्तव्यं भा(हा)रभागेन कल्पयेत् ॥ ३८ ॥
ततो विन्यासपत्रान्तं व्यासं नन्दविभाजिते ।
एकांशं कूटविस्तारं गुणांशं कोष्ठदीर्घकम् ॥ ३९ ॥
एकांशं पञ्जरव्यासमर्धांशं हरयाऽन्तरम् ।
शालामध्ये महानासि निवृत्तं त्वर्धभागया ॥ ४० ॥
ऊर्ध्वभूमा(न)न्दभागे तु कूटमंशेन कल्पयेत् ।
शालाया(तद्) द्विगुणायामं(मा)शिवांशं पञ्जरं भवेत् ॥ ४१ ॥
शेषं हारान्तरं चोर्ध्वे भूतारं रसभाजिते ।
कूटमेकेन कर्तव्यं कोष्ठं तद्द्विगुणायतम् ॥ ४२ ॥
अर्धांशं पञ्जरव्यासं शेषं हारान्तरं भवेत् ।
ऊर्ध्वभूमिं तथाऽर्धं तु मध्यदण्डेन निर्गतिम् ॥ ४३ ॥
चतुरष्टाश्रवृत्ताभं कूटानां शीर्षकं क्रमात् ।
कर्करीदण्डवत्कोष्ठं स्वश्रं हर्म्यादिशीर्षकम् ॥ ४४ ॥
महानास्यष्ट(ष्ट)कोपेतं शीर्षकं परिकल्पयेत् ।
रविकोष्ठं च कूटं च रविद्विगुणपञ्जरम् ॥ ४५ ॥
भागिवोच्चांशमानं तु ततः कोष्ठमिदं परम् ।
गेहव्यासं तु वर्भांशं कृत्वा नीचगृहच्छतुः (होच्चकम्) ॥ ४६ ॥
गृहपिण्डांशमानेन आलिन्द्रं त्वेकभागया ।
हाराप्या(रव्या)सं शिवांशेन परितः परिकल्पयेत् ॥ ४७ ॥

विन्यासससूत्रयोरन्तर्व्यासधर्मत्रिभाजिते ।
कर्णकूटं तदेकांशं कोष्ठायामं तु तद्द्वयम् ॥ ४८ ॥
अर्धांशं पञ्जरव्यासं शेषं हारान्तरं भवेत् ।
चतुष्कूटाष्टकोष्ठं च पञ्चारम्भं तु संख्यया ॥ ४९ ॥
हारान्तरं चतुर्विंशत्कल्पयेत्प्रथमं तलम् ।
आलिन्द्रं जलपादं स्यात्प्रस्तारं तु घनीकृतम् ॥ ५० ॥
ऊर्ध्वभूनवभागं स्याच्छिवांशं कूटविस्तरम् ।
कोष्ठं तद्द्विगुणायामं पञ्जरं शममानतः ॥ ५१ ॥
शेषं हारान्तरं ख्यातं क्षुद्रपञ्जरसंयुतम् ।
ऊर्ध्वभूमित्रिभागैकं मध्ये दण्डेन निर्गमम् ॥ ५२ ॥
चतुरश्रमधिष्ठानमष्टाश्रं मस्तकं गलम् ।
शिखरेऽष्टौ महानासि(स्यः) पादे प्रत्यल्पनासिका ॥ ५३ ॥
कर्णकूटं तु भागं स्यात्कोष्ठं षोडशभिर्युतम् ।
नतकूटोन्नतं कोष्ठमन्तरप्रस्तरान्वितम् ॥ ५४ ॥
क्षुद्रनीड षड्विंशं स्यान्नानास्रं सूकराननवा(कृति) ।
नानाचित्रैर्विचित्रं तु तुङ्गं भागं तु पूर्वकम् ॥ ५५ ॥
जयावहमिदं ख्यातं सर्वदेवार्हकं परम् ।
तदेव वर्तुलं कर्णं शीर्षान्तं सर्वमामि(नि)कम् ॥ ५६ ॥
तदेव सान्तरं मञ्चं कूटकोष्ठं च पञ्जरम् ।
कूटानां शीर्षकस्तूपिकुम्भं कर्णं च वर्तुलम् ॥ ५७ ॥
एवं स्यान्मूलभूमौ तु वस्वश्रं मध्यमे तले ।
युगाश्रं मध्यभूमौ तु कर्णकूटं प्रकल्पयेत् ॥ ५८ ॥
सुखावहमिदं ख्यातं सर्वदेवार्हकं परम् ।
तदेव कूटकोष्ठं च अन्तरं प्रस्तरं विना ॥ ५९ ॥
व्यासोच्चसमसूत्रं तु सदस्य(राज)यगृहं भवेत् ।
तदेव शिखरं कण्ठं युगाश्रं धारकान्तकम् ॥ ६० ॥

इति काश्यपशिल्पे चतुर्भूमिविधानो नाम त्रिंशः पटलः ।

अथैकत्रिंशः पटलः ।

वक्ष्येऽहं कूटकोष्ठानां पञ्जराणां तु लक्षणम् ।
द्वितलादितलान्तानां सममेव प्रकीर्तितम् ॥ १ ॥

तलं प्रत्युदितं व्यासं समाश्रं कर्णकूटकम् ।
सार्धताश्रं तु कोष्ठं स्याच्चतुष्पादैकपादुकौ ॥ २ ॥
अधस्तात्स्तम्भवर्गं च प्रस्तरः कर्णशीर्षकम् ।
स्तूपिवर्गसमायुक्तौ कूटकोष्ठौ विशेषतः ॥ ३ ॥
एवं चाऽऽदितले कुर्याद्धारातालं विनोर्ध्वतः ।
कूटशालौ च कर्तव्यौ पञ्जराश्च तथैव च ॥ ४ ॥
ऊर्ध्वपादोदयं सप्तभागं कुर्याद्विशेषतः ।
एकांशं वेदिकोत्सेधं सार्धांशं गलमुन्नतम् ॥ ५ ॥
शीर्षं तु विगुणांशेन शेषं स्तूप्युदयं भवेत् ।
एवं तु कूटकोष्ठौ द्वौ कल्पयेत्तु तलं प्रति ॥ ६ ॥
अथवा कूटकोष्ठानामुदयं तु वदाम्यहम् ।
उत्तरस्योर्ध्वसीमान्तं हंसमालोर्ध्वसंम(सिंह)कम् ॥ ७ ॥
कपोतं वावसानं वा भागं पूर्ववदेव तु ।
सान्तरप्रस्तरं चेत्तु प्रस्तरस्योर्ध्वसोमकम् ॥ ८ ॥
वेदिकोर्ध्वं समा(मं)त्राऽथ सान्तरप्रस्तरान्वितः(तम्) ।
तदुच्चं रुद्रधा भज्य एकांशं वेदिकोदयम् ॥ ९ ॥
गुणांशं चरणोच्चं तु पादोनद्व्यंशमश्वकम् ।
स्तूप्युत्सेधं सपादांशं क्रमशः परिकल्पयेत् ॥ १० ॥
एवं हि कूटकोष्ठौ द्वौ कल्पयेच्छिल्पवित्तमः ।
कूटस्यास्य त्रिभागैकं स्वनासीविस्तृतं भवेत् ॥ ११ ॥
तद्व्यासात्रिचतुःपञ्चसप्तभागेन नीव्रकम् ।
कर्णकूटे कपोतं तु नासिकानिर्गमं भवेत् ॥ १२ ॥
चतुर्दिक्षु चतुर्नासि(र्नासीः)कूटानां परिकल्पयेत् ।
एकस्तूपिसमायुक्तं नीव्रेशविमानवत् ॥ १३ ॥

तदेवाश्रं वसुकोणं वा वृत्ताभं वा ग ? शिरः ।
नागराद्युचितं कल्प्यं कर्णकूठं (टं)विशेषतः ॥ १४ ॥
शालानां पार्श्वयोर्विप्र ललाटाख्यं(ख्या)तु नासिका ।
शाला व्यासविशाला तु उन्नता मुखपट्टिका ॥ १५ ॥
स्वस्तूप्यग्रसमं प्रोतं शालानास्यश्रशी(सी)मकम् ।
शालादैर्घ्यं त्रिभागैकं मुखनासिविशालकम् ॥ १६ ॥
कूटानां नासिकानीव्रं महानासिवदाचरेत् ।
स(स्तू)पित्रयसमायुक्तं नागरे भवने द्विज ॥ १७ ॥
का(शा)लानां द्राविडानां तु स्तूपिस्याक्खिवत्तिसंज्ञ(द्वद्वित्रिसंख्य)या ।
शालानां वैसराणां तु स्तूप्येकं वा चतुष्टयम् ॥ १८ ॥
गलांशे कूटकोष्ठानां देवताद्यास्तु कल्पयेत् ।
एवं हि कूटकोष्ठस्तु पञ्जरस्त्वधुनोच्यते ॥ १९ ॥
उपानाद्युत्तरान्तं तु नवभागविभाजिते ।
उपपीठमथांशेन पक्षांशेन धरातलम् ॥ २० ॥
वेदांशं चरणायामं मञ्चमध्यर्धभागया ।
अर्धांशं वेदिकामानं कपोतान्तं गलोदयम् ॥ २१ ॥
प्रतिवाजनसीमान्तं पञ्जरोच्चमुदाहृतम् ।
प्रासादस्य कपोतं तु यथाशोभांशनिर्गतिः ॥ २२ ॥
पञ्जरो नासिकाकारः कूटकोष्ठाकृतिस्तु वा ।
हस्तिपृष्ठविमानं स्याच्छिखरान्तमथापि वा ॥ २३ ॥
एवं त्वनेकभेदेन पञ्जराकृतिरुच्यते ।
यथेष्टं तेषु कर्तव्यं हर्म्यकोष्ठेषु हर्म्यकम् ॥ २४ ॥
एकेन भूमिहर्म्येषु .... ॥
एवमादितले(लं)कुर्यादन्तरप्रस्तरान्वितम् ॥ २५ ॥
मानसूत्रं तु निष्क्रान्तं युक्तमेव यदाचरेत् ।
पञ्जरं नीव्ररहितं प्रस्तरोर्ध्वे विशेषतः ॥ २६ ॥
कर्णकूटं समं वाऽथ त्रिपादं वाऽप्यधिस्तरम् ।
तद्व्यासभद्रशं (कं)तुङ्गं युक्त्या पञ्जरमाचरेत् ॥ २७ ॥

तलं प्रत्यूर्ध्वपादोच्चं प्रागिवैव नवांशकम् ।
गुणांशं वा घना भित्तिश्छत्रं शीर्षसमं युगम् ॥ २८ ॥
पादायामं चतुर्भागमत्यर्धांशं तु प्रस्तरम् ।
अर्धांशं वेदिकामानं कपोतान्तं गलोदयम् ॥ २९ ॥
प्रतिवाजनसीमान्तं पञ्जरोदयमीरितम् ।
शेषं प्रागिव कर्तव्यमेवं निष्क्रान्तपञ्जरम् ॥ ३० ॥
निष्क्रान्तरहितं चेत्तु प्रस्तरोर्ध्वं तु वागिव(जनम्) ।
पञ्जरे कूटकोष्ठौ च पादे पादान्तरेऽपि वा ॥ ३१ ॥
गोपानाधारिताकल्पमहाशालपराक्रमात् ।
हस्तौ पादौ द्वयोपेतां द्दष्टकीर्णजटान्विताम् ॥ ३२ ॥
रौद्रदृष्टिसमायुक्तां नृत्तवाञ्जनसंनिभाम् ।
गोपानं यत्नतो धृत्वा पादौ हस्तौ तदान्वितौ ॥ ३३ ॥
एवं वा गजहंसाभं सिंहव्यालोह(लाभ)मेव वा ।
गोपानं शिरसाऽऽरुयं हस्तपादौ यथेष्टगौ ॥ ३४ ॥
कूटादिलक्षणं प्रोक्तं पञ्चभूमिविधिं ततः ॥ ३५ ॥

इति काश्यपशिल्पे कूटादिलक्षणमेकत्रिंशः पटलः ।

अथ द्वात्रिंशः पटलः ।

पञ्चभूमिः ।

अथ वक्ष्ये विशेषेण पञ्चभूम्यास्तु लक्षणम् ।
विस्तारोत्सेधमानं तु प्रोक्तं प्रासादमानके ॥ १ ॥
विस्तारं रुद्रधा भज्य गुणांशं गर्भगेहकम् ।
द्विभागं गृहपिण्डी स्यादलिन्द्रं तत्रैकभागया ॥ २ ॥
हाराभा(मा)नेक(न) कर्तव्यमलिन्द्रघनभित्तिकम् ।
वर्षस्थलसमं युक्तं कल्पयेत्प्रस्तरोपरि ॥ ३ ॥
धरातले व(च)पञ्चोर्ध्वे द्वितीये वा त्रिभूमिके ।
देवतास्थापनं कुर्यात्तावदेव घनीकृतम् ॥ ४ ॥

त्रिन्याससूत्रयोरन्तः, रुद्रभागविभाजिते ।
शिवांशं कर्णकूटं तु मध्यकोष्ठं गुणांशकम् ॥ ५ ॥
तयोर्मध्यैकभागेन पन्त(ञ्ज)रव्यासमुच्यते ।
हारान्तरमथांशेन कल्पयेत्कल्पवित्तमः ॥ ६ ॥
तदूर्ध्वभूमिविस्तृतं नन्दभागं कृत्वांश(तु)नैष्ठिकम् ।
मध्ये कोष्ठाग्निभागं तु पञ्जरं त्वंशमानतः ॥ ७ ॥
हारान्तरमथार्धांशं कल्पयेत्तु द्वितीयके ।
तदूर्ध्वभुवनं चाष्टभागांशं कर्णकूटकम् ॥ ८ ॥
द्विभागं कोष्ठकं कुर्याद्भागं (गः)स्यात्पञ्जरस्तथा ।
हारान्तरमथार्धांशं कृत्वा लक्षणसंयुतम् ॥ ९ ॥
ऊर्ध्वभूमिरसांशे तु कूटव्यासमथांशकम् ।
शालादीर्घविभागं स्याद्दुग्धां(दर्धां)शं पञ्जरस्तरम् ॥ १० ॥
शेषं हारान्तरं ख्यातं बलकुञ्जरमेव वा ।
तदूर्ध्वे भूमिनिश्न्यात्यं (विन्यासं) मध्ये दण्डेन निर्गतिः ॥११॥
गृहोच्चं तु षडष्टांशे पादोनांशं धरातलम् ।
सार्धपञ्चांशमप्युच्चं सार्धद्वयंशं तु मञ्चकम् ॥ १२ ॥
सपादं पञ्चभागं तु चरणोदयमीरितम् ।
मञ्चोच्चं द्वयमर्धांशं पञ्चांशं चरणायतम् ॥ १३ ॥
सपादद्विभाग ञ्चं स्यात्पा(प)दामर्धेन पञ्ज कम् ।
द्विभागं प्रस्तरोत्सेधं सार्धवेदाङ्घ्रितुङ्गकम् ॥ १४ ॥
पादोनद्वयं मञ्चैः स्याच्छिवांशं वेदिकोदयम् ।
कण्ठं वा तेन पक्षांशं सार्धवेदं शिरोदयम् ॥ १५ ॥
द्विभागं स्तूपिमानं तु शान्तिकं भवनं भवेत् ।
सवेदचत्वारिंशं तु भागं कृत्वा गृहोन्नतम् ॥ १६ ॥
गुणांशं तलतुङ्गं तु भूतांशं चरणोदयम् ।
प्रस्तरं चाग्निभागं तु पादं सार्धयुगं भवेत् ॥ १७ ॥
सपादद्विभागमञ्चं स्यात्तलिपं स्यादधी(स्यादधो)युगम् ।
प्रस्तरोच्चं द्विभागेन वेदांशं चरणोदयम् ॥ १८ ॥
पक्षांशं मञ्चमानं स्यात्पादं सार्धगुणांशकम् ।
अध्यर्धमञ्चमानं तु व्योमांशं वेदिकोदयम् ॥ १९ ॥

द्विभागं गलमानं तु सार्धं वेदांशशीर्षकम् ।
अत्यन्धं (र्धं) तु शिखामानं पौष्टिकं सदनं त्विदम् ॥ २० ॥
सदनोच्चं तु षट्त्रिंशद्भागं कृत्वा द्विजोत्तम ।
अधिष्ठानं द्विभागेन वेदांशं चरणायतम् ॥ २१ ॥
सत्रिपादशिवांशेन मञ्चमानं प्रकल्पयेत् ।
सार्धाग्न्यंशं तु तल्पिं तदर्धं मञ्चमानकम् ॥ २२ ॥
सपादानलपादं स्यान्मञ्चमत्यर्धभागया ।
गुणांशं पादपीठं तु सपादांशं [तु] प्रस्तरम् ॥ २३ ॥
एकांशं वेदिकामानं पादोनद्व्यंशकं गलम् ।
सपादाग्न्यंशशिरोषे(कं शीर्षं शे)षं स्तूप्युदयं भवेत् ॥ २४ ॥
जयदं भवनं ह्येवं कल्पयेत्कल्पवित्तमः ।
विमानोत्सेधं विभजेच्चयस्त्रिंशद्विभागया ॥ २५ ॥
द्विभागं रमणीमानं वेदांशं चरणोदयम् ।
प्रस्तरोच्चं द्विभागेन सार्धत्रिंशाङ्घ्रिणोदयम् ॥ २६ ॥
प्रस्तारं पादरहितं द्विभागेन विधीयते ।
त्रिभागं चरणायामं तदर्धं मञ्चमानकम् ॥ २७ ॥
सार्धद्विभागपादोच्चं सपादांशेन मञ्चकम् ।
स्तम्भं पादाधिकद्व्यंशं मञ्चमानं सपादकम् ॥ २८ ॥
व्योमांशं वेदिकामानमत्यर्धाङ्गुलमानकम् ।
सार्धत्रिभागं शिखरं द्विभागं स्तूपिमानकम् ॥ २९ ॥
अद्भुतं भवति ह्येवं कल्पयेद्देवतार्हकम् ।
चतुर्विंशतिभागं तु कृत्वा च सदनोदयम् ॥ ३० ॥
अत्यर्धांशतलोत्सेधं गुणांशं पादमानकम् ।
तदर्धं मञ्चमानं तु पादोदकं(यं)गुणांशकम् ॥ ३१ ॥
तस्यार्धं प्रस्तरोत्सेधं द्व्यर्धमङ्घ्र्युदयं भवेत् ।
प्रस्तरं तु सपादांशं स्तम्भं पादाधिकद्वयम् ॥ ३२ ॥
तदर्धं मञ्चमानं तु साष्टांशद्द्व्यंशमङ्घ्रिकम् ।
एकांशं प्रस्तरोत्सेधमर्धांशं वेदिकोदयम् ॥ ३३ ॥
त्रिपादं गलमानं तु पादोनद्व्यंशकं शिरः ।
अष्टांशरहितव्योमभागं स्तूप्युदयं भवेत् ॥ ३४ ॥

सर्वकामिकमेवं तु कर्तव्यं सदनं द्विज ।
होमादिस्तूपिपर्यन्तं युगाश्रं परिकल्पयेत् ॥ ३५ ॥
कलाशालाकलासौष्ठी पञ्जरं चतुरष्टकम् ।
पादाः प्रत्यल्पनासाढ्यं(ढ्या)हारान्तं नासिकाद्वयम् ॥ ३६ ॥
भद्रनासीचतुष्कं तु शिखरे च प्रकल्पयेत् ।
क्षुद्रनासीद्वयं कोणे कल्पितं ब्रह्मकान्तकम् ॥ ३७ ॥
कूटास्त्व(टेष्व)नन्तरं चाढ्यं (राढ्यं च)प्राजापत्यमुदाहृतम् ।
तदेवोन्नतकूटं तु कोष्ठेऽनन्ताः स्वमञ्चकाः ॥ ३८ ॥
स्वायंभुवमिदं गेहं सर्वदेवार्हकं परम् ।
तदेव वेदिकाकोष्ठं शीर्षकं वसुकोणकम् ॥ ३९ ॥
शालामध्येंऽशमानेऽन्तर्निर्गतिः कोष्ठ एव वा ।
भद्रकान्तमिति ख्यातं कूटकोष्ठे परिस्समम् ॥ ४० ॥
समश्चं वाऽपि(प्य)मश्चं वा जनार्दनमुदाहृतम् ।
तदेव कोष्ठमध्ये तु भद्रहीनमथापि वा ॥ ४१ ॥
मध्यभद्रयुतं वाऽपि मण्डलं शीर्षकं गलम् ।
अतिभद्रमिति ख्यातं सर्वदेवार्हकं परम् ॥ ४२ ॥
तदेव कूटकोष्ठं च पञ्जरं च समश्चकम् ।
सोन्नतं सर्वतोभद्रं धर्मप्रीतिकरं भवेत् ॥ ४३ ॥
त्रिमलं कूटकोष्ठं च पञ्जरं समसूरकम् ।
नानाधिष्ठानसंयुक्तं नानापादैरलंकृतम् ॥ ४४ ॥
नानालंकारसंयुक्तं युग्मपञ्जरसंयुतम् ।
शिखरेऽष्टाल्पनासाढ्यं महानासीचतुष्टयम् ॥ ४५ ॥
वीरभद्रमिति ख्यातं सर्वदेवप्रियावहम् ।
तदेवाष्टकशाल्यादिमादिभूमौ द्विभागया ॥ ४६ ॥
भानुपञ्जरसंयुक्तं शेषं प्रागिव कल्पयेत् ।
प्रागुक्तनाग मा(चाऽऽ)ख्यातं ना(ता)स्विष्टं परिकल्पयेत् ॥ ४७ ॥
पञ्चभूमिसमाख्यातं पट्टनलं च युगं शृणु ॥ ४८ ॥

इति काश्यपशिल्पे पञ्चतलविधानो नाम द्वात्रिंशः पटलः ।

अथ त्रयस्त्रिंशः पटलः ।

षड्भूमिः ।

अथ वक्ष्ये विशेषेण षड्भूमिकविधिं परम् ।
तस्य विस्तारतुङ्गं तु प्रासादमानवद्भवेत् ॥ १ ॥
विस्तारं रुद्रधा भज्य गुणांशं गर्भगेहकम् ।
द्विभागं गृहपिण्डं स्यादलिन्द्रं शिवभागया ॥ २ ॥
हारं शिवांशमानेन अलिन्द्रं वा स्थलं भवेत् ।
धरातले द्वित्रिभूमौ ... ... ॥ ३ ॥
वा(पा)दे तास्था(तत्स्था)पनं यत्र तावद्वै सुदृढं घनम् ।
बाह्योचितमलंकारं घनाभ्यन्तरवद् भवेत् ॥ ४ ॥
रव्यंशं विभजेत्तारं विन्यासं सूत्रयोत्त(स्त)रम् ।
भारं सौष्ठिकविस्तारं कोष्ठं तद्द्विगुणायतम् ॥ ५ ॥
भागेन पञ्जरव्यासं शेषं हारान्तरं भवेत् ।
चतुष्कूटाष्टकोष्ठं च भानुपञ्जरसंयुतम् ॥ ६ ॥
हारान्तरं चतुर्विंशत्कल्पयेदतिभूतले ।
पञ्चारं हर्म्यमध्ये तु कण्ठेषु सौष्ठिकं भवेत् ॥ ७ ॥
पार्श्वयोः कर्णकूटस्य पञ्जरं परिकल्पयेत् ।
कोष्ठपञ्जरयोर्मध्ये कल्पयेत्तु विशेषतः ॥ ८ ॥
तदूर्ध्वभूदशांशेषु व्योमांशं कर्णकूटकम् ।
मध्ये पञ्जरमेकांशं कण्ठकूटमिवाऽऽकृतिः ॥ ९ ॥
द्विभागं कोष्ठदीर्घं स्यादर्धांशं पञ्जरस्य तु ।
शेषं हारान्तरं ख्यातमेषां संख्याऽऽदिभूमिवत् ॥ १० ॥
तस्योर्ध्वभूविशालं तु नवभागविभाजिते ।
कण्ठकूटमथांशेन मध्यशाला गुणांशकम् ॥ ११ ॥
पञ्जरव्यासमेकांशमर्धांशं हरयोऽन्तरम् ।
तदूर्ध्वे वसुभागं तु शिवांशं कूटविस्तृतम् ॥ १२ ॥

मध्ये कोष्ठद्विभागेन एकांशं पञ्जरस्ततम् ।
हारान्तरमथार्धांशं कल्पयेत्कल्पवित्तमः ॥ १३ ॥
तस्योर्ध्वभूमिविस्तारं षड्भागं विभजेत्समम् ।
कूटमेकांशमानेन कोष्ठायामं तु तद्द्वयम् ॥ १४ ॥
अर्धांशं पञ्जरव्यासं शेषं हारान्तरं भवेत् ।
तदूर्ध्वभूमिविस्तारमर्धांशं मध्यभद्रकम् ॥ १५ ॥
दण्डं वाऽध्यर्धदण्डं वा द्विदण्डं भद्रनीव्रकम् ।
तत्तुङ्गं सप्तपञ्चाशदंशं कृत्वा तु देशिकः ॥ १६ ॥
अधिष्ठानोच्चपञ्चाग्निषड्भागं चरणोदयम् ।
पादहीनाग्निभागं तु प(म)ञ्चमानमुदाहृतम् ॥ १७ ॥
पादोच्चं सार्धपञ्चांशं मञ्चं सार्धविभागया ।
पादाधिकं तु पञ्चांशं पादायाममिति स्मृतम् ॥ १८ ॥
सार्धद्विभागमञ्चोच्चं पञ्चांशं चरणोदयम् ।
पादोदयं द्विभागं तु प्रस्तरोदयमीरितम् ॥ १९ ॥
पादहीनं तु पञ्चांशं तलिपस्योदयं भवेत् ।
द्विभागं प्रस्तरं ख्यातमर्धाधिक्यं युगांशकम् ॥ २० ॥
पादायाममिदं ख्यातं पादोनद्व्यंशमञ्चकम् ।
व्योमांशं वेदिकामानं पादोनद्व्यंशकं गलम् ॥ २१ ॥
सार्धवेदांशमानेन शीर्षकं परिकल्पयेत् ।
पक्षांशं तु विमानं च षड्भूमिकमेव हि ॥ २२ ॥
साष्टाविंशत्ति(त्त)लानि स्युर्विंशत्कूटसमन्वितम् ।
षडष्टपञ्जरोपेतं पादं प्रत्यल्पनासिकम् ॥ २३ ॥
होमादिस्तूपिपर्यन्तं चतुरश्रं प्रकल्पयेत् ।
शिखरे तु महानासिचत्वारि(सीश्वतस्रः)परिकल्पयेत् ॥ २४ ॥
अम्बुजासनमाख्यातं सर्वदेवप्रियावहम् ।
तदेव शिखरं कण्ठं वस्त्रश्रं परिकल्पयेत् ॥ २५ ॥
अशेषसौष्ठिकान्तं तु शीर्षकं चतुरश्रकम् ।
उन्नतावनतोपेतं भद्रं वाऽभद्रकोष्ठकम् ॥ २६ ॥
सान्तरप्रस्तरोपेतौ हीनौ वाऽपि समुन्नतौ ।
सुखांकरमिदं ख्यातं सर्वेषां सौष्ठिसीरकम् ॥ २७ ॥

वृत्ताकारं प्रकर्तव्यं नाम्ना तद्भद्रलीनकम् ।
तदेव शिखरे चाष्टौ कल्पि(ष्टस्वल्प)नासियुतं महत् ॥ २८ ॥
शिवभद्रमिति ख्यातं शिवप्रीतिकरं परम् ।
तदेव द्व्यश्रवृत्ताभं शीर्षकं गलसंयुतम् ॥ २९ ॥
मुखे ललाटनासाढ्यं नागेन्द्रमिति संज्ञितम् ।
षड्भूमिरेवमाख्याता सप्तभूमिमथोपरि ॥ ३० ॥

इति काश्यपशिल्पे षड्भूमिविधानं त्रयस्त्रिंशः पटलः ।

अथ चतुस्त्रिंशः पटलः ।

सप्तभूमिः ।

अथ वक्ष्ये विशेषेण सप्तभूमेस्तु लक्षणम् ।
प्रासादमानविधिना व्यासोदयं प्रकल्पयेत् ॥ १ ॥
रव्यंशं विभजेत्तारं वेदांशं गर्भगेहकम् ।
पक्षांशं भित्तिविष्कम्भमेकेनालिन्द्रमिष्यते ॥ २ ॥
हारान्तक(र)मथांशेन परितः कल्पयेद्बुधः ।
विन्यासस्सूत्रयोरन्तं भान्वंशेन समं भवेत् ॥ ३ ॥
एकांशं कूटविस्तारं कोष्ठं तद्द्विगुणायतम् ।
पञ्जरव्यासमेकांशं शेषं हारान्तरं भवेत् ॥ ४ ॥
चतुष्कूटाष्टशाला च भानुपञ्जरसंख्यया ।
तस्योर्ध्वभूमिविस्तारं धर्मभागविभाजिते ॥ ५ ॥
कर्णकूटं च कोष्ठं च पूर्ववत्परिकल्पयेत् ।
पञ्जरव्यासमर्धांशं शेषं तारान्तरं भवेत् ॥ ६ ॥
तस्योर्ध्वभूमिविस्तारं धर्मभागविभाजिते ।
पञ्जरं कूटकोष्ठं च पूर्ववत्परिकल्पयेत् ॥ ७ ॥
ऊर्ध्वभूमौ नवांशे तु मध्ये शालाऽभिभाजिते ।
व्योमांशं कर्णकूटं स्यादेकांशं पञ्जरस्ततम् ॥ ८ ॥

हारान्तरमथाधांशं तस्योर्ध्वे वसुभाजिते ।
मध्ये शाला द्विभागेन शेषं पूर्ववदाचरेत् ॥ ९ ॥
तदूर्ध्वभूमिविस्तारं रसभागविभाजिते ।
कूटमेकांशमित्युक्तं शाला तद्द्विगुणायता ॥ १० ॥
अधांशं पञ्जरव्यासं शेषं हारान्तरं भवेत् ।
तदूर्ध्वे भूम्य(म्व)ग्निभागैकं मध्ये दण्डेन निर्गतम् ॥ ११ ॥
सप्तषष्ठी(ष्टी)तिभागं तु कर्तव्यं सदनोदयम् ।
सपादाग्निरधिष्ठानं सार्धषट्काङ्घ्रितुङ्गकम् ॥ १२ ॥
तदर्धं मञ्चमानं तु षड्भागं चरणोदयम् ।
स्त्रीपादवद्द्विभागं तु मञ्चमानमुदाहृतम् ॥ १३ ॥
सार्धभूतांशमङ्घ्र्युच्चं सार्धद्व्यंशं तु प्रस्तरम् ।
सपादपञ्चभागं तु स्तम्भमानमुदाहृतम् ॥ १४ ॥
प्रस्तरं सार्धपञ्चांशं भूतांशं चरणोदयम् ।
सपादद्विभागं मञ्चं स्यात्स्त्रीपादं[तु]युगांशकम् ॥ १५ ॥
चरणोदयमित्युक्तं प्रस्तरोच्चं द्विभागया ।
पादोच्चं सार्धवेदांशं पादोनद्व्यंशमञ्चकम् ॥ १६ ॥
व्योमांशं वेदिकोत्सेधं पादोनद्व्यंशकं गलम् ।
अर्धाधिक्ययुगांशं तु शिखरोदयमिष्यते ॥ १७ ॥
पक्षांशं स्तूपिमानं तु गण्यं (ण्यं) सप्ततलं विदुः ।
पञ्जरं कूटकोष्ठं च समसूत्रे तु कल्पितम् ॥ १८ ॥
होमादाग्रयुगाग्रं तु शिखरे वेदनासिका ।
शालापड्क्त्रिंशतियुक्तं भानुद्विगुणकूटकम् ॥ १९ ॥
षष्टिपञ्जरसंयुक्तं पादं प्रत्यल्पनासिका ।
मानाधिष्ठानसंयुक्तमेकाकारमथापि वा ॥ २० ॥
एकैनाकृतिरङ्घ्री तु समुज्ज्वलमुदाहृतम् ।
तदेवान्तरकूटाः स्युः सान्तरप्रस्तरान्वितम् ॥ २१ ॥
श्रीच्छन्दमिति विख्यातं सर्वदेवार्हकं परम् ।
तदेव नतकूटाश्च कोष्ठोनान्ताः (श्चानन्ताः कोष्ठाः) समञ्चकाः ॥ २२ ॥
श्रीविशालमिति ख्यातं सर्वदेवप्रियावहम् ।
तदेव शीर्षकण्ठं च अष्टाश्रं वेदिका तथा ॥ २३ ॥

श्रीकान्तमिति विख्यातं कूटकोष्ठसमं तु वा ।
समं च नतकूटं स्याच्छ्रीप्रियं तदुदाहृतम् ॥ २४ ॥
तदेव वृत्तशिखरं स्तूपिं चैव गलं तथा ।
रुद्रकान्तमिति ख्यातं रुद्रप्रीतिकरं परम् ॥ २५ ॥
तदेव कर्णकूटं तु वेदाश्राष्टाश्रमण्डलम् ।
क्रमेणाऽऽदितलात्कल्प्यं वृत्तभद्रमिदं परम् ॥ २६ ॥
तदेवोन्नतकूटं च नतशालासमन्वितम् ।
कूटमस्तकवृत्तं च सुवि(वृ)त्तमिति विद्यते ॥ २७ ॥
सोन्नतं कूटकोष्ठं च पञ्जरोन्नतमञ्चकम् ।
यथेष्टं शिखराकारं कण्ठं स्तूपिघटं तथा ॥ २८ ॥
युगाश्रं शीर्षकोपेतं कण्ठकूटं प्रकल्पयेत् ।
शिवभद्रमिति ख्यातं शिवप्रीतिकरं परम् ॥ २९ ॥
तदेव कूटकोष्ठं तु दण्डं वाऽध्यर्धदण्डकम् ।
द्विदण्डं वाऽथ निष्क्रान्तं भद्रं वा भद्रपञ्जरम् ॥ ३० ॥
नानाधिष्ठानसंयुक्तं नानापादैरलंकृतम् ।
नानाचित्रैर्विचित्रं तु शिवसौख्यमुदाहृतम् ॥ ३१ ॥
तदेव गर्भगेहं तु वृत्तं वाऽथ युगांशकम् ।
वृत्तमेवं हि बाह्ये तु वृत्ताभं सौष्ठिकान्वितम् ॥ ३२ ॥
शेषं पूर्ववदुद्दिष्टं नानासर्वाङ्गमण्डलम् ।
पञ्जरं कूटकोष्ठं च अन्तरप्रस्तरं विना ॥ ३३ ॥
यथेष्टं शिखराकारं शिवप्रीतिकमिष्यते ।
एवं सप्ततमं(लं) ख्यातं वसुभूमिमथोपरि ॥ ३४ ॥

इति काश्यपशिल्पे सप्तभूमिविधानं नाम चतुस्त्रिंशः पटलः ।

अथ पञ्चात्रिंशः पटलः ।

वसुभूमिः ।

अथ वक्ष्ये विशेषेण वसुभूमिविधिं परम् ।
प्रासादमानविधिना संग्राह्य विस्तृतोदयम् ॥ १ ॥

त्रयोदशविभागं तु कृत्वा प्रासादविस्तृतम् ।
भूतांशं गर्भगेहं तु द्विभागं गृहपिण्डिका ॥ २ ॥
अलिन्द्रं चैकभागेन हार भागेन कल्पयेत् ।
अथवाऽनलभागेन गर्भगेहं विधीयते ॥ ३ ॥
भागेन ग्रहपिण्डः स्यादलिन्द्रं त्वेकभागया ।
कुड्यमेकेन कर्तव्यमलिन्द्रं तु विनांऽशकम् ॥ ४ ॥
तदर्धं पञ्जरव्यासं भद्रं वाऽभद्रमेव वा ।
भानुकोष्ठं चतुष्कूटं कलापञ्जरसंयुतम् ॥ ५ ॥
हारान्तरं च द्वात्रिंशत्कल्पयेदादिभूतले ।
वर्षस्तलमलिन्द्रं स्यात्प्रस्तरान्तघनीकृतम् ॥ ६ ॥
तदूर्ध्वभूमिविस्तृतं त्रयोदशविभाजिते ।
कूटकोष्ठादिसर्वाङ्गमादिभूमिमिवैव तु ॥ ७ ॥
तस्योर्ध्वभूविशालं तु भानुभागविभाजिते ।
कर्णकूटं तदेकांशं शालाभागद्विभागया ॥ ८ ॥
अर्धांशं पञ्जरव्यासं शेषं हारान्तरं भवेत् ।
पञ्जरं कूटकोष्ठं च संख्या त्वादितलोक्तवत् ॥ ९ ॥
हारान्तरमथार्धांशं लम्बपञ्जरसंयुतम् ।
तद्वद्भूमिविभागं तु वसुभागविभाजिते ॥ १० ॥
कर्णकूटं तदेकांशं मध्ये शाला द्विभागया ।
पञ्जरव्यासमेकांशमर्धांशं हारयो(याऽ)न्तरम् ॥ ११ ॥
चतुष्कूटं चतुःशूलं वसुपञ्जरसंयुतम् ।
हारान्तरं तथा प्रोक्तं कल्प्यैवं षट्तलं भवेत् ॥ १२ ॥
तदूर्ध्वभूमिभागं तु षड्भागं विभजेत्समम् ।
कूटव्यासमे(सै)कांशमित्थं मध्ये कोष्ठं द्विभागया ॥ १३
अर्धांशं पञ्जरव्यासं शेषं हारान्तरं भवेत् ।
तदर्धं पञ्जरव्यासं भद्राभद्रं तु एव वा ॥ १४ ॥
भानुकोष्ठं चतुष्कूटं कपालं ज(लान्त)रसंयुतम् ।
हारान्तरं च द्वात्रिंशत्कल्पयेदादिभूतले ॥ १५ ॥
वर्षस्तलमलिन्द्रं स्यात्प्रस्तरं त्वघनीकृतम् ।
तदूर्ध्वभूमिविस्तारं त्रयोदशविभाजिते ॥ १६ ॥

कूटकोष्ठादिसर्वाङ्गमादिभूमिमिवैव तु ।
तस्योर्ध्वभूविशालं तु भानुभागविभाजिते ॥ १७ ॥
कूटकोष्ठादिसर्वाङ्गं मानसंख्यादि पूर्ववत् ।
तदूर्ध्वभूदशांशे तु कूटकोष्ठं च पूर्ववत् ॥ १८ ॥
हारान्तरमथार्धांशं लम्बपञ्जरसंयुतम् ।
तदूर्ध्वभूविशालं तु वसुभागविभाजिते ॥ १९ ॥
कर्णकूटं तदेकांशं मध्ये शाला द्विभागया ।
पञ्जरव्यासमेकांशमर्धांशं हारयोत्तरम् ॥ २० ॥
चतुष्कूटं चतुःशालं वसुपञ्जरसंयुतम् ।
हारान्तरं तथा प्रोक्तं कल्पयैवं पट्तलं भवेत् ॥ २१ ॥
तदूर्ध्वभूविशालं तु षड्भागं विभजेत्समम् ।
कूटमेकांशमित्युक्तं मध्ये कोष्ठं द्विभागया ॥ २२ ॥
अर्धांशं पञ्जरव्यासं शेषं हारान्तरं भवेत् ।
तदूर्ध्वभूविशालाढ्ये मध्ये दण्डेन नीव्रकम् ॥ २३ ॥
कूटात्कोष्ठं तु नीव्रं वा मध्यशाला त्वनीव्रका ।
कूटं कोष्ठमशेषं तु समसूत्रग(त्रेण) एव वा ॥ २४ ॥
ससप्तसप्ततिभागं कृत्वा हेमसमुच्चयम् ।
सार्धत्रिंशमधिष्ठानं सप्तांशं चरणोदयम् ॥ २५ ॥
प्रस्तरं तु सपादाग्नि सार्धषट्काङ्घ्रितुङ्गकम् ।
सार्धद्विभागमश्वोच्चं कल्पयेत्तु विशेषतः ॥ २६ ॥
सपादपञ्चभागं तु चरणोदयमीरितम् ।
प्रस्तरं साध्यपक्षांशं भूतांशं चरणोदयम् ॥ २७ ॥
सपादभागमश्वं स्यात्पादं पादोनपञ्चकम् ।
मञ्चमानं द्विभागं तु सार्धं पादयुगांशकम् ॥ २८ ॥
सत्रिपादांशमश्वोच्चं व्योमांशं वेदिकोदयम् ।
कण्ठपादेन पक्षांशं सार्धवेदांशशीर्षकम् ॥ २९ ॥
कण्ठमानं समं स्तूपितुङ्गमित्यत्र कथ्यते ।
स्तूप्यन्तं तदुपानादि वेदाश्रं परिकल्पयेत् ॥ ३० ॥
औष्ठ(अष्टा)श्रं च युगांशं स्यात्स्तम्भं प्रत्यल्पनासिकम् ।
शिखरे तु चतुर्नासियुक्तास्ते स्युर्महान्तराः ॥ ३१ ॥

एकाकारतलं स्तम्भं शिवच्छन्दमुदाहृतम् ।
तदेव नतशाखाः स्युर्मञ्चमाः(काः) सौष्ठिकोन्नतम् ॥ ३२ ॥
वागीशमिति विख्यातं सर्वदेवप्रियावहम् ।
चतुरश्राष्टवृत्ताभं सौष्ठिको वा पुनः पुनः ॥ ३३ ॥
विमानशिखरं कण्ठमष्टाश्रं परिकल्पयेत् ।
तदष्टभागं विख्यातं धर्मप्रीतिकरं परम् ॥ ३४ ॥
तदेव कूटकोष्ठं च सचंवात्रिमव(मञ्चं वा विम)ञ्चकम् ।
समोन्नतं तथा कूटं नानाहस्तानताङ्घ्रिकम् ॥ ३५ ॥
नानाचित्रविचित्रं तु तत्पर्वतमिति स्मृतम् ।
तदेव शिखरं कण्ठं वृत्ताभं परिकल्पयेत् ॥ ३६ ॥
नाम्ना कैलासमित्युक्तं मम प्रीतिकरं परम् ।
एवमष्टतलं ख्यातं नवभूमिमथोपरि ॥ ३७ ॥

इति काश्यपशिल्पे वसुभूमिविधानं पञ्चत्रिंशः पटलः ।

अथ षट्त्रिंशः पटलः ।

नवभूमिः ।

अथ वक्ष्ये विशेषेण नवभूमिविधिं परम् ।
प्रासादमानवत्कार्यं गेहस्य सदनं तरम् ॥ १ ॥
पक्षांशं विभजेत्तारं गुणांशं गर्भगेहकम् ।
द्विभागा गृहपिण्डी स्यादलिन्द्रं त्वेकभागया ॥ २ ॥
व्योमांशं कुड्यविस्तारमलिन्द्रं तत्समं भवेत् ।
हारव्यासं शिवांशेन कल्पयेत्कल्पवित्तमः ॥ ३ ॥
अथवा षोडशांशं तु प्रासादं विभजेत्समम् ।
युगांशं गर्भगेहं तु द्विभागा गृहपिण्डिका ॥ ४ ॥
अलिन्द्रं तु शिवांशेन व्योमांशं कुड्यविस्तृतम् ।
अलिन्द्रं व्योमभागेन हारान्वैवं तु तत्समम् ॥ ५ ॥
विन्याससूत्रयोरन्तः कालांशं विभजेत्समम् ।
एकांशं सौष्ठिकं व्यासं कोष्ठं तद्द्विगुणायतम् ॥ ६ ॥

पञ्जरव्यासमेकांशमेकांशं कूटमानकम्।
हारान्तरं च द्वात्रिंशत्कल्पयेदादिभूतले ॥ ७ ॥
एवमेव प्रकर्तव्यं द्वितीयं च महीतलम्।
तृतीमहीतलस्या(यभूतलाया)मं मनुभागविभाजिते ॥ ८ ॥
अर्धांशं पञ्जरव्यासं शेषं पूर्ववदाचरेत्।
तदूर्ध्वचतुस्तलं चैव कल्पयेद्देशिकोत्तमः ॥ ९ ॥
पञ्चभूमिविभागं तु भानुभागविभाजिते।
एकांशं कूटविस्तारं शाला तद्द्विगुणायता ॥ १० ॥
अर्धांशं पञ्जरव्यासं तस्यार्धं हारयोत्तरम्।
भानुशाला च कूटाभं पञ्जरं षोडशैव तु ॥ ११ ॥
तदूर्ध्वभूविशालं तु वसुभागविभाजिते।
एकांशं सौष्ठिकव्यासं मध्ये भागद्विशालया ॥ १२ ॥
पञ्जरव्यासमेकांशमर्धांशं हारयोत्तरम्।
तदूर्ध्वभूविशालं तु रसभागविभाजिते ॥ १३ ॥
एकांशं कूटविस्तारं कोष्ठं तद्द्विगुणायतम्।
पञ्जरव्यासमर्धांशं शेषं हारान्तरं भवेत् ॥ १४ ॥
तदूर्ध्वं भूविशालं तु गुणभागविभाजिते।
मध्यांशं दण्डमानेन निर्गमं परिकल्पयेत् ॥ १५ ॥
साष्टविंशतिभागं तु कृत्वा देहा(गेहो)दयं बुधः।
पादोनचतुरंशं तु धरातलमिति स्मृतम् ॥ १६ ॥
पादोच्चं सार्धसप्तांशं सार्धाग्न्यंशं तु प्रस्तरम्।
सप्तांशं चरणोच्चं तु सपादाग्न्यंशमंश(मञ्च)कम् ॥ १७ ॥
सार्धषट्काङ्घ्रितुङ्गं तु गुणांशं मञ्चमानकम्।
षड्भागं पादमानं तु पादोनाग्न्यंशमञ्चकम् ॥ १८ ॥
पादोच्चं सार्धभूतांशं सार्धपक्षांशमञ्चकम्।
सपादपञ्चभागं तु पादोत्सेधं समुच्यते ॥ १९ ॥
प्रस्तरं सार्धपक्षांशं भूतांशं चरणोदयम्।
पादाधिक्यं द्विभागं तु प्रस्तरस्योदयं भवेत् ॥ २० ॥
पादोनपञ्चकं पादं प्रस्तरोच्चं द्विभागया।
सार्धवेदांशकं पादं पादोनद्व्यंशमञ्चकम् ॥ २१ ॥

शिवांशं वेदिकोत्सेधं कण्ठं चाप्यर्धभागया ।
शीर्षं सपादवेदांशं पादोनद्व्यंशदं(सं)शिखम् ॥ २२ ॥
पादं प्रत्यल्पनासाढ्यं शिखरं वेदनासिकम् ।
समं च नतकूटाढ्यं कूटाढ्यं चतुरश्रकम् ॥ २३ ॥
होमादिस्तूपिपर्यन्तं युगाश्रं परिकल्पयेत् ।
अशेषं मध्यशालं तु पार्श्वकोष्ठं तु निर्गतिः ॥ २४ ॥
दण्डं वाऽध्यर्धदण्डं वा नाम्ना ललितभद्रकम् ।
तदेवोन्नतकोष्ठाः स्युः समं च नतभद्रकम् ॥ २५ ॥
ब्रह्मकान्तमिदं नाम्ना सर्वदेवप्रियावहम् ।
समश्चं वाऽपि(ष्य)मश्चं वा कूटकोष्ठसमन्वितौ(तम्) ॥ २६ ॥
प्रादेशमिति विख्यातं सर्वदेवप्रियावहम् ।
तदेव शिखरं कण्ठं वस्वभ्रं (श्रं) चाष्टनासिकम् ॥ २७ ॥
युगाश्रं वसुकोणं वा वृत्तं वा सौष्ठिकं पुनः ।
सौम्यशेषं युगाश्रं स्याच्छ्रीवर्धनमिदं परम् ॥ २८ ॥
समश्चौ कूटकोष्ठौ द्वौ विमुचौसाध(मश्चौ वाऽथ)सदृशौ ।
वृत्ताश्रव(य)शिरोपेतं चतुर्दिग्भद्रनासिकम् ॥ २९ ॥
विदिक्षु युग्मनासाढ्यं युग्मसा(ग्मंवाऽ)युग्ममेव वा ।
युग्मं पञ्जरसंयुक्तं सुपद्ममिति विद्यते ॥ ३० ॥
तदेव वृत्तसौष्ठ्यग्रं कृतवर्धनमुच्यते ।
तदेव गर्भगेहं तु वृत्तं वृत्तगृहं भवेत् ॥ ३१ ॥
एवं नवतन्तु(लं) ख्यातं दशभूमिमथोपरि ॥ ३२ ॥

इति काश्यपशिल्पे नवभूमिविधानं षट्त्रिंशः पटलः ।

अथ सप्तत्रिंशः पटलः ।

दशभूमिलक्षणम् ।

अथ वक्ष्ये विशेषेण दशभूमेस्तु लक्षणम् ।
पार्श्वप्रासादमानोक्तप्रमाणैर्वोदयं ततम् ॥ १ ॥

कल्पयित्वा तु तत्तारं मनुभागविभाजिते।
वेदांशं गर्भगेहं तु गृहपिण्डी त्रिभागया ॥ २ ॥
अलिन्द्रं त्वेकभागेन हारान्तरं शिवांशकम्।
विन्यासंसूत्रयोरन्तर्मनुभागविभाजिते ॥ ३ ॥
तेष्ठे(ष्वे)कं कूटविस्तारं बा(शा)लादीर्घं तु तद्द्वयम्।
एकांशं पञ्जरं व्यासं पादं हारान्तरं भवेत् ॥ ४ ॥
चतुष्कूटं चतुःशालं पञ्जरं षोडशान्वितम्।
हारान्तरं च द्वात्रिंशत्कल्पयेदादिभूतले ॥ ५ ॥
तदूर्ध्वभूमिविस्तारं त्रयोदशविभाजिते।
एकांशं कण्ठकूटं तु शाला तद्द्विगुणायता ॥ ६ ॥
एकांशं पञ्जरव्यासं शेषं हारान्तरं भवेत्।
ऊर्ध्वभूविस्तृतं भानुभागं कृत्वांऽशसौष्ठिकम् ॥ ७ ॥
द्विगुणं कोष्ठदीर्घं तु अर्धांशं पञ्जरस्ततम्।
पादं हारान्तरं ख्यातं तेषां संख्यादिपूर्ववत् ॥ ८ ॥
तस्योर्ध्वतलविस्तारं रुद्रभागविभाजिते।
पादपञ्जरविस्तारं शेषं पूर्ववदेव हि ॥ ९ ॥
तदूर्ध्वभूदशांशे तु व्योमांशं कूटविस्तृतम्।
कोष्ठं तद्द्विगुणायामं शेषं हारान्तरं भवेत् ॥ १० ॥
हारान्तरं त्रिभागैकं पञ्जरव्यासमुच्यते।
तस्योर्ध्वभूनवांशे तु शिवांशं सौष्ठिकं भवेत् ११ ॥
हारान्तरं द्विभागैकं पञ्जरव्यासमुच्यते।
तस्योर्ध्वभूनवांशे तु शिवांशं सौष्ठिकं भवेत् ॥ १२ ॥
अत्यर्धांशं तु कोष्ठं स्याच्छेषं हारान्तरं समम्।
हारान्तरं द्विभागैकं पञ्जरव्यासमुच्यते ॥ १३ ॥
प्राग्वत्संख्यास्तु रुद्रांशं सभूमिरेवमेव हि।
अष्टांशं विभजेत्सप्ततलविस्तारमेव हि ॥ १४ ॥
कूटमेकांशमानेन मध्ये शाला द्विभागया।
पञ्जरव्यासमेकांशं हारान्तरं तदर्धकम् ॥ १५ ॥
चतुष्कूटं चतुःशालं पञ्जराष्टकसंयुतम्।
हारान्तरं कलासंख्यां कल्प्यैवं सप्तकं तलम् ॥ १६ ॥

सप्तांशं विभजेदष्टमत(ध)श्चैव तु विस्तरम् ।
प्राग्वत्कूटं च कोष्ठं च शेषं हारान्तरं तथा ॥ १७ ॥
....मग्निभागैकविस्तृतम् ।
नवभूमिविशालं तु षड्भागं विभजेत्समम् ॥ १८ ॥
प्राग्वत्कूटं च कोष्ठं च पञ्ज(ञ्ज)रं च प्रकल्पयेत् ।
तदूर्ध्वे भूमिविस्तारमनलांशविभाजिते ॥ १९ ॥
मध्ये भद्रं तदेकांशं दण्डमास्यति(नेन) निर्गतिः ।
प्रासादस्य तु चोत्सेधं शतभागविभाजिते ॥ २० ॥
युगांशं तदधिष्ठानमष्टांशं चरणायतम् ।
पादोनवेदभागं तु मञ्चमानमुदाहृतम् ॥ २१ ॥
पादोच्चं सार्धसप्तांशं प्रस्तरं सार्धवह्निकम् ।
धात्वंशं चरणोच्चं तु सपादाग्न्यंशमञ्चकम् ॥ २२ ॥
सार्धषट्काङ्घ्रितुङ्गं तु प्रस्तरं चाग्निभागया ।
रसांशं पाददीर्घं तु पादोनाग्न्यंशमञ्चकम् ॥ २३ ॥
पादोच्चं सार्धपञ्चांशं सार्धपक्षांशमञ्चकम् ।
पादाधिकं तु पञ्चांशं पादस्योत्सेधमुच्यते ॥ २४ ॥
सार्धपक्षांशमञ्चोच्चं पञ्चांशं पाददैर्घ्यकम् ।
पादाधिकं तु पक्षांशं मञ्चमानमुदाहृतम् ॥ २५ ॥
सत्रिपादयुगांशं तु पाददैर्घ्यमुदाहृतम् ।
प्रस्तरोच्चं द्विभागं तु सार्धवेदांशम(म)ङ्घ्रिकम् ॥ २६ ॥
पादोनद्व्यंशमञ्चः स्यात्पञ्च भागं वितर्दिका ।
तदेवोन्नतकूटादि नरकान्तामिति स्मृतम् ॥ २७ ॥
कण्ठमध्यर्धभागेन शीर्षकं सार्धवेध(द)कम् ।
पादहीनद्विभागं तु स्तूप्युत्सेधमुदाहृतम् ॥ २८ ॥
अग्राकारं युगाश्रं तु शिखरे युगनासिका ।
पादं प्रत्यल्पनासाढ्यं नानापादधरातलम् ॥ २९ ॥
अत्यन्तकान्तमित्युक्तं सर्वदेवप्रियावहम् ।
तदेवोन्नतकोष्ठं च नतं वोन्नतसौष्ठिकम् ॥ ३० ॥
पक्षशाला तु मध्यस्थं शालादण्डेन नीव्रकम् ।
अष्टाश्रं शिखरं कण्ठं शिखरं चाष्टनासिकम् ॥ ३१ ॥

नानालंकारसंयुक्तं चतुष्कूटमिदं परम् ।
तदेव कूटकोष्ठं च नान्तरप्रस्तरं परम् ॥ ३२ ॥
कूटकोष्ठादिसर्वाङ्गं समसूत्रमथापि वा ।
मन्त्रपूतमिति ख्यातं विमानं सर्वकामिकम् ॥ ३३ ॥
तदेव शिखरं कण्ठवृत्ताभं परिकल्पयेत् ।
नात्र(म्ना) कान्तमिति ख्यातं सर्वदेवार्हकं गृहम् ॥ ३४ ॥
तदेव कर्णकण्ठानां शीर्षकं च गलं तथा ।
वृत्ताकारं प्रकर्तव्यं यत्तदीश्वरकान्तकम् ॥ ३५ ॥
दशभूभागमाख्यातं ततस्त्वेकादशातलम् ॥ ३६ ॥

इति काश्यपशिल्पे दशभूमिविधानं सप्तत्रिंशः पटलः ।

अथाष्टात्रिंशः पटलः ।

रुद्रभूमिः ।

अथ वक्ष्ये विशेषेण रुद्रभूमिविधानकम् ।
प्रासादमानविधिना संग्रहेत्तु ततोदयम् ॥ १ ॥
तिथ्यंशं विभजेत्तारं गुणांशं गर्भगेहकम् ।
पक्षांशा गृहपिण्डी स्यादलिन्द्रं त्वेकभागया ॥ २ ॥
एकांशं कुडयविस्तारमलिन्द्रं तु शिवांशकम् ।
हारान्तरमथांशेन कल्पयेत्तु यथाक्रमम् ॥ ३ ॥
अलिन्द्रं वा घना भित्तिरथापि वा । (?)
प्रस्तरान्तं घनं वाऽपि तदूर्ध्वेऽलिन्द्रमेव वा ॥ ४ ॥
विन्याससूत्रयोरन्तर्व्यासः पक्षांशभाजिते ।
शिवांशं कर्णकूटं स्यात्पक्षशाला द्विभागया ॥ ५ ॥
मध्यशालाऽग्निभागा स्यादर्धांशं म(प)ञ्जरं भवेत् ।
हारान्तरं च तत्तुल्यं कल्पयेवं ह्यादिभूतले ॥ ६ ॥
तदूर्ध्वभूविशालं तु मनुभागविभाजिते ।
शिवांशं कूटविस्तारं कोष्ठं तद्विगुणायतम् ॥ ७ ॥

शेषं हारान्तरं ख्यातं त्रिभागैकमपञ्जरम् ।
पञ्जरं कूटकोष्ठं च संख्या वै प्रागिवैव तु ॥ ८ ॥
तदूर्ध्वभूमिविस्तारं रुद्रांशं तु द्विभाजिते ।
पञ्जरं कूटकोष्ठं च प्रागिवैव प्रकल्पयेत् ॥ ९ ॥
तस्योर्ध्वभूमिविस्तारं दशभागविभाजिते ।
कूटं चैव तु कोष्ठं च संख्यामानं च पूर्वकम् ॥ १० ॥
तदूर्ध्वभूनवांशे तु कूटव्यासं शिवांशकम् ।
अत्यर्धांशं तु कोष्ठायां(नां) शेषं हारान्तरं भवेत् ॥ ११ ॥
हारान्तरं त्रिभागैकं पञ्जरव्यासमुच्यते ।
प्राग्वत्कूटाद्यसंख्याः स्युः कल्पयेत्कल्पवित्तमः ॥ १२ ॥
अष्टांशं विभजेदिष्टभूमेश्चैवं तु विस्तरम् ।
कूटविस्तारमेकांशं मध्ये शाला द्विभागया ॥ १३ ॥
पञ्जरं व्यासमेकांशं हारान्तं च तदर्धकम् ।
चतुष्कूटं चतुःशालं पञ्जराष्टकसंयुतम् ॥ १४ ॥
हारान्तरं कला संख्या प्रोच्यतेऽष्टतलान्वितौ(ते) ।
नवभूमिविशालं तु सप्तधा विभजेत्समम् ॥ १५ ॥
कूटव्यासमथांशेन कोष्ठदीर्घं द्विभागया ।
शेषं हारान्तरं ख्यातं तत्त्रिभागेन पञ्जरम् ॥ १६ ॥
दशभूमिविशालं तु रसभागविभाजिते ।
प्राग्वत्कूटं च कोष्ठं च पञ्जरं च प्रकल्पयेत् ॥ १७ ॥
प्रथमा(एका)दिपञ्चभूम्यन्तं भद्रपञ्जरसंयुतम्
पञ्जरं भूपरिष्टात्तु भद्रं वा भद्रपञ्जरम् ॥ १८ ॥
ऊर्ध्वभूमिविशालं तु गुणभागविभाजिते ।
मध्यभद्रं तदेकांशं दण्डमानेन निर्गतिः ॥ १९ ॥
प्रासादस्य तु चोत्सेधं शतांशं च त्रयोदश ।
कृत्वा सार्धं युगांशं तु धरातलमुदाहृतम् ॥ २० ॥
पादोच्चं सार्धवस्वंशं मञ्चमानं युगांशकम् ।
वस्वंशं चरणायामं पादोनं कंधु(च युगांशकम्) ॥ २१ ॥
चरणं सार्धसप्तांशं प्रस्तरं सार्धत्र्यंशकम् ।
सप्तांशं पाददीर्घं तु सपादाग्निकमश्चकम् ॥ २२ ॥

अर्धाधिकं षडंशं तु पादोच्चाग्निस्तु मञ्चकम् ।
षडंशं पादतुङ्गं तु पादोनत्रिंशमञ्चकम् ॥ २३ ॥
सत्रिपादं तु भूतांशं पाददीर्घमुदाहृतम् ।
अर्धाधिकद्विभागं तु प्रस्तरस्योदयं भवेत् ॥ २४ ॥
सपादपञ्चभागं तु पादोदयमुदाहृतम् ।
सार्धपक्षांशमञ्चोच्चं भूतांशं चरणोदयम् ॥ २५ ॥
सपादपक्षभागं तु मञ्चमानमुदीरितम् ।
पादोनपञ्चभागं तु चरणोदयमीरितम् ॥ २६ ॥
मञ्चमानं द्विभागं स्यात्सार्धवेदांशमङ्घ्रिकम् ।
सत्रिपादाशिवांशं तु प्रस्तरस्य समुच्चकम् ॥ २७ ॥
दस्वंशं वेदिकामानं कण्ठोच्चं सार्धभागया ।
अर्धाधिकं तु वेदांशं शिखरोदयमिष्यते ॥ २८ ॥
पादोनं तु द्विभागं स्यात्स्तूपेरुदयमिष्यते ।
होमादिस्तूपिपर्यन्तं युगाश्रं परिकल्पयेत् ॥ २९ ॥
शिखरे तु चतुर्दिक्षु महानासीसमन्वितम् ।
पादं प्रत्यल्पनासाढ्यं ब्रह्मकान्तं तदुच्यते ॥ ३० ॥
सौष्ठिकं सान्तरं मञ्चं विजयं तदुदाहृतम् ।
तदेव नतकूटं च कोष्ठानञ्चा(चानन्ताः कोष्ठाः)समञ्चकाः ॥ ३१ ॥
सर्वार्हकमिदं ख्यातं सर्वदेवार्हकं परम् ।
तदेव शिखरं कण्ठं वृत्तमष्टांशवेदिका ॥ ३२ ॥
इन्द्रकान्तमिति ख्यातं सर्वदेवार्हकं परम् ।
तदेव मध्यभद्राढ्यं कूटकोष्ठौ समौ ततौ ॥ ३३ ॥
समञ्चं वा विमञ्चं वा कूटशाला च पञ्जरम् ।
गणिकाशालकं प्रोक्तं ब्रह्मविष्णुशिवार्हकम् ॥ ३४ ॥
तदेव शिखरं कण्ठं वृत्तमष्टाक्षिवेदिकम् ।
इन्द्रकान्तमिति ख्यातं विमानं सर्वदेविकम् ॥ ३५ ॥
तदेव कर्णकूटं तु भद्रयुक्कर्णकूटकम् ।
तदेव सौष्ठिकानां तु शीर्षकं मण्डलाकृति ॥ ३६ ॥

नाम्ना कर्णविशालं तु सर्वदेवप्रियं गृहम् ।
एवमेकादशभूमिलक्षणं परिकीर्तितम् ॥ ३९ ॥

इति काश्यपशिल्पे रुद्रभूमिविधानमष्टात्रिंशः पटलः ।

अथैकोनचत्वारिंशः पटलः ।

भानुभूमिः ।

अथ वक्ष्ये विशेषेण भानुभूमिविधिं परम् ।
हर्म्यविस्तारतुङ्गं च प्रोक्तं प्रासादमानकम् ॥ १ ॥
ससप्तधर्मभागं तु कृत्वा प्रासादविस्तरम् ।
तदेव सौष्ठिकानां तु शीर्षकं कुण्डलाकृति ॥ २ ॥
भूताङ्गं गृह(गर्भ)गेहं तु पक्षांशं गृहपिण्डिका ।
अलिन्द्रं त्वेकभागेन कुड्यमत्रां(र्धा)शमानतः ॥ ३ ॥
अलिन्द्रं तु शिवांशं स्याद्द्वारभागेन कल्पयेत् ।
अथवा गर्भगेहं तु गुणांशेनैव कारयेत् ॥ ४ ॥
गर्भगेहस्य तुल्यं स्याद्गृहपिण्डयास्तु विस्मृ(स्तृ)तम् ।
शेषं प्रागिव कर्तव्यमलिन्द्रं कुड्यहारया ॥ ५ ॥
विन्याससूत्रयोरन्तः सप्तदशविभाजिते ।
गुणांशं मध्यशाला स्यात्कर्णकूटं शिवांशकम् ॥ ६ ॥
तयोर्मध्ये तु पक्षांशं शालादिव्यमुदाहृतम् ।
कूटकोष्ठान्तरे चैव कोष्ठयोरन्तरेऽपि च ॥ ७ ॥
शिवांशं पञ्जरव्यासं कर्णकूटमिवाकृतिम् ।
हारान्तरं तदूर्ध्वांशं क्षुद्रपञ्जरसंयुतम् ॥ ८ ॥
एवमादितलं कुर्यादूर्ध्वं रुद्रतलोक्तवत् ।
सप्तविंशं च तं भागं कृत्वा हर्म्योदयं द्विज ॥ ९ ॥
धा(ध)रातलोच्चं भूतांशं नवांशं चरणोदयम् ।
सार्धदेवां(वेदां)शं मञ्चोच्चं शेषं रुद्रतलोक्तवत् ॥ १० ॥

एवं भानुतलं प्रोक्तं त्रयोदशतलं शृणु ॥ ११ ॥

इति काश्यपशिल्पे भानुभूमिविधानमेकोनचत्वारिंशः पटलः ।

अथ चत्वारिंशः पटलः ।

त्रयोदशभूमिः ।

अथ वक्ष्ये विशेषेण त्रयोदशतलं परम् ।
.स्य विस्तारमानं स्थ(तु) प्रासादमानवद्भवेत् ॥ १ ॥
एकोनविंशदं[शं] तु कर्तव्यं सदनं स्त(त)त्रम् ।
गुणांशं गर्भगेहं तु पक्षांशं गृहपिण्डकम् ॥ २ ॥
अलिन्द्रं च शिवांशं स्याद्भित्तिः स्यादुन्नतं समम् ।
अलिन्द्रं त्वेकभागेन भित्तिव्यासं शिवांशकम् ॥ ३ ॥
व्योमभागमलिन्द्रं स्याद्धराव्यासं च तत्समम् ।
विन्याससूत्रयोरन्तरेकोनविंशदंशके ॥ ४ ॥
शिवांशं कर्णकूटं स्यान्मध्ये शालाऽग्निभागया ।
पक्षशाला च तत्तुल्यमेकांशं पञ्जरस्य तु ॥ ५ ॥
हारान्तरमथार्धांशं क्षुद्रपञ्जरसंयुतम् ।
पञ्जरं कर्णकूटाभं तस्या(दा)भक्षुद्रपञ्जरम् ॥ ६ ॥
एवमादितलं प्रोक्तमूर्ध्वे भानुतलोक्तवत् ।
चत्वारिंशद्द्वयाधिक्ये शतांशे सदनोत्सुके ॥ ७ ॥
पञ्चांशं तदधिष्ठानं दशांशं चरणोदयम् ।
भूतांशं मञ्चमानं स्याच्छेषं द्वादशभूमिवत् ॥ ८ ॥
त्रयोदशतलं ह्येवं कलाभूमिमथोपरि ॥ ९ ॥

इति काश्यपशिल्पे त्रयोदशभूमिविधानं नाम चत्वारिंशः पटलः ।

अथैकचत्वारिंशः पटलः ।

षोडशभूमिः ।

अथ षोडशभूमिस्तु वक्ष्यते देशिकोत्तम ।
एवं क्रमेण संकल्प्य पश्चालिन्द्रसमान्वितम् ॥ १ ॥
पञ्चहारसमायुक्तं गृहपिण्डे समानकम् ।
गर्भगेहं समांशं च वेदांशं गृहपिण्डिका ॥ २ ॥
शेषं पूर्ववदुद्दिष्टमलिन्द्रादि द्विजोत्तम ।
एकद्वित्रिचतुष्पञ्च भूमौ वाऽथ धरातले ॥ ३ ॥
देवतास्थापनं कुर्यात्षोडशस्थलहर्म्यके ।
देवतास्थापनं भूमिर्यावत्तावद्धनं कुरु ॥ ४ ॥
वाह्योऽन्द्रे चिद(ह्यालिन्द्रे अ)लंकारं घनमत्यन्तरं कुरु ।
अलिन्द्रजलतत्पादाच्छादितं वा तुलादिभिः ॥ ५ ॥
प्रस्तरान्तर्घनं वाऽथ भान्तं वातात्तु तद्धनम् ।
व्यासे सवेदत्रिंशांशे कर्णकूटं शिवांशकम् ॥ ६ ॥
हर्म्यमध्ये तु वेदांशं शालायाममुदाहृतम् ।
तयोर्मध्ये तु पक्षांशे ध्वातुं सं(शेऽध्वतुङ्गं) परिकल्पयेत् ॥ ७ ॥
तयोर्मध्ये शिवांशेन पञ्जरं कर्णकूटवत् ।
हारान्तरं तयोर्मध्येद(ध्ये अ)र्धांशेनैव कल्पयेत् ॥ ८ ॥
एवं हि कल्पयेदादिभूमौ शालाष्टविंशतिः ।
कर्णकूटं तु वेदासु (दांशं) द्वात्रिंशं पञ्जरं भवेत् ॥ ९ ॥
सवेदषष्टिसंख्याः स्युर्हा(ख्यं स्याद्धा)रान्तरं द्विजोत्तम ।
एवमादितलं ख्यातं तद्धि द्वात्रिंशदंशके ॥ १० ॥
द्विभागं मध्यशाला स्याच्छेषं पूर्ववदाचरेत् ।
द्वितीयं ह्येवमाख्यातं तृतीयमधुनोच्यते ॥ ११ ॥
त्रिंशदंशद्विभागं तु कृत्वा मामन्त्रि(नं त्रि) भूमिकम् ।
कर्णकूटस्य पार्श्वस्थं पञ्जरं त्र्यर्धभागया ॥ १२ ॥
हारान्तरं तदर्धं स्याच्छेषं त्रितयभूमिवत् ।
चतुर्भूमिविशालं तु साष्टाविंशतिभागया ॥ १३ ॥

कर्णकूटसमीपस्थं शालायास्तु द्विपार्श्वयोः।
एकांशं पञ्जरव्यासं शेषं प्रागिव कल्पितम् ॥ १४ ॥
पञ्चमे तलविस्तारे षड्विंशत्यंशभाजिते।
मध्ये शाला तु वेदांशं व्योमांशं कर्णकूटकम् ॥ १५॥
तयोर्मध्यस्त(स्थ)शाला च तयोर्मध्ये च कोष्ठकम्।
प्रत्येकं च द्विभागेन कल्पयेत्कल्पवित्तमः ॥ १६ ॥
तयोर्मध्येऽर्धभागेन पञ्जरं कर्णकूटकम्।
हारान्तरं तदर्धेन तेषां संख्याऽऽदिभूमिवत् ॥ १७ ॥
षष्ठं च भूमिविस्तारं चतुर्विंशतिभाजिते।
मध्ये कोष्ठं द्विभागेन शेषं पूर्ववदेव हि ॥ १८ ॥
सप्तभूमि(मे)स्तु विस्तारं द्वाविंशत्यंशकं भवेत्।
शिवांशं कर्णकूटं तु मध्यशाला द्विभागया ॥ १९ ॥
तयोर्मध्ये शिवांशेन क्षुद्रकोष्ठं प्रकल्पयेत्।
तयोर्मध्ये द्विभागेन कोष्ठायाममुदाहृतम् ॥ २० ॥
अर्धांशं पञ्जरव्यासं तदर्धं हारयोत्तरम्।
पञ्जरं कूटकोष्ठं च संख्या वै प्रागिवैव तु ॥ २१ ॥
अष्टमं भूमिविस्तारं विंशत्यंशद्वि(त्रि)भाजिते।
व्योमांशं कर्णकूटं स्यान्मध्ये कोष्ठं द्विभागया ॥ २२ ॥
तयोर्मध्ये द्विभागेन कोष्ठायाममुदाहृतम्।
अर्धांशं पञ्जरव्यासं तदर्धं हारयोत्तरम् ॥ २३ ॥
पञ्जरं कूटकोष्ठं च संख्या स्यात्प्रागिवैव तु।
अष्टमं भूमिविस्तारं विंशत्यंशद्वि(त्रि)भाजिते ॥ २४ ॥
व्योमांशं कर्णकूटं स्यान्मध्ये कोष्ठं द्विभागया।
तयोर्मध्ये द्विभागेन कोष्ठायाममुदाहृतम् ॥ २५ ॥
तयोर्मध्ये शिवांशेन क्षुद्रकोष्ठं प्रकल्पयेत्।
शेषं प्रागिव कर्तव्यं तेषां संख्यादि पूर्ववत् ॥ २६ ॥
नवभूमिविशालं तु त्रिःषडंशविभाजिते।
शिवांशं कर्णकूटं स्यान्मध्ये शाला द्विभाजिता ॥ २७ ॥
तयोर्मध्येऽर्धभागेन पञ्जरं परिकल्पयेत्।
तस्यार्धेनैव तत्पार्श्वे तयेहा(योर्हा)रान्तरं भवेत् ॥ २८ ॥

तत्पार्श्वयोर्द्विभागं स्यात्कोष्ठं कुर्याद्विशेषतः।
कूटकोष्ठान्तरे चैव कोष्ठयोरन्तरेऽपि च ॥ २९ ॥
पञ्जरं कल्पयेद्धीमानर्धांशेनैव सुव्रत।
हारान्तरं तदर्धांशं कल्पयेत्कल्पवित्तमः ॥ ३० ॥
त्रिंशत्कोष्ठं चतुष्कूटं पञ्जरं भानुभिर्द्वयम्।
अ(क)ल्प्यैवं नवभूमौ तु दशभूमिम(र)थोच्यते ॥ ३१ ॥
दशभूमेस्तु विस्तारं षोडशांशविभाजिते।
कर्णकूटं शिवांशं स्यत्तत्समं पञ्जरस्तरम् ॥ ३२ ॥
शालायामं द्विभागं स्यादर्धांशं हारयोत्तरम्।
भानुशालाचतुष्कूटं कलापञ्जरसंयुतम् ॥ ३३ ॥
हारान्तरं तु द्वात्रिंशत्कल्पयेद्दशभे तले।
एकादशतलव्यासं मनुभागविभाजिते ॥ ३४ ॥
शिवांशं कर्णकूटं तु मध्ये शाला द्विभागया।
तयोर्मध्यस्थशालानां गुणांशं परिकल्पयेत् ॥ ३५ ॥
अर्धांशं पञ्जरव्यासं तस्यार्धं हारयोत्तरम्।
चतुष्कूटार्कशाला च पञ्जरं षोडशान्वितम् ॥ ३६ ॥
हारान्तरं च द्वात्रिंशत्कल्प्यं रुद्रतलेऽपि च।
भानुभूमित्रिशालं तु भानुभागविभाजिते ॥ ३७ ॥
पञ्जरं कूटकोष्ठं च संख्या रुद्रतले तु वत्(वा)।
सर्वेषामपि कोष्ठानां पक्षांशं प्रविधीयते ॥ ३८ ॥
त्रयोदशतलव्यासं दशभागविभाजिते।
कर्णकूटं शिवांशेन मध्ये शाला द्विभागया ॥ ३९ ॥
तयोर्मध्येऽर्धभागेन पञ्जरं कर्णकूटवत्।
हारान्तरं च तस्यार्धं संख्या द्वादशभूमिवत् ॥ ४० ॥
चतुर्दशतलव्यासो वसुभागविभाजिते।
शिवांशं कर्णकूटं स्यान्मध्ये शाला द्विभागया ॥ ४१ ॥
अर्धांशं पञ्जरव्यासं तस्योर्ध्वं हारयोत्तरम्।
चतुष्कूटं चतुःशालं पञ्जरं षोडशान्वितम् ॥ ४२ ॥
हारान्तरं चतुर्विंशत्कल्प्यैवं तु म(ह्य)नुत्तमम्।
त्रिःपञ्चभूमिपड्भागं विस्तारं द्वि(त्रि)भजेत्समम् ॥ ४३ ॥

कर्णकूटं तु व्योमांशं मध्ये शाला द्विभागया ।
हारान्तरं तु शश्यंशं युग्मपञ्जरसंयुतम् ॥ ४४ ॥
अशेषोर्ध्वतलव्यासो वेदभागविभाजिते ।
द्विभागविस्तृतं दण्डमानं नीत्रं तु मध्यमे ॥ ४५ ॥
कृत्वा प्रासादतुङ्गं तु द्विभागेन शतद्वयम् ।
धरातलं तु सप्तांशं चरणं च त्रयोदश ॥ ४६ ॥
सार्धपञ्च तु मञ्चोच्चं पादोच्चं भानुसंख्यया ।
प्रस्तरोच्चं तु षड्भागं रुद्रांशं चरणोदयम् ॥ ४७ ॥
सार्धभूतांशमञ्चं स्याद्दशांशं चरणोदयम् ।
भूतांशं मञ्चमानं तु नवांशं चरणोदयम् ॥ ४८ ॥
सार्धवेदांशमञ्चोच्चं कल्पयेत्कल्पवित्तमः ।
पादोच्चं सार्धवस्वंशं मञ्चमानं युगांशकम् ॥ ४९ ॥
वस्वंशं चरणोच्चं तु मख(ञ्च)मानोदितं युत(ग)म् ।
चरणं सार्धसप्तांशं प्रस्तरं सार्धवन्ति(ह्नि)कम् ॥ ५० ॥
सप्ताग्निपाददीर्घं तु पादाधिक्याग्निमञ्चकम् ।
अर्धाधिकं षडंशं तु पादोच्चाग्निरतु मञ्चकम् ॥ ५१ ॥
षडंशं पादमानं तु पादोनाग्न्यंशमञ्चकम् ।
अर्धाधिकं तु भूतांशं पाददैर्घ्यमुदाहृतम् ॥ ५२ ॥
अर्धाधिकं द्विभागं तु प्रस्तरस्योदयं भवेत् ।
सपादपञ्चभागं तु पाददीर्घमुदाहृतम् ॥ ५३ ॥
सार्धपक्षांशमञ्चोच्चं भूतांशं चरणायतम् ।
सपादपक्षभागं तु मञ्चमानमुदीरितम् ॥ ५४ ॥
पादोनपञ्चभागं तु चरणोदयमीरितम् ।
पञ्चभागं द्विभागं स्यात्सार्धवेदांशमङ्घ्रिकम् ॥ ५५ ॥
सत्रिमानशिवांशं तु प्रस्तरस्य समुच्छ्रयम् ।
शम्यं(श्यं)शं वेदिकामानं कण्ठोच्चं तद्द्विभागया ॥ ५६ ॥
अर्धाधिकयुगांशं तु शिखरोदयमीरितम् ।
सपादांशं शिखामानं कल्पयेत्तु क्रमेण च ॥ ५७ ॥
होमादि स्तूपिपर्यन्तं युगाश्रं परिकल्पयेत् ।
शिखरे तु चतुर्दिक्षु महानासीसमन्वितम् ॥ ५८ ॥

पादं प्रत्यल्पनासाढ्यं ब्रह्मकान्तमुदाहृतम्।
तदेव सोन्नतं मश्वं सौष्ठिकोन्नतकोष्ठकम्॥ ५९॥
सारस्वतमिदं ख्यातं शिवप्रियकरं गृहम्।
तदेव नतकूटं च कोष्ठोन्नतसमश्वकम्॥ ६०॥
प्रादेशमिति विख्यातं सर्वेषु(र्वेस)मृद्धिकारणम्।
तदेव शिखरं कण्ठं वस्वश्रं परिकल्पयेत्॥ ६१॥
शिखरेऽष्टौ(ष्ट)महानासीयुक्तं तच्छ्रीकरं भवेत्।
तदेव मध्यभद्राढ्यं कूटकोष्ठौ समोन्नतौ॥ ६२॥
समश्वो वाऽप्यमश्वो वा कूटशालो द्विजोत्तम।
पार्वतीकमिदं ख्यातं मम प्रीतिकरं भवेत्॥ ६३॥
तदेव शिखरं कण्ठं वृत्तमष्टाश्रवेदिकम्।
वेदिकाश्चैव वृत्ता वा वृत्ताकारघटाऽपि वा॥ ६४॥
सुशांभवमिदं ख्यातं शंकरस्य प्रियावहम्।
पञ्जरं कूटकोष्ठं च शिखरं च घटं तथा॥ ६५॥
एवमादीनि सर्वाणि नागराद्युचितं कुरु।
अनेनैवाथवा कुर्यादेकानेकेक(कादि)भूमया(यः)॥ ६६॥
यत्नल(न्त्रस्त)म्भेषु कर्तव्यं तलं तस्मादि(द)प्रश्चकम्।
तत्तलस्योचितव्यासं तुङ्गकुड्यं च गर्भकम्॥ ६७॥
कर्तव्यं विधिना तेन गण्डा(घण्टा)लंकारसंयुतम्।
सालिन्द्रं सदनार्थं तु सोपानं रोहणाय वै॥ ६८॥
तत्र तत्रोचितं कुर्याच्छलाभिष्टिकृताद्रुमे।
तस्याग्रे मण्डपं कुर्यादेकानेकतलं तु वा॥ ६९॥
प्रायु(गु)क्तविधिना कुर्यात्सर्वालंकारसंयुतम्।
करालमुद्भिद्गुल्मासकल्पचित्तक(ध्रैश्चित्ताकर्ष)णकर्मकृत्॥ ७०॥
नानाचित्रैर्विचित्रं तु कर्तव्यं विधिचोदितम्।
एवं यः कुरुते हर्म्यं स्वशक्त्या प्रोक्तयं तु(वत्तु)वा॥ ७१॥
इहैव धनवाञ्श्रीमान्पुत्रपौत्रकलत्रकैः।
दासीदासादिभिश्चान्यैः स्वेच्छावंशो मुदाऽस्त्विह॥ ७२॥

सोनेककुलजातं च या(पा)रयेत्तु मुद्रा च मा(ना) ॥ ७३ ॥

इति काश्यपे षोडशभूमिविधानमेकचत्वारिंशः पटलः ।

अथ द्विचत्वारिंशः पटलः ।

मूर्धेष्टकाविधानम् ।

अथ वक्ष्ये विशेषण मूर्धेष्टकाविधिं परम् ।
शिखरस्योदयार्धान्ते महानास्यवसानके ॥ १ ॥
शलि(शक्ति)ध्वजावसाने वा मूर्धेष्टकां तु विन्यसेत् ।
यावत्य(द्य)दासमाप्तं तु तदा मूर्धे द्विजोऽष्टमः(ष्टका द्विज) ॥ २ ॥
एकाद्यनेकभूमानां हर्म्याणां तु विशेषतः ।
इष्टकाव्यासमायामं घनं चाद्येष्टकामिव ॥ ३ ॥
प्रासादस्याग्रतो देशे सौम्ये वायौ च गोपुरे ।
नवाष्टसप्तषट्पञ्चहस्तं वा मण्डपं ततम् ॥ ४ ॥
तद्विस्तारसमायामं चतुरश्रं समं कुरु ।
मण्डपं वा प्रपा वाऽथ षोडशस्तम्भसंयुतम् ॥ ५ ॥
चतुर्द्वारसमायुक्तं चतुस्तोरणसंयुतम् ।
षडष्टं च नवं चैव वितानध्वजसंयुतम् ॥ ६ ॥
मुक्तास्रग्दर्भमालाभिरलंकृत्य विशेषतः ।
मण्डल(प)स्य त्रिभागैकां मध्ये कृत्वा तु वेदिकाम् ॥ ७ ॥
वेदाङ्गुलोन्नतां देशमुपवेदियुगत्रयम् ।
शेषं वेदिविशालं तु भानुमात्रं तदुन्नतम् ॥ ८ ॥
भानुद्वयाङ्गुलोच्चं तु दर्पणोदरसंनिभम् ।
इह चाग्निकु(स्थ)ण्डिलानि चतुरश्राणि कल्पयेत् ॥ ९ ॥
अथवा वालुकै स्तूलै ... . ।
स्थण्डिलं कारणैर्द्याद(कारयेदर्धाद्य)ष्टद्रोणैश्च शालिभिः॥१०॥
तदर्धैस्तण्डुलैस्तुभ्यं (लैःस्तूर्ध्वं) तदर्धैश्च तिलैरपि ।
लाजैश्चैव परिस्तीर्य श्वेताब्जं परिकल्पयेत् ॥ ११ ॥

नानापुष्पैः कुशैर्दर्भैः परिस्तीर्य विचक्षणः ।
मनोन्मनीकर्णिकायां तुदलेषु व्या[दलाया]मादि शक्तितः॥१२॥
गन्धपुष्पादिभिर्यष्ट्वा सस्यमात्रैर्विशेषतः ।
लोहजं दारुजं वाऽथ स्तूपिदण्डं च कारयेत् ॥ १३ ॥
आसनं खादिरं वाऽथ तिन्तिणीसारमेव वा ।
मयूरं पद्मकण्डूरं भवेतद्दारुवत्ततम् ॥ १४ ॥
हेममुदितं ताम्रं वा त्रयसंमिश्र एव वा ।
ऊर्ध्वभूम्यग्नितुङ्गं तु स्तूपिदण्डायतं भवेत् ॥ १५ ॥
मूर्ध्नि शैलोपरिष्टात्तु स्तूप्यन्तं वा तदायतम् ।
ऊर्ध्वभूम्यत्र(मेश्च) विस्तारं स्तूपिमूलविशालकम् ॥ १६ ॥
तस्याग्रमङ्गुलव्यासे मूलाद्दारुक्रमात्कु(क्र)शम् ।
तुङ्गाणात्समं(यामात्समां)शं तु मूले वेदाश्रमाचरेत् ॥ १७ ॥
वंशं मध्यसमं त्वग्रे वृत्ताकारं प्रकल्पयेत् ।
चतुरश्रोपरिष्टात्तु सर्वं वृत्तमथापि वा ॥ १८ ॥
कर्तव्यं तस्य मूले तु शिखापान्तु(मानं तु) योजयेत् ।
दण्डमूलसमव्यासं दण्डं दण्डाग्रयोरपि ॥ १९ ॥
.... योजयेल्लोहजं बुधः ।
प्रक्षाल्य पञ्चगव्यैस्तु दण्डं चैवेष्टकाऽपि च ॥ २० ॥
कर्णिकायां न्यसेद्दण्डं कुमादीकु(क्रमादीश)प्रहादिशि ।
चवारस्त्वेषटा(चतस्रस्त्विष्टकाः)स्थाप्याःशिलादिष्टम्भकैर्जलैः ॥२१॥
पृथिव्यादिपरीजानी दण्डं तु विलिखेद्बुधः ।
प्राग्दिश्यष्टक्रमाद्दर्भगन्धपुष्पादिभिर्यजेत् ॥ २२ ॥
स्वर्णरजतताम्रैर्वा सूत्रैः कार्पासकैस्तु वा ।
कौतुकं वन्धयेद्विप्र स्वस्ववीजमनुस्मरन् ॥ २३ ॥
ब्रह्म विष्णुं च रुद्रं च ईश्वरं च सदाशिवम् ।
शके(शैले)ष्टकादिदण्डान्तमधिदेवान्क्रमान्न्यसेत् ॥ २४ ॥
नैवेद्यं दापयेदेषां ताम्बूलं च निवेदयेत् ।
प्रत्येकं नववस्त्रेणाऽऽच्छादयेत्कूर्चसंयुतम् ॥ २५ ॥
अभितः कलाष्टधा(लशा)नष्टौ सकूर्चान्सापिधानकान् ।
गण्डा(न्धा)म्बुपूरिकं(तान्) वस्त्रहेमपुष्पसमन्वितान् ॥ २६ ॥

फलपल्लवसंयुक्तानष्टौ विघ्नेश्वराधिपान् ।
संस्थाप्य स्वस्वमन्त्रेण नैवेद्यान्तं समर्चयेत् ॥ २७ ॥
ततो होमः प्रकर्तव्यो ह्यग्न्याधानादिकं कुरु ।
समिधाज्यचरुलीजयरान्सद्यदिविर्बु(च्चर्वाज्यलाजैश्च यवैः सद्ध-विषा बु)धः ॥ २८ ॥
शतं वा शतमर्धं वा प्रत्येकं जुहुयात्क्रमात् ।
परब्रह्मषडङ्गैश्च क्षुरिकाबीजमुख्यवै(कैः) ॥ २९ ॥
आज्येन जुहुयाद्धीमान्प्रत्येकं पञ्चविंशतिम् ।
जयादिराष्ट्रधा(नाऽभ्याता)नैश्च राष्ट्रभिश्चैव(भृद्भिश्च) होमयेत् ॥
ब्रह्मादिबीजमन्त्रैस्तु ह्यष्वाभ्या(हुत्वाऽऽज्या)नि तथाऽऽहुति(तीः) ।
एवं जागरणं रात्रौ प्रभाते विपुले शुभे ॥ ३१ ॥
आचार्य(र्यो)मूर्ति वै(भिः)सार्धं स्नानं कृत्वा विधानतः ।
नख स्त्रधरोष्णीषो(ववस्त्रोष्णीषधरो) भस्मरुद्राक्षधारकः ॥ ३२ ॥
एवं यज्ञोपवीताढ्यः सितमाल्यानुलेपनः ।
हेमाङ्गुलीयकटककुण्डलाद्यैरलंकृतः ॥ ३३ ॥
यज्ञसूत्रादिसंयुक्तं भूषणैर्भूषि(ष्य)शिल्पिनम् ।
आचार्यो मण्डपं गत्वा दण्डेनाष्टघनानलान् ॥ ३४ ॥
गन्धपुष्पादिभिर्यष्ट्वा होमं कृत्वा जयादिभिः ।
स्विष्टमग्नेतिमन्त्रेण पूर्णाहुतिं समाचरेत् ॥ ३५ ॥
स्थित(र)राभ्यु(श्यु)दये विप्रोभयराश्युदयेऽपि वा ।
मीवो(ने)त्रा शुक्रसंयुक्ते तलोद्रि(तथा द्)ष्टेऽथवा पुनः ॥ ३६ ॥
आचार्यशिल्पिभिश्चैव ने ह्यन्तौनुग्रहोपरि ।(!)
पुण्याहवाचनं वृक्ष्य मूर्ध्नेष्टकां निधापयेत् ॥ ३७ ॥
इष्टकास्तूपिकल्पश्च बाह्यधामप्रदक्षिणे ।
नानालंकारसंयुक्ताः कृत्वा हर्म्येऽनुलेपयेत् ॥ ३८ ॥
उत्तराभिमुखो भूत्वा आचार्यो मन्त्र(र्योऽनन्य)चेतसा ।
ब्रह्म विष्णुं च रुद्रं च ईश्वरं च सदाशिवम् ॥ ३९ ॥
विचिन्त्य स्वस्वमन्त्रैस्तु चतस्रो हीष्टका न्यसेत् ।
पृथिव्यात्मकं क्रमं तु सौम्याग्रं शांकरेषु च ॥ ४० ॥

सुषे स्थाने मया(त्याग्नेयमा)श्रित्य प्रागग्रं स्व(रक्त)म्भसात्मकम् ।
सुषे नैर्ऋत्यमाश्रित्य सौम्याग्रं सलिलात्मकम् ॥ ४१ ॥
सुषे त्रि(वा)यव्यमाश्रित्य प्रागग्रं मरुतात्मकम् ।
एवं क्रमान्न्यसेद(श्मा)त् सुनिच्छिद्रं समाचरेत् ॥ ४२ ॥
माणिक्यमरतकं(कतं)चैव वैडूर्यं त्विन्द्रनीलकम् ।
मौक्तिकं स्फटिकं चैव पद्मरागं प्रवालकम् ॥ ४३ ॥
वज्रं मध्ये दिषु(शि)स्थाप्यं शक्तिबीजमनुस्मरन् ।
तदूर्ध्वे स्थापयेत्स्तूपिदण्डमीशानमन्त्रतः ॥ ४४ ॥
कलशस्थोदकैः प्रोक्ष्य दण्डं चाश्म(पाषाण)पञ्चकम् ।
तत्तन्मूर्तीः समभ्यर्च्य गन्धैः पुष्पैश्च धूपकैः ॥ ४५ ॥
गलाम्भसा च सुदृढं स्थापयेद्वास्तुनिश्चलम् ।
ततोऽवशेषशिखरं कर्तव्यं स्यो(चो)दिता तथा ॥ ४६ ॥
शिखरोपरिष्टाच्च स्तूपिं प्रागुक्तविधिना कुरु ।
करालादींस्ततः कुर्यान्निश्चलं सुदृढं यथा ॥ ४७ ॥
स्वर्णैर्वा रजतैर्वाऽथ ताम्रैर्वाऽऽच्छादयेद्दृढम् ।
काञ्च(गां च) तलकृतार्घे च मा(आ)चार्याय प्रदापयेत् ॥ ४८ ॥
दक्षिणां दापयेत्तस्मै दशनिष्कं हिरण्मयम् ।
यागोपकरणं सर्वमाचार्याय च दापयेत् ॥ ४९ ॥
शिल्पिनो भो(नः पू)जयेत्पश्चाद् गोभूमिकाञ्चनादिभिः ।
एवं यः कुरुते मर्त्यः सोऽथाग्रि(सयाति)शुभदं फलम् ॥ ५०॥

इति श्रीकाश्यपशिल्पे मूर्धेष्टकाविधानं द्विचत्वारिंशः पटलः ।

अथ त्रिचत्वारिंशः पटलः ।

प्राकारः ।

अथ वक्ष्ये विशेषेण प्राकाराणां च लक्षणम् ।
रक्षार्थं शोभनार्थं च शालास्तु(याः)सदनस्य च । १ ॥

प्रासादस्य विशालार्थं(र्धं)गुणभागैग(क)मेव वा ।
चतुर्भागैकभागं वा अन्तर्मण्डलविस्तृतम् ॥ २ ॥
अन्तर्हारविशालं तु तद्बाह्ये द्विगुणं हि तत् ।
मध्यहारविशालास्तु(लं तु)बाह्यान्तं मण्डलत्रयम् ॥ ३ ॥
मध्यादेस्तु विशालं च बाह्ये त्वादिचतुर्गुणम् ।
महामर्यादिविस्तार आद्रैः पञ्चगुणो भवेत् ॥ ४ ॥
प्रासादचरणाद्विप्र द्धोत्रा(होमा)द्वा प्रथमस्य तु ।
प्रथमाद्द्वितीयनीत्रं तु द्वितीयात्तृतीयनीत्रकम् ॥ ५ ॥
तृतीयाच्चतुर्थं निष्क्रान्तं तस्मान्नीत्रं च पञ्चमम् ।
प्राकारं प्रतिनिष्क्रान्तं तस्मान्नीत्रं तु पञ्चमम्(तन्नीत्रं कुड्यसीमकम्)॥ ६ ॥
कुड्यमध्यमा(ध्याव)सानं वा कुडचवाह्यं तथापि वा ।
अथवा शेषविप्राणां नीत्रं होमाद्विधीयते ॥ ७ ॥
प्रथमं प्रकृतेस्तुल्यं तस्माद्गुणाङ्गुलं नतम् ।
द्वितीयाद्यं तु पञ्चान्तं तद्वदेव नतं क्रमात् ॥ ८ ॥
कल्पवं(ल्प्यं वै)हर्म्यमानेन हस्तमानमथोच्यते ।
त्रिपञ्चसप्तहस्तेन प्रथमं त्रिविधं भवेत् ॥ ९ ॥
नवैकादशहस्तं च त्रयोदशं द्वितीयकम् ।
त्रिपञ्चसप्तदशहस्तं मै(तयै)कोनविंशतिः ॥ १० ॥
मध्यहारं त्रिधा प्रोक्तं मर्यादास्तु ततः शृणु ।
एकविंशत्रयोविंशपञ्चविंशकरं भवेत् ॥ ११ ॥
सप्तविंश नवविंशमेकत्रिंशत्करेण तु ।
महामर्यादिविस्तार एवं त्रिविधमुच्यते ॥ १२ ॥
एवमाभासहर्म्याणां विकल्पानां च कल्पयेत् ।
सप्तहस्तं समारभ्य पञ्चत्रिंशावसानकम् ॥ १३ ॥
प्रत्येकं प्रथमादीनां सालानां त्रित्रिमानकम् ।
त्रिपञ्चसंख्यया प्रोक्तं हर्म्याणां चन्द्रसंख्यया ॥ १४ ॥
नवहस्तं समारभ्य हस्तत्रिंशावसानकम् ।
प्रागै सालसमाख्या तु हर्म्याणां जातिसंज्ञका ॥ १५ ॥
प्रागुक्तहर्म्यमानैश्च शालाद्यन्त्यं च संमतम् ।
पञ्चप्राकारमेवं हि त्रिप्राकारमथोच्यते ॥ १६ ॥

द्वितीयं तृतीयशालं च चतुर्थं च प्रगृह्यताम् ।
यत्र यद्विहितं सालं हर्म्यवृत्तं तु लक्षयेत् ॥ १७ ॥
तस्यामुखे मुखायामं कल्पयेत्कल्पवित्तमः ।
बीजात्पादबीजं त्वर्धं त्रिपादं च समं तु वा ॥ १८ ॥
द्विगुणं त्रिगुणं वाऽथ चतुःपञ्चगुणं तु वा ।
कल्पयेत्तु मुखायामं बीजमूर्ध्वं द्विजोत्तम ॥ १९ ॥
अन्तर्मण्डलभित्तेस्तु विस्तारो व्योमहस्तकः ।
तस्मात्त्रिमात्रवृद्धया वा पणमात्रं वाऽथ वर्धयेत् ॥ २० ॥
सार्धहस्तद्विहस्तं तु महामध्यावसानकम् ।
भित्तिव्यासं समाख्यातमुत्सेधं शृणु सुव्रत ॥ २१ ॥
तद्व्यासात्त्रिचतुष्पञ्चगुणं वा सालतुङ्गकम् ।
अथवोत्तरसीमान्तं नीव्रान्तं वाजनान्तकम् ॥ २२ ॥
प्रस्तरेषु गलो वाऽथ सालतुङ्गमुदाहृतम् ।
ऋजुबीजतलोपेतं बाह्ये त्वभ्यन्तरार्जवम् ॥ २३ ॥
कुडयमूलस्य विस्तारवस्त्वं(स्त्वं)शोनाग्रविस्तरम् ।
मूलादग्रं क्रमात्क्षीणं वस्वंशांशे द्विजोत्तम ॥ २४ ॥
अथवा हस्तमानेन सालोत्सेधं वदाम्यहम् ।
प्रथमं कलशान्तं तु द्वितीयं फलकान्वितम् ॥ २५ ॥
वोध्यंतं स्यात्त्रितीयं तु चतुर्थं मञ्चमा(का)न्तकम् ।
पञ्चमं तु कपोतान्तं पञ्चचा(सा)लोदयं क्रमात् ॥ २६ ॥
एताद्धि पञ्चशा(सा)लेषु तासामुक्तो ह्ययं विधिः ।
आवृतं मालिका वा स्यात्सहकारमथापिवा ॥ २७ ॥
मण्डपाकृतिकं वाऽथ ऋजुमध्यमथापिवा ।
भूतवेदगुणं पक्षव्योमभूममथोच्यते ॥ २८ ॥
कुडयस्योपरि कुडयं स्यात्पादं पादोपरि न्यसेत् ।
तलं प्री(प्र)ति तलं कुर्यात् पादं प्रत्यल्पनासिका ॥ २९ ॥
वक्ष्येऽहं पादमानं च पङ्क्तिमानं द्विजोत्तम ।
मूलहर्म्ये तु होमादि उत्तरान्तं यदुन्नतम् ॥ ३० ॥
तन्मानं सप्तधा भज्य पक्षांशं शु(सु)धरातलम् ।
पञ्चत्वं(श्चांशं)पाददीर्घं तु पादं सव्याङ्गसंयुत्तम् ॥ ३१ ॥

धरातलं तदुक्तं वा ह्युर्जमं वा प्रकल्पयेत् ।
मूलहर्म्ये तु हेमादि उत्तरांशं नवांशके ॥ ३२ ॥
धरातलं द्विभागं स्यात्सप्तांशं चरणोदयम् ।
उत्तरान्तं तु हेमादि रुद्रभागविभाजिते ॥ ३३ ॥
अधिष्ठानं गुणांशं स्याच्छेषं पादोदयं भवेत् ।
मूलप्रासादतुल्यं वा चरणं च धरातलम् ॥ ३४ ॥
पादोत्सेधांशमानं तु षट्सप्ताष्टौ तु वा भजेत् ।
एकांशं पादविष्कम्भं दारु(र)वाश्ममयं तु वा ॥ ३५ ॥
तत्त्रिभागं द्विभागं वा त्रिपादं वाऽर्धं एव वा ।
कुड्यपादस्य विस्तारं सर्वत्र परिकल्पयेत् ॥ ३६ ॥
त्रिचतुष्पञ्चहस्तं वा परितो मालिकाकृति ।
हस्तद्वयं समारभ्य पञ्चहस्तावसानकम् ॥ ३७ ॥
गुणाङ्गुलप्रवृद्ध्या च पङ्क्त्यायां पञ्चविंशतिः ।
भेदेन कथितं विप्र सर्वत्र समपङ्क्तयः ॥ ३८ ॥
युग्मायुग्मं तु वा पङ्क्तिः सर्वत्र परिकल्पयेत् ।
मूलभागविशालं तु धर्मनन्दाष्टभाजिते ॥ ३९ ॥
एकांशरहिताग्रं स्यान्मूलादग्रं क्रमात्कृशम् ।
अग्रपादविशालं तु दण्ड इत्यभिधीयते ॥ ४० ॥
दण्डं त्रिपादमर्धं च क्रमाच्छ्रेष्ठान्तराधमम् ।
उत्तरोत्सेधमाख्यातं विस्तारं मूलपादवत् ॥ ४१ ॥
मध्यपादसमं वाऽथ अग्रपादसमं तु वा ।
उत्तरव्यासमाख्यातं श्रेष्ठान्तराधमं क्रमात् ॥ ४२ ॥
उत्तरोच्चत्रिभागैक(वा)जनोत्सेधनि(धं तु)नीव्रकम् ।
उत्तरोत्सेधतुल्यं तु तुलानीव्रमुदाहृतम् ॥ ४३ ॥
तदर्धं वा त्रिपादं वा तस्य विस्तारमेव हि ।
वाजने व(गु)लमकोर्ध्वे वा तुलास्थापनमाचरेत् ॥ ४४ ॥
तुलार्धनीव्रविस्तारं जयन्तस्य तुलोपरि ।
जयन्य(न्ता)र्धविशालोच्चमनुमार्गमुदाहृतम् ॥ ४५ ॥
तुलान्तरं तुलोच्चं तु जयन्त्याश्च तदन्तरम् ।
मनुमार्गे तथा कल्प्यं दण्डमानेष्टकान्तरम् ॥ ४६ ॥

कपोतादीनि नीव्राङ्गप्रस्तारोक्तवदाचरेत् ।
अथवा तुलोपरिष्टात्तु इष्टकास्तरणं कुरु ॥ ४७ ॥
सुधया गुडतोयैश्च इष्टकास्तरणं भवेत् ।
करालमुद्गगुल्माः सकलकचिक्कणमाचरेत् ॥ ४८ ॥
इष्टकास्तरणं ह्येतच्छिला चेन्दुतलोपरि ।
शैलजोत्फलकाभिश्च च्छादयेत्तु विशेषतः ॥ ४९ ॥
वाजनोर्ध्वे तु वाऽऽसाग्र सुधाकर्म समाचरेत् ।
एवमादितलं प्रोक्तमूर्ध्वभूमिं वदाम्यहम् ॥ ५० ॥
मूलाग्रस्तम्भतुङ्गं तु मन्दमूलाष्टभाजिते ।
एकांशरहिताङ्घ्रिश्च तथैवोर्ध्वोर्ध्वभूमयः ॥ ५१ ॥
प्रस्तरं च तथाधोवमेकानेकतलेऽपि च ।
प्रस्तरोपरि कर्तव्यं भित्तिमेव परोदयम् ॥ ५२ ॥
छत्राकारं शिरोपेतं सदाकारमथापि वा ।
गोपानमथवा वाजं सदा कल्प्यान्तरे द्विज ॥ ५३ ॥
मृन्मयैर्लोष्टकैर्वाऽथ सारदारुमयैस्तथा ।
गोपानं छादनं कुर्याल्लुपक्रियाशिरोन्वितम् ॥ ५४ ॥
सभाकारमिदं ख्यातं यथेष्टं तेषु कल्पयेत् ॥ ५५ ॥
जातिपञ्चतलं ख्यातं छन्दवेदतलं भवेत् ॥ ५६ ॥
विकल्पं तत्तलं विद्यादाभासत्वेव भूमिके ।
जात्यादीनां तु हर्म्याणां योग्यं सालतलं कुरु ॥ ५ ।
मर्यादिसालमाश्रित्य पात(व)के पचनालयम् ।
नैर्ऋत्य आयुधस्थानं वायव्यं शयनार्हकम् ॥ ५८ ॥
शाङ्करे योगशाला स्याद्भृशभागेऽथवा पुनः ।
आग्निश्च(ग्नेय)याम्ययोर्मध्ये कर्तव्यं जननालयम् ॥ ५९ ॥
सका(शक्र)शांकरयोर्मध्ये मञ्च(ज्ज)नालयमेव हि ।
धान्यस्थानं च तत्पार्श्वे भृङ्गराजश्च(प)थेऽपि वा ॥ ६० ॥
निर्ऋतिवारुणीमध्ये पुस्तकारक्षता(नां महा)लयम् ।
तत्पार्श्वयोः प्रकर्तव्यं व्यञ्जनालयमुत्तमम् ॥ ६१ ॥
सोमवायव्ययोर्मध्ये वस्त्राणामालयं कुरु ।
सोमशंकरयोर्मध्ये गौर्यावासं प्रकल्पयेत् ॥ ६२ ॥

तत्पार्श्वे शयनस्थानं पर्यङ्केन समन्वितम् ।
पुष्पदन्तपदे वाऽथ महेन्द्र(माहेन्द्रे)पुष्पमण्डपम् ॥ ६३ ॥
गृहक्षपपदे कुर्याद्धान्यालयं द्विजोत्तम ।
पाचि(रि)तो मालिकायां च एवमेव प्रकल्पयेत् ॥ ६४ ॥
मालिकात्वंरेपि(न्ते तु सो)मांशे कूपस्थानमुदाहृतम् ।
अथवाऽन्यप्रकारेण वक्ष्ये संदेशनिर्णयम् ॥ ६५ ॥
शक(शक्र)शंकरयोर्मध्ये विद्यास्थानमुदाहृतम् ।
शंकरस्यांश(श्रीद)योर्मध्ये धनव्यास(स्थान)मुदाहृतम् ॥ ६६ ॥
याम्यपावकयोर्मध्ये पुष्पमण्डप उच्यते ।
याम्यतैरुभ(नैर्ऋत)योर्मध्ये स्नानाम्बुकोष्ठमुच्यते ॥ ६७ ॥
निर्ऋतिवारुणीमध्ये धर्मश्रवणमण्डपम् ।
वायव्यवारुणीमध्ये आयुधस्थानमुच्यते ॥ ६८ ॥
वायव्यसौम्ययोर्मध्ये शयनस्थानमुच्यते ।
ईशानसौम्ययोर्मध्ये यागार्थं मण्डपं कुरु ॥ ६९ ॥
जयन्ते मज्जनशाला(नागार)स्यादा(मा)ग्नेये पत्रनाद(ल)यम् ।
परितो मालिकायां तु सकलस्थानमुच्यते ॥ ७० ॥
शांकरे नृत्तमूर्तिस्तु आग्नेय्यां वृषवाहनम् ।
उमां स्कन्दं च सहितं नैर्ऋत्ये परिकल्पयेत् ॥ ७१ ॥
कङ्कालं वायुदिग्भागे भिक्षाटनं जयन्तके ।
सुखासं तु सत्यांशे वितथे त्रिपुरान्तकम् ॥ ७२ ॥
सुग्रीवे हरिरूर्द्धं स्याद् गन्धर्वे चन्द्रशेखरम् ।
शेषांशे कामदहनं मुख्ये कालारिमूर्तिकम् ॥ ७३ ॥
उदितेऽर्धनारिमूर्तिस्तु महेन्द्रे कल्याणसुन्दरम् ।
क्षेत्रपालं तु पर्जन्ये याम्ये वै दक्षिणेश्वरम् ॥ ७४ ॥
वारुणे लिङ्गमुद्भूतं सौम्ये तु गजहारिणम् ।
इत्यर्धधर्म (हर्म्य)ईशांश्च अन्तरालेषु कल्पयेत् ॥ ७५ ॥
मूलहर्म्यं समीक्ष्यैव सकलस्थापनं कुरु ।
प्राकारेषु चतुर्दिक्षु द्वाद(र)शोभादि कल्पयेत् ॥ ७६ ॥
प्राकारततिमध्ये तु दीर्घमध्येतिवेचनम् ।
अथवा मूलहर्म्यस्य मध्यसूत्रश्रितं भवेत् ॥ ७७ ॥

प्रधानद्वारमेकं वा द्वयं वाऽन्यत्तु जालकम् ।
प्राकारमेवमाख्यातं बाह्ये विधिर्विधीयते ॥ ७८ ॥
एकद्वित्रिचतुष्पञ्चदण्डबाहादिविस्तृतम् ।
तद्बाह्ये तु त्रयश्रेणिमनेन विधिना कुरु ॥ ७९ ॥
शैवानां परिवाराणां प्राच्यमावासमुच्यते ।
प्राच्यां वा सौम्यदेशे वा देशिकावासमुच्यते ॥ ८० ॥
दैवज्ञाम्बष्ठभिषजां वासस्थानं च याम्यके ।
निबन्धाहारजीवानां पश्चिमे वासमुच्यते ॥ ८१ ॥
सर्वेषामपि भक्तानां वासमुत्तरपार्श्वके ।
अग्नौ महाव्रतस्थानं याम्ये पाशुपतालयम् ॥ ८२ ॥
कलामुखं तु नैर्ऋत्ये चोर्ध्वालयं तु वारुणे ।
वायौ तु आर्हतस्थाने सौम्ये भूसुरसत्रकम् ॥ ८३ ॥
ज्ञानाभ्यासादधः कुर्याद्वैश्यानां तु विशेषतः ।
तद्बाह्ये त्वीशदिग्भागे कार्यं महाजलाशयम् ॥ ८४ ॥
याम्यपावकयोर्मध्ये गोशालांशं प्रकल्पयेत् ।
वारुणीनैर्ऋतीमध्ये सूतिकावासमुच्यते ॥ ८५ ॥
वारुणानिलयोर्मध्ये रोगार्तानां निवासकम् ।
सौम्यवानिल(यव्य)योर्मध्ये बालशिक्षार्थमण्डपम् ॥ ८६ ॥
सोमशंकरयोर्मध्ये धान्यमञ्जलिका भवेत् ।
तद्बाह्ये बलिते विप्र दासीनां गणिकादिनाम् ॥ ८७ ॥
नृत्तगेयाभ्यसानां (सतां) तु क्रयविक्रयजीविनाम् ।
चकिनां (चक्रिणां) वापकानांच कुलालानां तथैव च ॥ ८८ ॥
मत्स्यमांसोपजीवानां न तु (नृत)कारकयोष्ठना(षिता)म् ।
पिताश्मशूद्रकानां तु गोपालानां च कारुणाम् ॥ ८९ ॥
करणानां गृहश्रेणीचापस्थानपरिग्रहम् ।
परितः कल्पयेद्धीमान्पूर्वाद्याशावसानकम् ॥ ९० ॥
तद्बाह्ये त्वीशदिग्भागे श्मशानं परिकल्पयेत् ।
दक्षिणे चोत्तरे वाऽपि स्थापत्यादिनिवासकम् ॥ ९१ ॥
तासां बाह्ये तु कर्तव्यं रजकानां निवासकम् ।
तद्बाह्ये के(क्रो)शमात्रे तु चण्डालश्रेणिरुच्यते ॥ .२ ॥

प्राकारलक्षणं ह्येवं प्रोच्यते द्विजसत्तम ॥ ९३ ॥

इति काश्यपशिल्पे प्राकारलक्षणं त्रिचत्वारिंशः पटलः ।

अथ चतुश्चत्वारिंशः पटलः ।

मण्डपः ।

अथ वक्ष्ये विशेषेण मण्डपानां तु लक्षणम् ।
प्रासादत्वे(स्यै)कभूमौ तु प्रोच्यते मुखमण्डपः ॥ १ ॥
जातिश्च(च)न्द्रविकल्पानामाभासानां तथैव हि ।
प्रासादादिमुखे चैव दिशासु विदिशासु वा ॥ २ ॥
ग्रामादीनां तु मध्ये वा दिशासु विदिशासु च ।
उद्याने वा नदीतीरे तटाके वाऽथवा पुनः ॥ ३ ॥
देवार्थं मण्डपं कुर्यादष्टदिङ्मुखमण्डपम् ।
प्रासादस्याग्रतः कुर्यान्मडपं तु (पाना) चतुष्टयम् ॥ ४ ॥
मुखमण्डपमादौ तु प्रतिमामण्डपं ततः ।
स्नापनार्थं तृतीयं तु नृत्तार्थं च चतुष्टय(र्थक)म् ॥ ५ ॥
तेषु वै प्रथमं प्राग्वद्द्वितीयादीनि चो(दिरथो)च्यते ।
अन्तप्राराणि चैतानि(हारांश्च तानेतान्)मध्यहारादि(रांश्च) वा कुरु ॥
मण्डपं म(पान्म)ण्डपं तत्र शालाद्वा मण्डपान्तरम् ।
अन्तरालमिति ख्यातमादौ तल्लक्षणं शृणु ॥ ७ ॥
एकद्वित्रिश्चतुष्पञ्चषट्सप्ताष्टकरं तु वा ।
नवधर्ममध(थो)वाऽपि रुद्रहस्तमथापि वा ॥ ८ ॥
अन्तरालविशालं तु(लस्य) रुद्रसंख्या प्रकीर्तिता ।
यत्र यन्मण्डपं कुर्यात्तस्मिन्पङ्क्त्या विशेषतः ॥ ९ ॥
एकद्वित्रिचतुष्पञ्चभक्त्या वाऽभ्यन्तरालकम् ।
सावकाशान्तरालं वा भित्तिमध्यमथापि वा ॥ १० ॥
भित्तिमध्यान्तरालं चेत्पार्श्वयोर्वेशसंयुतम् ।
एकद्वित्रि अ(ऽय)ग्रपादं वा केशं (वेशं)भक्त्येकमेव वा ॥ ११ ॥

द्वयोर्मध्यमे(ध्ये च)द्वारं वा जालकं वा प्रकल्पयेत्।
उत्तरे जलधारांश्च स्नानार्थं परिकल्पयेत्॥ १२॥
युग्मायुग्मं तु पङ्क्तिर्वाऽभ्यन्तरालं द्विजोत्तम।
अधिष्ठानादिसर्वाङ्गं मण्डपस्य समं भवेत्॥ १३॥
अन्तरालं समाख्यातं शृणु मण्डपलक्षणम्।
त्रिहस्तं तु समारभ्य द्विद्विहस्तविवर्धनात्॥ १४॥
एवमेकोनविंशं तु नवधा मण्डपं भवेत्।
आभाससदनानां तु आभासं मण्डपं भवेत्॥ १५॥
एकविंशतिहस्तादिद्विद्विहस्तविवर्धनात्।
सप्तत्रिंशतिहस्ता(त्करा)न्तं च विकल्पं नवधा भवेत्॥ १६॥
आभासानां च तद्योग(ग्यं)स्वस्वयोग्यमथापि वा।
नवत्रिंशतिरा(तमा)रभ्य द्विद्विहस्तविवर्धनात्॥ १७॥
पञ्चाधिकं तु पञ्चाशत्करांशं छन्दमुच्यते।
सप्तपञ्चदशाऽऽरभ्य द्विद्विहस्तविवर्धनात्॥ १८॥
साग्निसप्ततिहस्तान्तं प्रसृता जातिरुच्यते।
तद्विस्तारसमं दीर्घं समाश्रं मण्डपं भवेत्॥ १९॥
अध्यर्धहस्तमारभ्य षट्त्र्यङ्गुलवर्धनात्।
पञ्चहस्तविधिर्या(स्तावधि या)वत् पङ्क्तिव्यासं तु कल्पयेत्॥२०॥
अर्धहस्तं समारभ्य यावत्पञ्चकरावधि।
गुणाङ्गुलविवर्ध(वृद्ध्या)तु पङ्क्तिव्यासं प्रकल्पयेत्॥ २१॥
सार्धद्विहस्तमारभ्य षडङ्गुलविवर्धनात्।
स्तम्भानामुदयं ह्येवं स्तम्भव्यासमथोच्यते॥ २२॥
वस्वङ्गुलं समारभ्य अर्धाङ्गुलविवर्धनात्।
एकोनविंशमात्रं तु त्रयोविंशाङ्घ्रिविस्तृतम्॥ २३॥
पादोच्चं भानुरुद्रांशे दश वै चाष्ट वा भजेत्।
मूलाकारं तदेकांशं दन्तधूतूनमग्रकम्॥ २४॥
तलिवा(पा)र्श्वतलोत्तुङ्गं सामान्यं सर्वमण्डपे।
चली(तलि)पोच्चे तु भूतांशे द्विभागं च तलोदयम्॥ २५॥
अङ्घ्रितुङ्गाग्निवेदैकभागं वाऽपि मयूरकम्।
उपपीठमधिष्ठानं केवलं वा मसूरकम्॥ २६॥

धरातलसमं प्रोच्चं द्विगुणं त्रिगुणं तु वा।
उपपीठोदयं ख्यातमुपपीठार्धय(र्धव)त्तु वा ॥ २७ ॥
उपपीठमधिष्ठानं चरणं प्रस्तरं तथा।
नीव्रवेशमलंकारं गुण्यं प्रागिव विद्यते ॥ २८ ॥
पङ्क्तित्रयसमायुक्तं षोडशस्तम्भसंयुतम्।
श लाल्पनासिकोपेतं मध्ये कूटं तु एव वा ॥ २९ ॥
मण्डितं वाऽथ सर्वत्र चतुर्द्वार इति(युतं)तु वा।
अष्टिदिग्वा(ष्टदिग्द्वा)रमेकं वा द्वयं वा जालकोष्ठादिक् ॥ ३० ॥
बाह्ये सोपानसंयुक्तं चित्रितं तोरणादिभिः।
तोरणादिविहीनं वा कल्पैवं प्रथमं भवेत् ॥ ३१ ॥
चतुर्भक्त्या विशालं तु अष्टदिग्द्वारसंयुतम्।
पूर्वेऽपरे(र्वापर)द्विपत्ये(ङ्क्त्ये)कभक्त्या विस्तारनीव्रकम् ॥ ३२ ॥
मध्यस्थाङ्घ्रिं परित्यज्य ऊर्ध्वे कूटं द्विभाक्तिकम्।
वसुपञ्जरसंयुक्तं द्वितीयं मण्डपं भवेत् ॥ ३३ ॥
पञ्चभक्त्या विभाश्रं(शालं)तु मध्ये कूटं द्विभागया।
मण्डपं परितोऽशोनद्वात्रिंशच्चरणान्वितम् ॥ ३४ ॥
भानुद्विगुणसंराष्ट्रं पञ्जराष्टकसंयुतम्।
इष्टदिग्द्वारसंयुक्तं द्वारन्य(म)त्रैककुड्यकम् ॥ ३५ ॥
द्वारस्थाने तु सोपानं सर्वालंकारसंयुतम्।
कुडयकुम्भलताद्यैस्तु भूषितं तु तृतीयकम् ॥ ३६ ॥
चतुरश्रं तु षड्भक्त्या मध्ये कूटं विभागया।
तत्कूटमष्टपादाढ्यं मध्ये रङ्गसमायुतम् ॥ ३७ ॥
चतुर्द्वारसमायुक्तमिष्टदिग्द्वारमेव वा।
द्विभक्त्याऽपि हृतं चैव भक्त्यादिप्रथमायुतम् ॥ ३८ ॥
अष्टदिग्भद्रसंयुक्तं चतुर्दिग्भद्रमेव वा।
चत्वारिंशतिचाष्टाङ्घ्रियुक्तं वा तत्र यदितम् ॥ ३९ ॥
चतुर्विंशालपनासाढ्यं कुडयकुम्भलतादिक(न्वित)म्।
तोरणाष्टकसंयुक्तं तृतीयं मण्डपं त्विदम् ॥ ४० ॥
चतुरश्रं तु सप्तांशं षष्ठचङ्घ्रिकसमायुतम्।
नवभागेन तन्मध्ये कूटं वा मण्डिताङ्गणम् ॥ ४१ ॥

द्वात्रिंशदव(ल्प)नासाढ्यं चतुर्दिग्भद्रसंयुतम् ।
त्रिभागैकांशविस्तारं निर्गमं मुखभद्रकम् ॥ ४२ ॥
मध्यरङ्गसमोपेतं द्विष्ट(तमिष्ट)कुड्यसंयुत(समान्वित)म् ।
सर्वालंकारसंयुक्तं पञ्चमं परिकीर्तितम् ॥ ४३ ॥
युगाश्रमष्टभक्त्या तु अशीतिचरणान्वितम् ।
चतुर्भागेन तन्मध्ये ऊर्ध्वकूटं प्रकल्पयेत् ॥ ४४ ॥
चतुर्दिग्द्वारसंयुक्तमिष्टदिक्चा(ग्द्वा)रमेव वा ।
मुखसोषा(पा)नमग्न्यंशैर्वासनीव्रसमान्वितम् ॥ ४५ ॥
मध्यरङ्गसमायुक्तं षडष्टनासिकान्वितम् ।
सर्वालंकारसंयुक्तं सप्तमं मण्डपं भवेत् ॥ ४६ ॥
चतुरश्रं दशांशं तु भाद्वादि(न्वधि)कदशाङ्घ्रिकम् ।
मध्ये चैवाष्टदिग्भागनवकूटसमायुतम् ॥ ४७ ॥
कूटोपरि नीव्रतांशे तु अ(त्व)न्तरालं प्रकल्पयेत् ।
पार्श्वान्मुखेन सोपानं दिशि भद्रसमन्वितम् ॥ ४८ ॥
सर्वालंकारसंयुक्तमष्टमं मण्डपं भवेत् ।
रुद्रभक्त्या युगाश्रं तु मध्ये द्व्यंशेन कूटकम् ॥ ४९ ॥
मुखे सोपानसंयुक्तमिष्टदिग्भद्रसंयुतम् ।
द्वारन्य(म)त्रैव कुड्यांशमिष्टभागावसानकम् ॥ ५० ॥
सर्वालंकारसंयुक्तं नवमं मण्डपं भवेत् ।
द्वादशांशे युगाश्रं तु मध्ये द्व्यंशेन कूटकम् ॥ ५१ ॥
मण्डपस्य तु बाह्ये तु अंशेनालिन्द्रमिष्यते ।
तद्विंशेन तु विस्तारनिष्क्रान्तः स्याच्चतुर्दशी ॥ ५२ ॥
साष्टषष्टिसमं पादमाद्यङ्गे तु प्रकल्पयेत् ।
सर्वालंकारसंयुक्तं दशमं मण्डपं भवेत् ॥ ५३ ॥
पेतमण्डपस्य तदायतम् ।
तस्योचितविभागं तु कृत्वा वा मण्डलं कुरु ॥ ५४ ॥
पङ्क्तित्रयविशालं तु पञ्चपङ्क्त्या विशालकम् ।
एकपार्श्वे पुरे वाऽथ पा(द्वा)रमंशेन कल्पयेत् ॥ ५५ ॥
पार्श्वे पा(द्वा)रयुतं द्वे तु त्रिंशदङ्घ्रिसमन्वितम् ।
तद्वेव परितोंऽशेन मण्डपाभ्यन्तरे रसः ॥ ५६ ॥

लुपादोर्ध्वं हनं कुर्यादष्टाविंशाङ्घ्रिसंयुतम् ।
पुरे पारयुतं चेत्तु चरणं चाष्टविंशतिः ॥ ५७ ॥
अथवा पारहीनं तु त्रिरष्टचरणान्वितम् ।
पादं प्रत्यल्पनासाढ्यं वेदिजालकतोरणम् ॥ ५८ ॥
नानाकुम्भलताद्यैस्तु कल्पितं प्रथमं भवेत् ।
चतुर्भित्तिविशालं तु आयामे तु षडंशकम् ॥ ५९ ॥
मण्डपं परितोंऽशेन कूटपभ्यन्तरेतरम् ।
द्विभाक्तिविसृ(स्तृ)तं चैकभक्त्या तु मुखभद्रकम् ॥ ६० ॥
द्धार्प्रिं(द्वात्रिं)शच्चरणोपेतं मण्डपस्य द्वितीयकम् ।
विशालं पञ्चभक्त्या स्यादायामे सक्तभग(सप्तभक्त)यः ॥ ६१ ॥
त्रिपञ्चपत्ति(ङ्क्ति)विस्तारं दीर्घा मध्ये सभा भवेत् ।
मण्डपं परितोंऽशे तु इष्टदिग्भद्रसंयुतम् ॥ ६२ ॥
चत्वारिंशतिपादाढ्यं सर्वालंकारसंयुतम् ।
वेदिकाद्यैः समायुक्तं तृतीयं मण्डपं भवेत् ॥ ६३ ॥
रसभाक्तिविशालं तु वसुभक्त्यायतं भवेत् ।
द्विचतुर्भक्तिविस्तारं दीर्घमध्ये महोदयम् ॥ ६४ ॥
मण्डपं परितोऽष्टांशमिष्टदीर्घकभद्रकम् ।
षष्टिसंख्याङ्घ्रिसंयुक्तं चतुर्थं मण्डपं भवेत् ॥ ६५ ॥
तारे सप्तविभागे तु नवभक्त्यायु(य)तान्वितम् ।
त्रिभक्तिविस्तृतं पञ्चभक्त्यायामसमं करम् ॥ ६६ ॥
तारत्रयोदशांशेन मध्यंशं(ध्यांशां)शेन कूटकम् ।
इष्टदिक्कुडयसंयुक्तं चतुर्दिग्भद्रसंयुतम् ॥ ६७ ॥
प्रमुखे नन्दभागेन मुखभद्रं प्रकल्पयेत् ।
सद्वयं नवतीभक्त्या भक्त्याऽङ्घ्रिव(क)समन्वितम् ॥ ६८ ॥
सर्वालंकारसंयुक्तं द्वादशं मण्डपं भवेत् ।
त्रिपञ्चपङ्क्तिविस्तारमायामं चतुरश्रकम् ॥ ६९ ॥
मध्ये कूटं गुणांशेन श्वेने ऊर्ध्वसमन्वितम् ।
गुणांशं विस्तृतायामं मुखभद्रसमन्वितम् ॥ ७० ॥
इष्टदिक्कुडयसंयुक्त अन्य(माय)ताङ्घ्रिसमन्वितम् ।
पञ्चांशं त्रिद्वयातिथ्या द्विशतं चरणायतम् ॥ ७१ ॥
१६

सर्वालंकारसंयुक्तं मण्डपं तु त्रयोदशम् ।
षोडशांशे युगाश्रं तु मध्ये कूटं द्विभागया ॥ ७२ ॥
साष्टातिथिसमायुक्तं द्विशतं पादमुच्यते ।
मुखभद्रसमांशेन तदर्थे(र्धे)नेतरे दिशि ॥ ७३ ॥
सर्वालंकारसंयुक्तो मण्डपः स्याच्चतुर्दशः ।
एवं हि मनुभेदेन युगाश्रं मण्डपं विदुः ॥ ७४ ॥
इत ऊर्ध्वं चतुस्त्रिंशदंशं सीमावसानकम् ।
चतुरश्रो मण्डपः स्यात्सर्वालंकारसंयुतः ॥ ७५ ॥
भित्तिस्तम्भं च परितः कर्तुरिच्छावशान्नयेत् ।
समाश्रमण्डपं त्वेतदायामाश्रमथोच्यते ॥ ७६ ॥
विस्तारं पङ्क्तितुल्येव सा(ल्यं स्यात्सा)यतं वाऽथ पङ्क्तयः ।
विस्तारं पङ्क्तिमानं तु गुणाङ्गुलविवर्धनात् ॥ ७७ ॥
सप्तविंशाङ्गुलं यावत्तावदायनवोदितम् ।
वर्धाक्षीणं तथा वाऽथ मण्डपे न(म)करोदितम् ॥ ७८ ॥
नाश्रयेत्तु करं पूर्ये(र्वे)मण्डपं तु समाचरेत् ।
अशेषघटसंख्या तु प्राग्वदायासि(म)माचरेत् ॥ ७९ ॥
मण्डपे परितोऽष्टांशे द(इ)ष्टदिग्भद्रसंयुतम् ।
त्रिभक्तिविस्तृतं चैव भक्त्या तन्मुखभद्रकम् ॥ ८० ॥
सप्ताधिक्यद्वयाधिक्यं पादमित्यभिधीयते ।
सर्वालंकारसंयुक्तं पञ्चमं मण्डपं भवेत् ॥ ८१ ॥
वसुभक्तिविशालं च दशभक्त्या तथाऽन्वितम् ।
द्विचतुर्भागविस्तारदीर्घमध्यस(म)होदयम् ॥ ८२ ॥
परितो मण्डपो ह्यंशं मध्यस्तम्भविवर्जितम् ।
इन्द्रादिन्द्रमुखाभद्रां(ङ्मुखभद्रं च)चतुर्द्वयंशेन सुव्रत ॥ ८३ ॥
षण्णवत्यङ्घ्रिसंयुक्तं सर्वालंकारसंयुतम् ।
षष्ठमं मण्डपं ह्यत्र प्रोच्यते तु शिवार्हकम् ॥ ८४ ॥
नवभक्त्या तयालं तु रुद्रभक्त्या तयान्वितम् ।
एकत्रिभक्तिविस्तारं दीर्घमध्ये सभा भवेत् ॥ ८५ ॥
परितो देवभागं तु मण्डपं परिकल्पयेत् ।
त्रिचतुर्भागविस्तारं दीर्घस्यान्मुखभद्रकम् ॥ ८६ ॥

सर्वालंकारसंयुक्तमष्टमं मण्डपं भवेत् ।
इष्टदिक्चारुरङ्कु स्यात्कल्पयेत्परितो भवेत् ॥ ८७ ॥
एवं हि मनुभेदं च सायतं मण्डपं विदुः ।
त्रिचतुष्पञ्चषट्सप्तअङ्कणस्य तु एव वा ॥ ८८ ॥
सर्वेषां मण्डपानां च भित्तिव्यासं तु पञ्चधा ।
पादायामविशालेन दारुपादेन वा व्यथ(सम)म् ॥ ८९ ॥
सर्वेषां मुखभद्राणां करणं मण्डपाकृति ।
पार्श्वे सोपानसंयुक्तं हस्तिहस्तविभूषितम् ॥ ९० ॥
पञ्चषट्सप्तनवाष्टदण्डं वा तस्य विस्तृतम् ।
सपादं सार्धदण्डं वा हस्तिहस्तोदयान्वितम् ॥ ९१ ॥
यष्टिनानूर्ध्वकल्पं वा स्वश्रं हस्तिकहस्ति(स्त)कम् ।
तन्नीव्रं किंपुरेरस्य अग्रं ककुन्ताकृति ॥ ९२ ॥
मूलादष्टांशरहितमग्रवा(म)स्तु क्रमात्कृशम् ।
हस्तिहस्त्यन्तरं विप्र युग्मं वाऽयुग्मद(य)ष्टयः ॥ ९३ ॥
दण्डं सपाददण्डं वा सार्धं वा द्वित्रिमात्रकम् ।
द्विदण्डं वाऽथ धीषुश्च विस्तारं स्यात्तदेव हि ॥ ९४ ॥
नेन द्विगुणनीव्रं तु अभयस्थानमण्डपे ।
यष्टेरुच्चाग्निभागैकं भागं स्यादामलोदयम् ॥ ९५ ॥
आदौ समतले स्थित्वा सव्यपादपुरःसरम् ।
सोपानारोहणं विद्यान्मर्त्यानां तु विधीयते ॥ ९६ ॥
मण्डपं ह्येवमाख्यातं गोपुरं शृणु सुव्रत ॥ ९७ ॥

इति काश्यपशिल्पे मण्डपलक्षणं चतुश्चत्वारिंशः पटलः ।

अथ पञ्चचत्वारिंशः पटलः ।

गोपुरलक्षणम् ।

अथ वक्ष्ये विशेषेण गोपुराणां तु लक्षणम् ।
अन्तर्मण्डलसालादिव्यसुन(विपुलं)प्रोच्यते क्रमात् ॥ १ ॥

द्वारशोभा द्वारशाला द्वारप्रासादहर्म्यकम् ।
द्वारगोपुरमित्येते क्रमान्नाम्ना प्रकीर्तिताः ॥ २ ॥
एकद्वित्रितला वाऽपि द्वारशोभां प्रकल्पयेत् ।
द्विभूमिर्वा त्रिभूमिर्वा चतुर्भूमिरथापि वा ॥ ३ ॥
द्वारशाला तु कर्तव्या साले स्यात्तु द्वितीयके ।
त्रिचतुष्पञ्चभूमिर्वा द्वारप्रासादमारभेत् ॥ ४ ॥
चतुष्पञ्चतलं वाऽथ षट्तलं वाऽथ हर्म्यकम् ।
पञ्चषट्सप्तभूमिर्वा द्वारगोपुरमिष्यते ॥ ५ ॥
अथवा सर्वसालेषु एकद्वित्रितलं तु वा ।
सोपपीठमधिष्ठानं... ... विनावान्नोपपीठकम् ॥ ६ ॥
तयोरुच्चयतः सर्वे नवपञ्च वदाम्यहम् ।
मूलप्रासादविस्तारं सप्ताष्टनवभाजिते ॥ ७ ॥
दशैकादशभागे च एकांशरहितं क्रमात् ।
शोभादिगोपुरान्तानां विपुलं कीर्तितं क्रमात् ॥ ८ ॥
विकल्पाहा(भा)सहर्म्याणां गोपुराणां ततस्त्विमे ।
मूलालयविशालं तु चतुष्पञ्चषडंशके ॥ ९ ॥
सप्ताष्टांशेन हीनं तु च्छन्दशोभोदयं भवेत् ।
मूलगेहत्रिभागैकं भागमर्धांशमेव च ॥ १० ॥
त्रिद्व्यंशं चतुरंशं तु गुणांशं च तथैव च ।
पञ्चभागे तु वेदांशं सालेषु प्रथमादिषु ॥ ११ ॥
शोभादिगोपुरान्तानां पतिर्जात्यायमा(जात्यायता)लयम् ।
कल्प्यैवं हर्म्यमानं स्यादथ मानवशात्ततः ॥ १२ ॥
द्विहस्तादिद्विरष्टान्तमेकहस्तविवर्धनात् ।
शोभादिगोपुरान्तानां प्रत्येकं त्रित्रिमानकम् ॥ १३ ॥
विकल्पाभासयोरेव चन्द्रहर्म्ये च लक्ष्यते ।
गुणहस्तं समारभ्य सप्तदशकरावधि ॥ १४ ॥
एकहस्तद्वि(वि)वृद्ध्या तु शोभादीनां त्रयं त्रयम् ।
चतुर्हस्तं समारभ्य यादवष्टादशं करम् ॥ १५ ॥
शोभादीनां क्रमाद्व्यासं जातिहर्म्ये विधीयते ।
प्रत्येकं त्रित्रिराकारनन्दपञ्चावधिर्भवेत् ॥ १६ ॥

रतमानेन विस्तारं क्षुद्राणामर्हकं क्रमात् ।
स्वस्वोदितं विकर्तव्यं विपरीतं विपत्करम् ॥ १७ ॥
अथवा त्रिचतुष्पञ्चषट्सप्ताष्टनवं करम् ।
दशैकादशहस्तं तु अधमादित्रयं त्रयम् ॥ १८ ॥
सर्वहर्म्ये तथा शा(सा)ले यथेष्टं परिकल्पयेत् ।
महत्तरे तु श्रेष्ठाग्नित्वन्तरे मध्यमत्रयम् ॥ १९ ॥
क्षुद्राल्पयोः प्रशस्ता(स्ता)नि कन्यास्त्वैवमुच्यते ।
सर्वसालेषु कर्तव्यं कर्तव्यं सर्वदेशिके ॥ २० ॥
अथवाऽन्यप्रकारेण शोभादीनां च विस्तरम् ।
पञ्चहस्तं समारभ्य द्विद्विहस्तविवर्धनात् ॥ २१ ॥
त्रयोदशकारान्तं तु शोभाव्यासं तु कल्पय ।
पञ्चविंशत्कारारभ्य(रभ्यं)त्रयस्त्रिंशत्कारान्तकम् ॥ २२ ॥
द्वारप्रासादविस्तारं पञ्चधा परिकीर्तितम् ।
पञ्चत्रिंशत्कारारभ्यं चत्वारिंशत्त्रयाधिकम् ॥ २३ ॥
पञ्चधा द्वारहर्म्यस्य विस्तारः परिकीर्तितः ।
सपञ्चचत्वारिंशत्पञ्चांत्रित(ञ्चाशद्गो)पुरान्तकम् ॥ २४ ॥
द्विद्विहस्तविवृद्ध्या तु पञ्चधा गोपुरान्तकम् ।
द्वारामधनसाद्याय(रसाधनक्षाख्यातं)ततेना(त आ)यतनं शृणु ॥ २५ ॥
सपादं सार्धपादोनद्विगुणं द्विगुणं तु वा ।
सत्रिभागैकभागं तु द्विभागं वाऽऽयतं भवेत् ॥ २६ ॥
सो(शो)भादिगोपुरान्तानामिष्टायामं प्रगृह्यताम् ।
तेषु किंञ्चिद्विशेषोऽस्ति तं विशेषं ण(न)वं शृणु ॥ २७ ॥
वि(द्वि)हस्तमानविस्तारं गृहीत्वैव विशेषतः ।
आयामं स(पू)र्ववत्कल्प्यमनेकेष्विष्टमायतम् ॥ २८ ॥
हस्तच्छन्दं प्रवृत्त्या वामन्यद्वा पूर्वमाचरेत् ।
आयादिशोभनोपेतं हस्तमानेन कल्पयेत् ॥ २९ ॥
तं विना हर्म्यमूलस्य वंशे द्वे कल्पितस्य तु ।
व्यासायामः समाख्यातस्तेषां तुङ्गमथोच्यते ॥ ३० ॥

विस्तारं सप्तधा भज्य शोभच्छं (भोच्चं) रुद्रभागया ।
ताराध्यादिक(र्धाधिक)तुङ्गं तु द्वारशालोच्छ्रयं भवेत् ॥ ३१ ॥
सप्तभागे तु रुद्रांशं मान्वंशं वा तृतीयके ।
विस्तारे तु नवांशे तु मध्यमं शो(स्या)चतुर्थके ॥ ३२ ॥
विस्तारजीवनोत्सेधे महागोपुरमुच्यते ।
होमादिस्तूपिपर्यन्तं मात्तो(नो)च्चं तु प्रकीर्तितम् ॥ ३३ ॥
विस्तारायामयोर्मानं सूत्रं प्राग्वाह्यमुच्यते ।
तद्बाह्ये कूटकोष्ठादिनीत्रं प्रासादच(व)द्भवेत् ॥ ३४ ॥
विस्तारस्य त्रिभागैकं चतुर्भागैकमेव वा ।
पञ्चभागे त्रिभागे वा प्राग्वाह्ये तु निसर्गतः ॥ ३५ ॥
सार्धहस्तं समारभ्य षट्षडङ्गुलवर्धनात् ।
पञ्चहस्तावधिर्यावत्क्षुद्राणां द्वारविस्तृतम् ॥ ३६ ॥
आल्पानां च तथा प्रोक्तं संनराणां ततः शृणु ।
त्रिहस्तं तु समारभ्य यावत्सप्तकरावधि ॥ ३७ ॥
षडङ्गुलविवृध्या तु द्वारव्यासं प्रकीर्तितम् ।
चतुर्हस्तं समारभ्य .... पञ्चदश याकरान्तकम् ॥ ३ ॥
रसमात्रविवृद्ध्या तु महते द्वारविस्ततम् ।
तारे सप्तांशविंशांशं सप्तांशे तु दशांशकम् ॥ ३९ ॥
अत्यर्थं (र्धं) पादहीनं तु द्विगुणं द्विगुणोन्नतम् ।
सार्धपादं तु पादं वा द्वारोत्सेधं तु सप्तधा ॥ ४० ॥
लिङ्गस्य मध्यमद्वारं मध्यमं तु वदाम्यहम् ।
शक्तेश्च भूतयोर्मध्ये नवांशकविशेषतः ॥ ४१ ॥
लिङ्गमध्यं तु रामे तु द्वारमध्यं प्रयोजयेत् ।
शोभादिगोपुरान्तानां द्वारमध्यं क्रमोदितम् ॥ ४२ ॥
तन्मध्ये गोपुरायामं स्तम्भयोः पार्श्वयोः समम् ।
द्वारयोगकवाटं च द्वारलक्षणवत्कुरु ॥ ४३ ॥
गुणपङ्क्ति समारभ्य यावदेकोनविंशतिः ।
तावत्पङ्क्तिस्तु विस्तारेष्वेवमेवं प्रकल्पयेत् ॥ ४४ ॥
यावद्भिन्द्रकृतिर्व्यस्तास्तावदेवाथ पङ्क्तयः ।
विस्तारे पञ्चभागे तु गुणांशं गर्भगेहकम् ॥ ४५ ॥

शेषं कुड्यविशालं स्यादेकभूमौ द्विजोत्तम ।
परितः कुड्यविस्तारं मानेनैव प्रकल्पयेत् ॥ ४६ ॥
एवमेकतलं ख्यातं द्वितलं तु तथोच्यते ।
विस्तारे पञ्चभागं स्यादायामेऽपि तथैव च ॥ ४७ ॥
दशांशं गर्भगेहं तु सार्धांशं कुडयविस्तृतम् ।
कर्णकूटं तु मे(मी)नांशं शालादीर्घं विशालकम् ॥ ४८ ॥
हारान्तरं तदंशेन विस्तारे त्वेवमेव च ।
शालादीर्घं तु पञ्चांशमायामे तु प्रकल्पयेत् ॥ ४९ ॥
हारान्तरं तु कूटं च एकैकांशेन कल्पयेत् ।
कूटान्तरसमायामं शेषं हारान्तरेऽ(रा)न्वितम् ॥ ५० ॥
हारान्तरार्धमानेन भद्रं वा भद्रपञ्जरम् ।
द्वितलं ह्येवमाख्यातं त्रितलं त्वधुनोच्यते ॥ ५१ ॥
नवांशं विभजेद्वा(द्व्यास)मायामं च तलं भवेत् ।
गर्भगेहं गुणांशं स्यादंशेन ग्रहपिण्डिका ॥ ५२ ॥
अलिन्द्रं त्वेकभागेन हारव्यासं शिवांशकम् ।
कर्णकूटं शिवांशेन शालादीर्घं गुणांशकम् ॥ ५३ ॥
एकांशं पञ्जरं ख्यातमर्धांशं हारयोत्तरम् ।
कल्पेवा(ल्प्यैव)मादिभूमिं च द्वितलं पूर्ववद्भवेत् ॥ ५४ ॥
अथवाऽन्यप्रकारेण त्रितलं शृणु सुव्रम् ।
द्वारभागं तु विस्तारं रुद्रांशं तु तदायतम् ॥ ५५ ॥
गुणांशं गर्भगेहं तु गृहपिण्ड्यंशमुच्यते ।
त्रितलं तत्समाख्यातं हारभागेन कल्पयेत् ॥ ५६ ॥
अलिन्द्रांशं तु कुड्यं वा गर्भगेहान्वितं तु वा ।
आयामे पञ्चभागेन कोष्ठदीर्घं प्रकल्पयेत् ॥ ५७ ॥
शेषं पूर्ववदुद्दिष्टं द्वितीयं द्वितलोक्तवत् ।
त्रितलं चैवमाख्यातं चतुर्भूमि(स्तल)पथोच्यते ॥ ५८ ॥
विस्तारे तु दशांशे तु तद्वदायामपङ्क्तयः ।
गर्भगेहत्रिभागं हि सार्धांशं कुडयविस्तृतम् ॥ ५९ ॥

आलिन्द्रं शिवभागेन हारव्यासं तथैव च ।
पञ्जरं कर्णकूटं च एकैकांशेन कल्पयेत् ॥ ६० ॥
कूटतारसमायामं शेषं हारान्तरेऽन्वितम् ।
शालायामे तु वेदांशे अर्धांशं हारयोत्तम(र)म् ॥ ६१ ॥
आदिभूम्येवमाख्यातमूर्ध्वे पूर्ववदाचरेत् ।
विस्तारे तु दशांशे तु भान्वंशं तु तदालयम् ॥ ६२ ॥
पूर्वेऽपरे च शालायां पञ्चभागेन कल्पयेत् ।
शेषं पूर्ववदुद्दिष्टं चतुर्भूमि(स्तल)मिदं परम् ॥ ६३ ॥
तारमेकादशांशं तु आयामं च तथैव हि ।
पूर्वेऽपरे च पार्श्वे च शालापञ्चांशमायतम् ॥ ६४ ॥
एकांशं पञ्जरव्यासं कूटव्यासं शिवांशकम् ।
हारान्तरं तथाऽर्धांशं कल्प्यैवं(कल्प्यं वै) प्रथमं तलम् ॥ ६५ ॥
तस्योर्ध्वे त्र(भू)मयः सर्वे(र्वाः)पूर्ववत्परिकल्पयेत् ।
तारमेकादशांशे तु तद्दीर्घे तु त्रयोदशे ॥ ६६ ॥
गुणांशं गर्भगेहं च द्विभागं भक्तिविस्तृतम् ।
अलिन्द्रं भागया (तः) कल्प्यं हारभागेन कल्पयेत् ॥ ६७ ॥
पार्श्वे शाला तु वेदांशं षडंशं मुखपृष्ठयोः ।
हारान्तरं शिवांशं स्याद्व्योमपञ्जरकूटयोः ॥ ६८ ॥
शेषं पूर्ववदुद्दिष्टं रसभूम्येवमेव तु ।
त्रयोदशांशविष्कम्भे आयामे च तथैव हि ॥ ६९ ॥
भूतांशं गर्भगेहं तु गृहपिण्डी द्विभागया ।
अलिन्द्रं तु शिवांशेन खण्डहर्म्यं शिवांशकम् ॥ ७० ॥
कोष्ठायामं तु भूतांशं रसांशेन च पञ्जरम् ।
कूटमंशेन कर्तव्यं हारान्तरं तथैव च ॥ ७१ ॥
अथवा तत्र दशान्तरमायामं तु त्रिपञ्चकम् ।
मुखे मुखे महाशाला सप्तांशेन प्रकल्पयेत् ॥ ७२ ॥
पञ्चभागेन कर्तव्यं पार्श्वयोः कोष्ठदीर्घकम् ।
शेषं पूर्ववदुद्दिष्ट सर्वालंकारसंयुतम् ॥ ७३ ॥
सप्तभूमिसमाख्यातं महागोपुरकं भवेत् ।

अलिन्द्रं वा विनाऽलिन्द्रं कल्पयेत्कल्पवित्तमः ॥ ७४ ॥
विनाऽलिन्द्रकृतं चेत्तु कुड्यगर्भगृहं तु वा।
आलिन्द्रांशं तु संयोज्य कारयेत्तु द्विजोत्तमः ॥ ७५ ॥
आदिभूम्येवमाख्यातमूर्ध्वे षट्तलवद्भवेत्।
सप्तभूमि समाख्यातं तेषां गण्यमथोच्यते ॥ ७६ ॥
पादाधिष्ठानयोस्तुङ्गं मूलप्रासादमूलकम्।
चतुष्पञ्चषडंशं वा सप्ताष्टनव एव वा ॥ ७७ ॥
दशैकादशभागं वा कृत्वैकांशोपपीठकम्।
अथवा हस्तमानेन द्वारं मांन(रमानं) यथोचितम् ॥ ७८ ॥
तदुच्चं तु चतुष्पञ्चषट्सप्ताष्टौ तु वा भवेत्।
नवरुद्रांशभागं वा कृत्वैकांशं विशेषतः ॥ ७९ ॥
उपपीठोन्नतं ख्यातं शेषं तु गुणभाजिते।
अधिष्ठानं तदेकांशं द्विभागं चरणायतम् ॥ ८० ॥
होमादुत्तरसीमान्तं द्वारमानं विधीयते।
पादबन्धमधिष्ठानं द्वारशोभादिना कुरु ॥ ८१ ॥
स्तूप्यन्तमुत्तरान्तं च रसभागविभाजिते।
प्रस्तरोच्चं सपादांशं शश्यंशं गलमानकम् ॥ ८२ ॥
पादोनगुणभागं तु शिरःशेषं शिखोदयम्।
एवमेकतलं प्रोक्तं द्वितलं शृणु सुव्रत ॥ ८३ ॥
उत्तरादि शिखान्तं च नवभागविभाजिते।
प्रस्तरं तु सपादांशं द्विभागं चरणोदयम् ॥ ८४ ॥
मञ्चमानं शिवांशं स्यात्तत्समं कंधरोदयम्।
शिखरं सार्धपञ्चांशं सपादांशं शिखोदयम् ॥ ८५ ॥
द्वितलं ह्येवमाख्यातं त्रितलं चाधुना शृणु।
उत्तरस्तूपिपर्यन्तं भानुभागविभाजिते ॥ ८६ ॥
सपादं प्रस्तरोत्सेधं सार्धद्व्यंशाङ्घ्रिकोदयम्।
प्रस्तरं शशिभागेन द्विभागं चरणोदयम् ॥ ८७ ॥
मञ्चमानं शिवांशं स्यादंशं ग्रीवोदयं भवेत्।
पक्षांशं शिखरं ज्ञेयमेकांशं स्तूपिमानकम् ॥ ८८ ॥

१७

त्रितलं ह्येवमाख्यातं चतुर्भूममथोच्यते ।
उत्तरादिशिखांशं(न्तं) तु द्विनवांशविभाजिते ॥ ८९ ॥
पादोनद्व्यंशं मञ्चोच्चं गुणांशं चरणोदयम् ।
तदर्धं प्रस्तरोत्सेधं सार्धद्व्यंशाघ्रिकोदयम् ॥ ९० ॥
तदर्धं प्रस्तरोत्सेधं युग्ममंशाघ्रितुङ्गकम् ।
तदर्धं मञ्चमानं स्यात्सार्धांशं गलमानकम् ॥ ९१ ॥
सार्धद्व्यंशं शिरोत्सेधं शिखामानं शिवांशकम् ।
चतुर्भूमि(मं)समाख्यातं पञ्चभूमि(म)मथो शृणु ॥ ९२ ॥
शिखाग्रादुत्तरान्तं तु त्रयोविंशतिभाजिते ।
द्विभागं प्रस्तरोत्सेधं सार्धद्व्यंशाघ्रितुङ्गकम् ॥ ९३ ॥
तदर्धं मञ्चमानं स्यात्पादायामं गुणांशकम् ।
तस्यार्धं प्रस्तरोत्सेधं सार्धद्व्यंशाङ्घ्रितुङ्गकम् ॥ ९४ ॥
तदर्धं मञ्चमानं तु द्विभागं चरणोदयम् ।
प्रस्तरोच्चं शिवांशेन कंधरोच्चं तथैव च ॥ ९५ ॥
सार्धद्व्यंशं शिरोत्तुङ्गमेकांशं स्तूपिमानकम् ।
पञ्चभूमि(मं) समाख्यातं षड्भूमिं(मं) त्वधुना शृणु ॥ ९६ ॥
उत्तरादिशिखान्तं च एकोनत्रिंशदंशके ।
द्विभागं प्रस्तरोत्सेधं पादोच्चं चतुरंशकम् ॥ ९७ ॥
सत्रिपादशिवांशं तु भूमिं(भूमि)सामाख्य(न्य)मीरितम् ।
सार्धाग्न्यंशाङ्घ्रितुङ्गं तु तदर्धं प्रस्तरोदयम् ॥ ९८ ॥
शिवांशं तु शिखामानं षट्तलं त्वधुनो(सप्तभूममथो)च्यते ।
उत्तरादिशिखांशं(न्तं) तु मानं षट्त्रिंशदंशके ॥ ९९ ॥
पादद्विभागं मञ्चोच्चं सार्धवेदांशमङ्घ्रिकम् ।
द्विभागं प्रस्तरोत्सेधं वेदांशं चरणोदयम् ॥ १०० ॥
पादोनद्व्यंशं मञ्चं स्यात्सार्धाग्न्यंशाङ्घ्रिमानकम् ।
पादोनद्व्यंशं मञ्चोच्चं गुणांशं पादमानकम् ॥ १०१ ॥
तदर्धं प्रस्तरोत्सेधं सार्धपक्षाङ्घ्रितुङ्गकम् ।
तदर्धं मञ्चमानं तु द्विभागं चरिता(रणा)यतम् ॥ १०२ ॥
प्रस्तरं शशिभागेन शिवांशं गलमानकम् ।
पादहीनाग्निभागं तु शिरःशेषं शिखोदयम् ॥ १०३ ॥

एवं सप्ततलं ख्यातमलंकारम(स्त्व)थोच्यते ।
मण्डपाभां यथा द्वारशोभां कुर्याद्द्विजोत्तमः ॥ १०४ ॥
मण्डं वा द्वारशाला स्यात्प्रासादं सदनाकृति ।
मालिकाकृति कर्तव्यं द्वारहर्म्यं द्विजोत्तम ॥ १०५ ॥
शालाकारं प्रकर्तव्यं द्वारं गोपुरमेव वा ।
सर्वं तु गोपुरान्तं वा कल्पयेत्कल्पवित्तमः ॥ १०६ ॥
तेष्वादौ द्वारशोभां तु वक्ष्येऽहं द्विजसत्तम ।
एकद्वित्रितलं वाऽपि सर्वालंकारसंयुतम् ॥ १०७ ॥
मुखे मुखे महानन्दपार्श्वयोर्वेशनासिका ।
स्वस्त्याकृत्यल्पनासाढ्यं प्रागुक्तविधिना द्विज ॥ १०८ ॥
युक्तस्तूपिसमायुक्तं लुपरोहशिरस्तु वा ।
मण्डपाकृतिकं वाऽपि श्रीकान्तं तदुदाहृतम् ॥ १०९ ॥
शालाकारशिरस्तस्मिन्षण्णासि(ण्णास्यो)मुखपृष्ठयोः ।
पार्श्वयोर्वेशनासाढ्यं युक्तस्तूपीव संयुतम् ॥ ११० ॥
अन्तः पादोत्तरैर्युक्तमिति कान्तमिदं परम् ।
मुखे मुखे च षण्णासि पार्श्वयोर्विश(र्वे)शनासिका ॥ १११ ॥
सहा(मा)कारं शिरस्कन्धं कान्तं विजयमेव हि ।
एवं त्रिविधनित्यां तु द्वारशोभां प्रकल्पयेत् ॥ ११२ ॥
मुखे मुखे महानासी पार्श्वयोश्च तथैव च ।
अर्धकोटिचतस्राढ्यं पञ्जरं च तदाकृति ॥ ११३ ॥
शालाकारं शिरोपेतमयुगस्तूपिसंयुपम् ।
विशयं विशालमेतद्धि विशालालयमुच्यते ॥ ११४ ॥
अर्धकोटिसहस्राङ्गं पार्श्वयोर्भद्रनासिका ।
पार्श्वयोर्वेशनास्यङ्गमयुग्मस्तूपिकान्वितम् ॥ ११५ ॥
पादं प्रत्यल्पनासाढ्यं सर्वावयवसंयुतम् ।
विप्रतीकान्त(न्ता)लंकारं वक्ष्यते तु विशेषतः ॥ ११६ ॥
पूर्ववद्भूमिभागं च चतुर्दीभ(र्दिग्भ)द्रसंयुतम् ।
महानासीचतसा(तुष्का)ढ्यं शिरोभद्रसमन्वितम् ॥ ११७ ॥
अन्तः पादोत्तरैर्युक्तमयुग्मस्तूपिकान्वितम् ।
त्रिविधा द्वाद(र)शाला स्याद्द्वारप्रासादमुच्यते ॥ ११८ ॥

अन्तः पादोत्तरैर्युक्तं मन्धाय्यापै(मण्डपाद्यै)रलंकृतम् ।
द्वारे द्वाराङ्गसंयुक्तं द्वारं तद्भद्रसंयुतम् ॥ ११९ ॥
पूर्वेऽपरे च शालायाः सभद्रं भद्रनासिका ।
नानामसूरकं स्तम्भवेदिकाजालतोरणम् ॥ १२० ॥
अन्तः पादोत्तरैर्युक्तं मध्यवा(तो)रणसंयुतम् ।
पार्श्वयोर्दण्डवक्रा(क्त्रा)ढ्यं क्षुद्रनास्य(सी)विभूषितम् ॥ १२१ ॥
शालाकारं शिरोपेतं जालकादिविभूषितम् ।
केशाविशालालंकारं भूमिभागे च पूर्ववत् ॥ १२२ ॥
पार्श्वयोश्च मुखे पृष्ठे महानासीचतुष्टयम् ।
अयुग्मस्तूपिसंयुक्तं द्वारप्रासादकुड्यकम् ॥ १२३ ॥
वक्ष्येऽहं तारं(द्वार)हर्म्यस्य लक्षणं द्विजसत्तम ।
प्रागुक्तवत्प्रकर्तव्यं भूमिभागे द्विजोत्तम ॥ १२४ ॥
सभाशिरस्यसंयुक्तं स्वस्तिकाकृतिनासिकम् ।
पादोत्तरैर्युतं युग्मं.........स्तूपिनाऽन्वितम् ॥ १२५ ॥
कूटं शिखरनासाढ्यमयुग्मस्तूपिनासिकम् ।
कूटादिभूमिभागं च प्रागिवैव प्रकल्पयेत् ॥ १२६ ॥
अपरे(रे च)परे नासि(स्यौ)सतारे द्व्यंशनीव्रकम् ।
शालाकार्यं(रं) शिरः कार्यं यश्वं(वस्वस्रं)स्तूपिकान्वितम् ॥१२७॥
शालानिष्क्रान्तसंयुक्तं नानालंकारसंयुतम् ।
नानाधिष्ठानचरणैर्युक्तं तत्सोपपीठकम् ॥ १२८ ॥
द्वारहर्म्यं त्रिधा प्रोक्तं शृणु गोपुरलक्षणम् ।
चतुर्दिग्भद्रसंयुक्तमन्तः पादोत्तरैर्युतम् ॥ १२९ ॥
शालाकारशिरोयुक्तं भद्रनासी मुखे मुखे ।
पार्श्वयोश्च महानासि(स्यौ)पादं प्रत्यल्पनासिका ॥ १३० ॥
मात्रादण्डमिति ख्यातं श्रीविशालमथो शृणु ।
पूर्ववद्भूमिभागं च तलात्तुङ्गं करी(क्रमात्कृश)कृतम् ॥ १३१ ॥
सभाकारं शिरो वाऽपि शालाकारमथापिवा ।
नानामसूरकस्तम्भवेदिकाद्यैरलंकृतम् ॥ १३२ ॥
चतुर्दिक्षु महानासि विदिक्षु क्षुद्रनासिकम् ।
चतुर्मुखं ततो वक्ष्ये भूमिभागादिपूर्वकम् ॥ १३३ ॥

शशिभद्रसमायुक्तं मध्ये वारणसंयुतम् ।
नानामसूरकस्तम्भवेदिकाद्यैरलंकृतम् ॥ १३४ ॥
सभाकारं शिरो वाऽपि शालाकारमथापि वा ।
मुखे मुखे महानासी पार्श्वयोर्द्विद्विनासिका(के) ॥ १३५ ॥
अन्तः पादोत्तरैर्युक्तं प्रस्तरे तु तलं प्रति ।
अन्तःस्थो(सो)पानसंयुक्तं मध्ये वारणसंयुतम् ॥ १३६ ॥
एवं त्रिधा समुद्दिष्टं द्वारगोपुरमध्यमम् ।
अलिन्द्रांशं च कुड्यं वा वृषभरत(स्थ)लमेव वा ॥ १३७ ॥
तुल्याद्यैः प्रस्तरं वाऽथ अलिन्द्राङ्गं यथोचितम् ।
शालाकारं सभाकारं मालिकाकारमेव च ॥ १३८ ॥
यद्यदिष्टं तु यद्द्वारे तत्तत्रैव प्रकल्पयेत् ।
बाह्ये बाह्येऽङ्घ्रि या(पा)दाभ्यां मध्यकुड्ययुतं तु वा ॥ १३९ ॥
गृहपिण्डी गर्भगेहं प्रागिवैव प्रकल्पयेत् ।
अलिन्द्रं हारयोर्माने विवृताङ्घ्रिकमेव वा ॥ १४० ॥
प्रस्तरेदिष्टभूम्यन्तं गोपानादिसमन्वितम् ।
कूटकोष्ठाद्यलंकारमूर्ध्वस्तमत्म(म्भान्प्र)कल्पयेत् ॥ १४१ ॥
भूमिभागमलंकारं गलान्तं परिकल्पयेत् ।
शीर्षं दण्डांशं शालाभं शालाकारं तदुच्यते ॥ १४२ ॥
लुपारोप्य तमायत्तं सभाकारकमुच्यते ।
प्रस्तरं प्रतिसंछाद्य मण्डपं यत्रिविष्टिना ॥ १४३ ॥
मालिकाकृतिकं ख्यातं मण्डपे तु परस्परम् ।
गोपुरं ह्येवमाख्यातं परिवारविधिं शृणु ॥ १४४ ॥

इतिकाश्यपशिल्पे गोपुरलक्षणं पञ्चचत्वारिंशः पटलः समाप्तः ।

अथ षट्चत्वारिंशः पटलः ।

॥ परिवारः ॥

अथ वक्ष्ये विशेषेण परिवारविधिं परम् ।
अष्टौ च षोडशं चै(श त्वे)व द्वात्रिंशच्च यथाक्रमम् ॥ १ ॥

अन्तर्मण्डलगैः सर्वैः परिवारं न कल्पयेत् ।
संकल्पान्तं चारधारा परिवाराष्टकं द्विज ॥ २ ॥
कलाऽस्य परिवारास्तु मर्यादारे प्रकल्पयेत् ।
प्राकारे तु चतुर्थौ तु द्वात्रिंशत्परिवारकम् ॥ ३ ॥
तत्तत्प्राकारमध्ये वा सालकुड्याश्रितं तु वा ।
मुखायामं विना बीजं चतुरश्रे कृते सति ॥ ४ ॥
नवांशं विभजेद्बीजमर्धांशे मूलहर्म्यकम् ।
तथा दृष्टार्धभागेषु पूर्वादिक्रमयोगतः ॥ ५ ॥
प्राच्यां वै वृषभं स्थाप्य अतलं त्वग्निगोचरे ।
अग्निदुग्धां[तु] वायव्ये सप्तमातरमातृणाम् ॥ ६ ॥
दक्षिणे वीरभद्रं वा वामेऽ(विघ्न)विनायकं तथा ।
एव(कु)बेरं तु वायव्ये नैर्ऋत्यां विघ्नविनायकम् ॥ ७ ॥
कुमारं वारुणे देशे ज्येष्ठं वै वायुगोचरे ।
सौम्ये तु केशवस्थानं तत्र कात्यायनीं तु वा ॥ ८ ॥
भास्करं स्मकरे देशे ते पीठं प्रतिमं तु वा ।
प्रतिमा त्वालयोपेता पीठं चेदालयं विना ॥ ९ ॥
इन्द्रानलशिवांशस्थाः पश्चिमात्रि(दि)मुखस्थिताः ।
धृतिर्वारुणवायुश्च सर्वाश्च प्राङ्मुखस्थिताः ॥ १० ॥
विष्णुश्चेत्प्रमुखः सौम्ये दुर्गा चेद्दक्षिणानता(ना) ।
मातरः सौम्यवक्त्रास्तु विदेशः पश्चिमाननः ॥ ११ ॥
मातृवामस्थविघ्नेशः प्राच्यामाननमुच्यते ।
आदौ वा द्वित्रिसाले वा अंशे चण्डेश्वरालयम् ॥ १२ ॥
त्रिदण्डे बलिपीठाग्रे वृषस्थानं परं भवेत् ।
अपरध्वजदण्डेन तयोर्मध्येऽष्टभाजिते ॥ १३ ॥
नवधा स्यात्पुरस्थानं गोपुरद्वारनिर्गतिः ।
मण्डपाद्वाऽथ तन्नीत्रं वृत्तपीठान्तरं भवेत् ॥ १४ ॥
परिवाराष्टम(कं)द्यैवं षोडशं स्वशुना शृणु ।
वीजे तु पञ्चपञ्चांशे शक्रभागादिषु क्रमात् ॥ १५ ॥
इन्द्रश्चाश्वासरोहिश्च पितरश्चाधमस्तथा ।
रोहिणी निर्ऋतिश्चैव अप्सरोगण एव च ॥ १६ ॥

Bhawan's Sri Sankaracharya Sanskrit
Vidya
Mahavidyala

शासकीय दू. श्री वै. संस्कृत महाविद्यालय, रायपुर की ओरसे
डॉ. श्रीनाथ हसूरकर द्वारा प्रकाशित।
एवं
श्री. पां. ना. बनहट्टी
व्यवस्थापक, नारायण मुद्रणालय, नागपुर द्वारा मुद्रित।